

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ • ЈАНУАР–ФЕБРУАР 2012

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОКРЕНУТ 1824. ГОДИНЕ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Ранко Павловић, Славомир

Гвозденовић, Милица Јефћимије-

вић Лилић, Рајко Лукач, Фридрих Шилер,

Милослав Шујић, Милан Михајловић, Жељко

Вукобрајновић, Злаћан Јурић Аћан

ОГЛЕДИ: *Ен-*

дре Миклоши, Аљар Лошонц

СВЕДОЧАНСТВА: *Алек-*

сандар С. Панарин, Миљра Рељић, Живојин Ракочевић, Драган

Хамовић, Предраг Радоњић, Дуцан Иванић, Ненад Остојић,

Миро Вуксановић, Гордана Ђилас, Селимир Радуловић, Мила Ми-

лосављевић

КРИТИКА: *Славко Гордић, Зоран Ђерић, Симојан*

Ђорђевић, Александар Б. Лаковић, Владимир Вукомановић, Јелена

Новаковић, Ксенија Каћанић, Драгана Белеслијин, Даница Ан-

дрејевић, Брајислав Р. Милановић, Игор Јавор, Бранислава Васић

Ракочевић

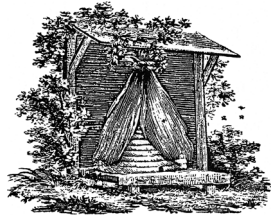

ISSN 0025-5939 | UDK 82(05)

ЈАНУАР–ФЕБРУАР

2012

НОВИ САД

Министарство културе Републике Србије
и Покрајински секретаријат за образовање и културу
омогућили су редовно објављивање
Летописа Матице српске.

Л Е Т О П И С МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824–1830), Јован Хаџић (1830–1831), Павле Стамаговић (1831–1832), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850–1853), Јаков Игњатовић (1854–1856), Субота Младеновић (1856–1857), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хаџић (1859–1869), Јован Бошковић (1870–1875), Антоније Хаџић (1876–1895), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922–1923), Марко Малетин (1923–1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933–1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936–1941), Живан Милисавец (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Бошко Петровић (1965–1969), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–2004)

Уредницићиво

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

(Драган Станић, главни и одговорни уредник)

МИХАЈЛО ПАНТИЋ, ЈОВАН ПОПОВ, САША РАДОЈЧИЋ

Секретар Уредницићива

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Лектор

ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци у књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун број 355-1056656-23, са назнаком „за Летопис”. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Е-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

Интернет адреса: www.maticasrpska.org.rs

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Маргита Мозетић, Нови Сад

Штампа: БУДУЋНОСТ, Нови Сад

Тираж: 1.000

РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 188

Јануар–фeбруар 2012

Књ. 489, св. 1–2

САДРЖАЈ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Ранко Павловић, <i>Празнина</i>	5
Славомир Гвозденовић, <i>Једнога дана</i>	11
Милица Јефтимијевић Лилић, <i>Озбиљна игра</i>	18
Рајко Лукач, <i>Вјечни њлач</i>	24
Фридрих Шилер, <i>Сушњасјивене речи</i>	34
Милослав Шутић, <i>Херцеговачке њасјорале</i>	40
Милан Михајловић, <i>Мајњи</i>	48
Жељко Вукобратовић, <i>Сложна браћа</i>	50
Златан Јурић Атан, <i>Има једна реч</i>	54

ОГЛЕДИ

Ендре Миклоши, <i>Пуњи горе и доле је исти</i>	58
Алпар Лошонц, <i>Да ли је могућа Европа без сјираха? Ишјиван</i> <i>Бибо и његови њогледи о Европи</i>	93

СВЕДОЧАНСТВА

Косовски божури

Александар С. Панарин, <i>Агенјњи глобализма</i>	108
Митра Рељић, <i>Ејнојезичке и верске ѡриликe на Косову и</i> <i>Мејхоји у ѡериоду Османског царсјтва – исходишјне</i> <i>ѡрајуће рањивосјни срјског језика</i>	136
Живојин Ракочевић, <i>Језичка ѡолишјика на Косову и</i> <i>Мејхоји: сучељавање албанског ејничког инјереса</i> <i>(админисјрације) и срјског језика</i>	150
Драган Хамовић, <i>Сјирацна косовска хроника</i>	157
Предраг Радоњић, <i>Не очајавајте никад</i>	162
Душан Ивановић, <i>Хронојоји и инвенјари исјорије</i>	166

Ненад Остојић, <i>Сабиралицџије ѿрагова</i>	173
Миро Вуксановић, <i>Паклена варница Новице Тадића</i>	179
Драган Хамовић, <i>Покајни ѿон Новице Тадића</i>	186
Гордана Ђилас, <i>Песма из даљине</i>	193
Мила Милосављевић, <i>Свџило из очеве колибе</i> (Разговор са Селимиром Радловићем)	195

КРИТИКА

Славко Гордић, <i>Књига свезнања, смеха и сеџе</i> (Воја Чолановић, <i>Ода мањем злу</i>)	216
Зоран Ђерић, <i>Поезија са вишком смисла</i> (Јован Зивлак, <i>О џајдама</i>)	221
Стојан Ђорђић, <i>Дескрипција одрасћања</i> (Игор Маројевић, <i>Мајчина рука</i>)	224
Александар Б. Лаковић, <i>Оџиор насилном ѿреумљавању</i> (Адам Пуслојић, <i>Ваздушна линија смрти</i>)	226
Владимир Вукомановић, <i>Круж, мрак</i> (Саша Хаџи Танчић, <i>Лейи џробови</i>)	231
Јелена Новаковић, <i>Владан Радман и искуство самоће</i> (Владан Радман, <i>Предвечерје</i>)	234
Ксенија Катанић, <i>Нарџиор оџорож сџила</i> (Срба Игњатовић, <i>Пролазна кућа</i>)	237
Драгана Белеслијин, <i>Све џиџо је демонско, није ми сџрано!</i> (Емсура Хамзић, <i>Смараџдни џрад</i>)	239
Даница Андрејевић, <i>Есенција косовских кодова</i> (Милан Михајловић, <i>Саће свих маџиџа</i>)	242
Братислав Р. Милановић, <i>Сџиџира ѿо мери за све</i> (Недељко Радловић, <i>Власник ѿразнож кавеза</i>)	246
Игор Јавор, <i>Сведочанство о слеџим временима</i> (Љубомир Левчев, <i>Ја, који нисам ѿбежао из Помџеје</i>)	249
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Књижевностџ марџинализације или марџинализација књижевности?</i> (Зборник <i>Крисџин, која је махала из воза. Савремена буџарска ѿрича</i>)	252
Бранислав Карановић, <i>Ауџиори Лейиџиса</i>	255

РАНКО ПАВЛОВИЋ

ПРАЗНИНА

Двије сјенке у празној просторији чиниле су прави угао. Једна, опружена по натрулим јеловим подницама, мјестимично размакнути толико да би се између њих могла протурити тања књига, препознавала се по томе што је прашина под њом била тамнија, као да је попрскана водом. Друга, усправна, била је заправо оно што је остало од мршаве дјевојке, леђима окренуте отвору у коме је некада био прозор, прије него што се сасула у сјенку пред њом. Иза дјевојке видјело се четвртасто парче запаљеног неба и сунце подливено црвенилом, чији је доњи врх нестајао у устима брда, а у њеним очима губили се притуљени пламичци негдашњег живота који је, стицао се утисак, немилице трошила.

Тренутак раније, у уској улици, пуној рупа и разбацаног смећа, начас је застала крај њега, привезала га за себе продорним погледом, којим је, кроз његове зјенице, сврдлала до ледене грудвице зебње скривене дубоко у њему, више покретом очију него цијеле главе показала му да уђе кроз отвор гдје су некада била врата. Кад су се нашли у рушевној просторији, решетани кроз разрушен кров и мјестимично проваљену таваницу свјетлошћу прољећног дана на измаку, он је остао близу улаза, а она пришла отвору на супротној страни.

– Знаш те, ти си Иван Чабрило – зазвечао је празнином мемљиве просторије празан глас проткан никотинском мемлом.

Није имао шта да јој одговори, јер и он је знао да је Иван Чабрило. Извадио је из џепа цигарете и закорачио да и њу понуди, али га је зауставила испруживши руку с уздигнутим дланом. Вратио је паклицу у џеп.

– Ја сам Надија.

То је за њега била нова информација, али није осјетио потребу да је коментарише, баш као ни малочас када је изговорила његово име и презиме. Неке ствари се подразумијевају и нема потребе да на њих трошимо ријечи.

Надија је могла имати седамнаест, двадесет или тридесет пет година. Двоумљењу није доприносила само тама у просторији с чијих зидова се давно осуо малтер, ни то што је леђима била окренута сунцу на заласку, па јој се лице тек назирало, већ више испијеност њеног тијела, дотрајала одјећа која је на њој висила и груб глас, примјеренији некоме чије кости су запамтиле многе деценије.

Примијетио је иза њених пета, иза оног правога угла који су твориле двије сјенке, сјенка тијела и њен одраз на поду, три-четири биљчице, из прашине за педаљ пропете према отвору у коме се некад налазио прозор. Мора да су птице, помисли, у кљуну или измету, донијеле ту сјеменке, кроз отвор вјетар нанио мало кише, па су клице, чим су пробиле опну која их је стезала као што у замку ухваћеног човјека стишће нелагодност, пожуриле ка свјетлу. Ако биљка – изненади се откуд му таква мисао – има родитеља, да ли је то сјеменка или биљка која је створила ту сјеменку? Можда је то, у овом случају, трулеж из које биљчице црпе храну? Или ноћна роса која влажи ту трулеж? Можда и сама свјетлост која, једнако као влага и хранљиви сокови из трулежи, одржава биљчице у животу? Све има свог родитеља, а то што често не знамо ко је он, више је филозофско него природнословно питање, закључи.

– Не знаш или нећеш да ми одговориш?

Питање свом тежином тресну на биљчице и он се уплаши да ће их, онако крхке, поломити.

– Или ме можда ниси слушао?

– Нисам – призна без устезања.

– Стајао си тамо на улици, јер си се двоумио да ли да још мало прошеташ или да одмах уђеш у зграду насупрот ове рушевине? То сам те питала.

– Тако... тако некако – замуца.

– Прагим те мјесецима – рече тихо, а када он хтједо да изрази чуђење, негодовање можда, прстом танким као гранчица, принесеним уснама, ућутка га. – Знам да сваког предвечерја одлазиш у једнособан стан на другом спрату, знам и женско име исписано на плочици на улазним вратима тог стана, усамљено попут само-никлог бора на стрмој литици, знам и да пред поноћ напушташ зграду, полако за собом привлачећи улазна врата, да шкрипом не разбуди улицу.

Сунце је нестало у утроби брда, у угловима мемљиве историје хватала се паучина таме.

– То заиста нема...

Танка сува гранчица на њеним још тањим уснама, које су, наслућивао је, морале бити пепељастомодре, заустави његову реченицу прије него што је закорачила у мисао.

Продоран цијук заталаса мемљиву паучину таме по угловима. За њим други, па трећи.

Иза дјевојчаних пета, иза оног правог угла који су твориле двије сјенке, протрча миш. Брже од погледа. Мишица, појури за тим тамносивим створењем Иванова мисао. Мајка. Родитељица осјећа да нешто недостаје њеној дјечи, да су можда у опасности, па и она срља у опасност.

– Раније сам те тако, мјесецима, пратила када си одлазио у Улицу ослободилаца.

Његове мисли напустише мрског му глодара и, заједно с погледом, који је већ био заронио у празнину, вратише се Надијином лицу, нејасној слици сличној празнини у сивкастој тами.

– И тамо си одлазио у предвечерје, али не на спрат, јер кућа је била приземница и на улазним вратима није било плочице с именом, па нисам сазнала како се звала жена испијеног лица која је за тобом око поноћи затварала врата, препуштајући те тајанству ноћи.

– Не знам с каквим си ме правом увукла у ову смрдљиву рупу...

Суварак на њеним уснама прекину и ову његову реченицу.

– Никога ја овамо нисам довукла, сам си пошао за мном, као кротко јагњешце у клаоницу.

На врх неког ниског дрвета које се видјело кроз отвор иза дјевојке, уз отегнут гак, слети врана. Вреба да још нешто улови прије него што се спусти ноћ, била је једина мисао која Ивану паде на ум. Да за своје птиће ухвати неопрезног врапчића који још није отишао у скровиште, намјеран да и он за своје птиће ухвати неку неопрезну бубицу.

– И још раније, плашећи се да ме не ода шкрипа снијега под ногама, пратила сам те у оно безимено сокаче у сјеверном дијелу града. Улазио си у мрачно двориште, пролазио поред неких дрвених зградаца, кокошињаца ваљда, сагињући се да не запнеш за гране шљива и јабука засађених без икаквог реда, завлачио се под стреху трошне куће, куцао на врата и убрзо нестајао у шкрипи коју је њихово отварање слало у ноћ. Признајем, нисам имала храбрости да чекам твој повратак из те „рупе на крају свијета”, како сам је звала у мислима, тјерао ме лавез паса у моју „тамну

рупу”, на другом крају града, чинило се нешто сигурнију од оне у којој си ти нестајао.

– С каквим си правом...? И, ко си ти уопште?

– Све у своје вријеме, поштовани Иване Чабрило.

Тренутак је заћутала, упирући поглед у његове дрхтаве усне, тек малчице освијетљене разријеђеном вечерњом свјетлошћу иза њених леђа.

– Још мало ћу само ја постављати питања, а касније ћеш моћи и ти.

– Нисам обавезан да слушам твоје којештарије! – није могао прикрити бијес у гласу.

– Наравно да ниси, али ти ипак нећеш отићи, је ли тако?

Није ништа одговорио, али се није ни помакао с мјеста.

– Прије него што одеш, мораћеш да ми одговориш да ли си у оној приземници, у Улици ослободилаца, оставио какво недоношче?

Стиснуо је песнице, подигао руке и хтио да закорачи према њој, али ноге су биле дубоко уроњене у тло под њим.

– Или у оној потлеушици, у безименом сокачету, да ли си и тамо оставио траг свог сјемена да из њега исклија недоношче?

– Ама, о чему ти то?!

Тишина.

Тишина и тама, која се све брже згушњавала.

– И ко си ти, заправо?!

– Све у своје вријеме – тих, смирен глас у благим таласима ваљао је таму према њему.

Не би знао рећи колико су дуго ћутали. Вани су се били стишали сви гласови, чак је и она врана, крикнувши још једном, напустила врх стабалца иза отвора у коме је некада био прозор.

– Иване Чабрило, испричаћу ти једну причу.

– Да будем искрен, није ми до прича.

– Предратну, ратну, постратну, ко ће га знати какву – наставила је као да га није чула. – Олуја је надирала, већ је ломила пред собом све што је било њежно и крхко, а један младић једној дјевојци причао је да за њега нема осим љубави никаквих других вриједности. Ни општих, ни отаџбинских, ни националних... Ништа осим љубави, шапутао је док сироту дјевојку није опацао ватреним корбачем. И из њега избљувао сјеме које би требало да шири само љубав... Никакве друге вриједности, ни опште, ни отаџбинске, ни националне...

У тишини, која је струјала мемљивом јазбином, заправо собом коју је можда бомба прије двије деценије претворила у јазбину, чуло се само како из вреле штрцаљке надире млаз страсти.

– Дјевојка је, са сјеменом у себи, морала да оде далеко на сјевер, да се потуца по туђим кућама, да се вере по прозорима вишеспратница не би ли за господу што боље опрала стакла кроз која и нису имали шта друго да виде него сиве зградуринае. И морала је да моли да у неком инкубатору, у неком скрајнутом породилишту, нађу мало мјеста и за њено недоношче.

Није осјећао потребу да било шта каже, а и да јест, уста се не би могла отворити.

– Тебе, Иване Чабрило, вјероватно не интересује шта се збијало с том несрећницом и њеним недоношчетом у годинама проведеним на сјеверу, али ће ти бити занимљиво да чујеш да су се њих двије, прерано истрошена негдашња дјевојка која је слушала да је само љубав важна, и њено вижљасто, тада већ осамнаесто-годишње недоношче, јесенас вратиле, у нади да ће срести оног с врелим корбачем, коме ништа друго осим љубави није било важно.

Како би било лијепо да свана допре шкрипа аутомобилских кочница, лом, продоран крик, било шта, помисли Иван. Тишина је постала неподношљива.

– И једног дана, извукавши се из крпа у оном тамо углу ове јазбине – окрену мало главу удесно – угледале су га на улици. Он је, рекла је кроз кашаљ болесна жена. Мој отац? у невјерици је упитала штркљаста дјевојка. Он те је направио, суво је искашљала мајка. Отпратиле су га до зграде у коју је ушао, па је мајка рекла да ће се сутра мало уредити и онда се суочити с њим.

Надијин глас први пут је задрхтао.

– Те ноћи мајка је умрла.

– Прича је врло занимљива – прекину Иван последије нешто дуже паузе тишину која је парала уши. – Али, ја морам... Чекају ме...

– Знам, на другом спрату зграде на супротној страни улице... Као што су те чекале у Улици ослободилаца или у безименом сокачету...

– Заиста бих морао...

– Нећу ти причати о дјевојци која је скупљачима отпада дала све што је имала да кришом, на колицима претрпанам старудијама, одвезу њену мајку до гробља и положи у неку празну гробницу и о томе како је који дан последије тога у новинама, покупљеним с улице, видјела вијест о пронађеном непознатом лешу женске особе на Градском гробљу...

Мало је заћутала.

– Ни о томе како је касније пратила оца, дуго се припремајући да му приђе.

– Добро, а зашто ми све то причаш? – трудио се да му глас не подрхтава.

– Ја сам Надија – понови оно што је већ била рекла када су ушли у ову просторију.

Тренутак је тишина одзвањала кроз згуснуту таму.

– Надија Харбас.

Презиме као корбач просврдла тишину.

– Кћерка оне лијепе Харбаске за којом се окретао цијели град?

– Њена – одговори мирно, а онда јој се глас претвори у леденицу. – Препознала те. И показала ми те.

Опет су се тренуци претворили у немјерљиво дуго таласање тишине.

– И пратила сам те... Увијек подаље од тебе, све док ниси почео долазити у кућу насупрот мајчине и моје јазбине, насупрот њене куће. Вечерас сам одлучила да ти приђем...

– Ти си, значи... – једва изусти и, испружених руку, крену према њој.

Кад стиже до отвора у коме је некада био прозор, не дочека га ништа друго осим таме и празнине.

СЛАВОМИР ГВОЗДЕНОВИЋ

ЈЕДНОГА ДАНА

НАРАВОУЧЕНИЈЕ

басна за Доситеја

*Никога нема
и не размишља́м о миру
јединој мери њесме које нема
ошварам ѡрозор
и не знам зашћио
одломак њо одломак
џлаву њо џлаву
слажем
и чекам да ѡлећим*

*осећам како ме однекуд
са далеке ѡланине
вице од шри века ѡраши далеки боџ*

мој друџ, мој браши узаврели

*шале ми шажновише знаке
расписује невидљиву ѡштерницу
разборишио удара ѡчаш и ѡшћис
шражи меру речи за ѡесму које нема
враџласио намиџује
усшројава за свечани дочек
расшоређује семе корен
круну несшокоје*

загонеӣком
као ц̄ӣӣа̄ӣом
као кай̄ кице
вечностӣ као
удара у зл̄а̄ӣоус̄ӣӣ облак

ја га следим
и не размиц̄љам о миру

МОЈ ЈЕ ПРИЈАТЕЉ КУПИО КЊИГУ

Мој је пријатељ купио књигу:
док додирујем дебели појез
и срочем зл̄а̄ӣно слово, предосећам
ово ћирилице ниц̄ӣӣа не вреди

о̄ӣвара је о̄ӣрезно као
да је мајчином руком о̄ӣкључава
с̄ӣреман да прелис̄ӣа огањ почка
муњевӣӣӣ по̄ӣӣ, нечију крв

ле̄ӣо видим, сав ус̄ӣре̄ӣӣао
до̄ӣола на̄
у о̄ӣасан амбис завирује
ӣрс̄ӣӣма гаси звезде
на плећа по̄ӯћу несрећу по̄овари
по̄ажљив
нечујан
нежан
нечију за̄ӣовесӣӣ пренеси срцу
ц̄ӣћӯћурен у по̄мини
зрнце у Свемиру
са незнакмӣе раз̄го̄вара

НОЋ

Корача ноћ улицама
наша и њихова
без длаке на језику

са бисером под зрлом
не виде је пролазници
сањиви возачи
анонимни директори
несрећни љубавници
поливачи, с предршћу слајкица
под пазухом и коленом

на Тргу уједињења, на Тргу слободе
у „700” лудило опште
у шрамвају, у пошкровљу
у Фрајтелији и Фабрик-у

ноћ корача огољена до косицију
носи шајне, прекрива заблуде
умилно завијање сирена
намигује под прозором
иза које се друга ноћ бацкари
у шућем кревету и шућој нади

наше су улице
дуге под налепима ноћи

у ноћи која корача
стоје ноћна створења
длакава, знојна, подлац и лојов
нема им дана, мисле
док вишљају најлон-кесе
попуш досејки
у овом безизлазу, лажној равношежи

улази ноћ у ходнике
уморне кухиње
са улица се и кровова усипремљује
на пијаце
завесе своје ситуција на стоку и кујус

колико шо руку има
наша беда коју не видимо

неуморна, придржава крило чесме
којем се приклањају златокриле виле
ово зрада

коњи и људи
на другом уџлу урамљује звезду
у нечији зрех
неципо се домунђава у Мехали
с поповима и вуцима

видим је под кеснењем и лином
заузима криички однос
лелек и јао
према сиоменику са пуђим именом
над којим се небо заси

и почиње нац дан без краја

МИШ НА ПЛАНИНИ

пори дана пење
своје разиграно срце под облаке
нигде зрака ни града ни капи
коњаник у љубавном галоју
заљуља лево крило на десном предахне
не пицај цпа једе
и чега нема
по је његова биика са сиранама светиа
са неразумном географцијом

и труби у све трубе
са своје корабље заледан у вечности
у оно мало окца
и Дунав и Банаи и Морици
сву пуу нашу од које бежимо у миције рује
поспројени по мери векова
и мери година

највице му се дивим на буковом лиспу
док из своје царске пошеље
вицецке шаље знаке
бранећи нас од заборава

а кад угледам човека
како се у његовом оку и његовом сираху руа

у сну њеџовом како се џакли
ӣада ӣак сваӣам
каква је ӣврђава ӣланина
и који је јунак брани

У ТЕМИШВАРУ. ТУМАЧЕЊЕ ПЕСМЕ

Стефан је Немања
у овом вр̄иу садио ружу
мисао
вино ӣесниково
мачем сасецао корову ѓране
свањава, ево
Текелија у ӣесми ӣоиѓрава коња
(?анад ӣрескаче у инаӣи
уздуж, и ӣоӣреко)
ӣисар највеће љубави наще
два века елеѓије у ср̄иском маѓис̄ираӣу
од шоѓ се ӣереӣа
ӣовијају библијски цвеӣови
у ус̄иима басноӣисца
а ӣреба дуцманину мрзӣӣељу
враӣӣӣи вола и маѓарца
(и ӣако ӣеӣи-цес̄ӣи ӣуӣа дневно)

ӣај вр̄ӣ
у ср̄иски ӣресадӣӣи с̄ӣих
са судијом ӣумачӣӣи ӣоезију

ЈЕДНОГА ДАНА

Једноѓа дана нећемо у шуму
једноѓа дана нећемо на воду
у бац̄ӣу, у виноѓраде
нећемо ӣоѓа дана
једноѓа дана нећемо у ӣролеће
нећемо у раӣове са ӣеӣребима
са ӣчелама
часном лас̄ӣом и са чворком

иога дана
умориће се звезде
и крилате жене
од нацих јуџара
од нацих џесама
од наце слободе, недоумица лирских
од векова, од рајова и заблуда
иомерићемо руку
са нејријатеља
и синова на себе

једнога дана

ОВО НИЈЕ МОЈА МЛАДОСТ

ово што се обрушава
и џрчи улицом
ова вода мисао џлина
ја овде не прејознајем себе
и не знам јесам ли
још увек ја
заодевен у облак
иољубац и вејар
не иомажу ни иозориците ни биоскоји
арене хиодроми сиадиони
иззубљен у овој џрци

ни малих џуџих иобода
над мочваром некад
оиварам књигу враја од живоја
хербаријум зорку бојанику
моје разнежено блазо
дарове сине без иоруке без смисла
које не разумеју шейачи и свици

Сјарпанке Самарићанке Јеврејке
лејоја краљева
Карађорђево иисмо библиојека
језик који ме шибом дугом реком
и речни рукавици
свега је у овом граду

*од ћесара до ђенерала
Небојца Дмијара филозофа
облака и облика свећлих
на којима јаче моја поезија
будала наказа
која се виси у мом гробу*

МИЛИЦА ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ

ОЗБИЈНА ИГРА

ПОХВАЛА ПОЕЗИЈИ

*Као невољена снаха бединујеш
Прљавим светиом,
Завишћу приписнујући расијеш.
Непризнајући посремаци
Тргове, хале, мале собице
А знаци од благи се неће
Распасти подли умови,
Халаљиви творци
Новој свети, новојговора,
Назовивредности
Успостављених за
Оправдавање зла,
Прождрљивости тела
што слепо зјапи
и све би прогутало.
Храни га подлоси, мрак, блуд
јер врла дуца чистиом стреми
познаје грех и стид
што из нејознајих дубина вреба,
преиспитује се,
испани тежи.*

*И ти је нејошкучива
Још пошврћујеш
Мада и у тебе улази свети
Ко нови вирус*

Произведен за ѿмор
Јер чини им се мало је смрѿи
Уѿркос раѿовима,
Цунамију, ММФ-у
Шѿо оѿѿисују
Виѿцак ѓладних усѿа
Мислеѿи на себе,
Не знајуѿ да ѿа ѓлад
Је ѓолема, ѿусѿа
И не смањује се
Већ умножава
Сваким ѿреном расѿе...

А ѿи невољена
Од моћних
Трајеѿ, некад ѿихо,
Каѿкад бунѿовно, ѓорко
Сведочиѿ ѿраѓове
Чисѿоѓа ума
Уѿркос свему,
Оѿкриваѿ оноѿрано,
Навеѿћујеѿ ѿуѿеве
Жеднима лейоѿе
Исѿрајним до краја
Ко снаха невољена
Шѿо избори се
Да снаѓу докаже
Презиром ѓордим.

ОЗБИЉНА ИГРА

Обукла сам модерну хаљину
Оѿиѿала се, ѿроменила сѿил,
Набаѿила акѿуелне фразе
Да се уклѿим у ново доба,
Јер све се може ѿромениѿи
Осим судбине.
И видим добро је ѿо ѿѿо чиним
Прихваѿају ме као себи равноѓ,
Ко да ми је баѿ све ѿо мери
мада моја окамењена судбина

Сїюји п̄осїранце и чека
Ко бисїа забора^вљена
Шїо п̄ребало је да п̄дсећа
На хероја чије идеале
Порече ново доба.

Иако довиїљиво насїојим
да је п̄роменим веселом реїориком
Сїавом: Бац ми је леїо
Овако како ми је,
Она не одусїаје и вреба
И мало п̄о мало п̄а ме зѣраби
Ко удав зечића слейоџ
И п̄оиѣра се давећи ме,
Тек да се зна ко је ко.

РАЂАЊЕ ПЕСМЕ

У ходу, у бескрај заљедана
само сам мисао п̄устїила да п̄ече,
само сам речи слаѣала у низ,
п̄шек иѣре ради слободноџ ума.
Само се дуца оїтворила небу
и занела је, зачело се нецїо.

И, ево, љле, рађа се облик.
п̄омаља се п̄есма, сїварна,
ко да је од крви и коже.
Појављује јој се лице,
ничему налик, самосвојно,
са јасним билом,
п̄одобно кораку зрака,
музици сфера, зују п̄чела,
у којем су се сїлела
два риїма смела:
риїам рађања и риїам смрїи,
јер једно ниче – умире друџо.

И ја с п̄војим рођењем несїајем.
У биће п̄есме мој дух се слио
цїо облик држи,

живим га чини
и нејорециви је знак:
да бејах!

УСХИЋЕЊЕ РЕЧЈУ

Ниција тако снажно
Ко прасак небески
Не одјекне у мени
Ко речи жуђене
Што воде усхићењу.

Ниција тако силно
Не заблести у души
Ко после помрачења сунце
Кад речи сањане
Плану у мени,
Тај дар омиљени
Кад мом се духу пружи.

Ниција се тако чврсто
У свемиру не стоји
Ко два истоветна духа
Кад речима се слубе сасвим
И стоје у пулоак песме
Што издвојена, бескрајна
Ко само небо постоји.

СТАПАЊЕ С ПЕСМОМ

Сви моји кораци чују се у теби.
У твојој чудесној барци
Пловимо свети и ја шражећи се.
Све што сам ускућ брала
Сву цваст магичног биља
Теби преуских, твојом оку.

Све што узимаху цариници
Мерећи си рођо шерећ душе

У шеби осіа похрањено
На скровиіом івоме доку
Да чека сунце, месечину
да зри у іамном чисііом вину
времена које све оііма.

И свака іуґа и дрхіај сваки
Све се сііойило с івојим ликом
Шііо блисіа, неґда јечи криком
У оном шііо је заборављено.

БОГ ЈЕ ПОСРЕДИ НАС

Тај додир руку
То узвищено давање
Зби се нейовраііно.
Ко да оірасмо
Руке од смртіи,
Свеґа шііо сіајало је
Између нас
Вековима.
Лоґос нас сабра.

Као да родисмо се
У ііом сіајању руку,
Блаженсііву
Не куцаном до ііад.

И ііече вода бивсііва
Између нас
У наіше дланове,
Божанско лице
Да оґледне се,
кроз нас ірослови.

Боґ је ііосреди нас
И јесіі и да буде!
У наіша дланове сііао
А ми ґа ііридржали.

УСПОСТАВЉАЊЕ БИЋА

Ошворе се каиције соисцива
Свакога јуцира безнадно, јасно
И видици иразно је унуцира
Ко да нико иу никад
Крочио није, ноћивао,
Будио се с шобом,
Све се шо ко вода негде ирелије
И иразно зјаи изнуцира, зове
Пролазнике да свраије, смислове
Друге да наћещ, да му дац моћ.

То ницици све иокрије
Шшо шамо био је дан,
Шшо носило ше, бодрило,
Краљевски зрејало, веселило.
Већ након сна,
Све се ироменило,
Изнова морац усшосшављашци биће,
Толико крхко је шо Ја –
Ко сев муње илане, несшане
И иућин себи на час будещ.

Без шоо иросева шшо ше чини
Зазвечици иразно у дубини
Соисцивени сширанац намах
Ко да се ирви иуци раћац,
Све у шеби је ирах,
Шшо чинило ше.
И увек с исшом надом дижещ
Сшубове смисла унуциар себе
Да учвршије ше бар у вери:
Да себе ирајне издаци нећещ
Само иадањем мерен, морен
И да кроз речи наћене,
Поклоњене –
Из иразног себе
У сјај узлећещ.

РАЈКО ЛУКАЧ

ВЈЕЧНИ ПЛАЧ

Ова прича чека већ четири деценије да буде записана. И, ево, нађох мало куражи да то бар сада обавим, неколико дана пошто ми је мајка јавила да је једна од јунакиња приче умрла у Дому за слијепе у Травнику, гдје је и сахрањена на православном гробљу. Поред штићеника дома, испратила су је на вјечни починак и двојица православних попова, што је изненадило моју мајку, јер ју је за њеног живота често оплакивала, не само што је слијепа и без икога свога, него и што је у туђем свијету који сигурно не хаје за нашу вјеру и обичаје.

Мајка се обрадовала што није била у праву и подсјетила се како ме је та наша рођака, кад сам био беба, љуљала у колијевци по цијели дан, да би помогла младој кројачци, коју је сваког јутра чекала нова гомила платна да га искроји и сашије до вечери, а ја сам поново пожелио да испричам све што сам знао о старици која је живјела у малој кући преко пута наше и њеној дјечи, од којих је једна кћи била слијепа. Или да бар с писањем не одустанем већ на другој страници, како ми се дешавало при сваком покушају у гимназијском добу, мислећи да би њена фабула могла бити добар почетак онога о чему сам сањао.

Заправо, кад сам ту причу покушао да испричам у писменом задатку, написао сам и цијеле четири странице, али ме је прекинуло школско звоно и ја сам морао да је завршим са три тачке. Сјећам се да сам у више пасуса описивао старичино туговање, самоћу и црнину, а кад сам прешао на узроке њеног вјечног плача, професор је кренуо да скупља свеске. Свеска је била под професоровом мишком, а слика којом сам намјеравао да завршим писмени, слика запушеног бунара у Равкином дворишту и врабаца који се стреловито спуштају у локвице око њега, да угасе своју

малу птичју жеђ и окупају перје ситним капљицама из свог кљуна – у локвице за које сам помишљао да су од старичиних суза – остала је незаписана до овог тренутка.

* * *

Равка је била најмлађа сестра моје прабабе и тетка мојој баби, иако су биле вршњакиње. Њене кћери су тетке мојој мајци, мада све три млађе од ње, а њени синови – мамини ујаци. Тако су оне, иако су се тек задјевојчиле, мени биле бабе, а њихова браћа – дједови.

Живјели су у малој, неугледној кући, а старица никада није скидала црнину са себе. Ни тек задјевојченим кћерима није дозвољавала одјећу од свијетлих тканина. Сједила је на клупици испред куће и плакала од јутра до вечери. Жалила је мужа и три сина. И двије куће, додавао је мој отац кад се говорило о Равки – једну су запалиле усташе, а другу је срушио вјетар. Без те очеве потребе да се сјећа трагичних догађаја, не би било ничега што би ми освијетлило тугу те неутјешне жене. Био сам младица на коју је он неуморно калемиио све што је по његовој процјени било вриједно помена, па тако и ову причу, деценијама притајену у мени.

Послије њемачке офанзиве на Козари, Равкин муж и најстарији син су теретним возом одвезени у логор у Земуну, у коме је један убијен а други умро од глади. Она је са три кћери и три сина отјерана у неко славонско село, гдје су им се смиловали добри људи и хранили их до прољећа наредне године. Двојица старијих синова, иако још незрела балавурдија – како је говорио мој отац за своје вршњаке у рату, одатле су отишла у партизане. Вратила се са преосталом дјецом на кућно згариште, а кад је рат прошао, кришом је откопала злато које је њен муж склонио на сигурно прије офанзиве и прогона. То је било довољно да сљедећег лjeta купи грађу и плати мајсторима да озидају „планску вилу”, како су се звале куће с подрумом и неколиким собама са великим прозорима, сличне градским, и какву је имала до рата, док је нису усташе спалиле. Кад је кућа стављена под кров и мајстори дуго у ноћ прослављали свој успјех, дунуо је олујни вјетар и кућа се срушила до посљедњег цријепа и дирјека.

Марко, један од двојице синова који су били у партизанима, и најбољи ђак у нашој сеоској школи од њеног оснивања – његови вршњаци су знали да кажу како сумњају да ће таква памет икада још сједити у нашим скамијама – био је капетан ЈНА и живио је у Мостару. Он је подигао кредит и послао мајци новац за

мајсторе, да јој од грађе која се није поломила у рушењу, направе бар малу кућу. Била је то кућица са два собичка, под крошњом огромног ораха у самом ћошку простране авлије, по којој је расла трава прошарана дјетелином, и гдје сам често са другарима играо фудбал на мале голове. Невоља је била што су се у трави крили комади цигле и цријепа, о које смо разбијали прсте и кољена, прескакали кокоши што су неуморно кљуцале црвиће и травчице, и њихов сићушни измет нам се лијепио за босе табане, а расрђене гуске су стално шиштале и трчале за нама. Стари бунар на другом крају дворишта нас је, ознојене и загријане игром, мамио да утолимо жеђ и расхладимо главе, али је вода из њега била хладна као змија, упозоравали су нас родитељи и строго нам забрањивали да је пијемо док се добро не одморимо од трчања за лоптом. Понекад би наша лопта прескочила дашчани сантрач и бућнула у бунар, па смо је вадили олупаном кантом на дебелом канапу, или немоћно гледали како тоне, ако је била крпењача или бушна.

Кад је ујак мог оца отјерао од куће једно од петоро своје дјеце, седамнаестогодишњег сина, рекавши му да се не усуди да се икада врати и изађе му пред очи, по селу се говорило да то није учинио због синовљеве љености, како је циједио кроз зубе радозналим пајташима, већ што мисли да га је направио комшија Гидеон, Равкин покојни муж. Те гласине су поспјешиване и честим свађама између татине ујне и Равке, која јој је говорила да се доста најела сувог меса и сланине што јој је Гидеон доносио с њеног тавана. У тој свађи би се увијек чуло и како је мајка те татине ујне украла прасе из комшилука, заклала га и очистила за ражањ, па кад је кроз прозор угледала жандаре, она је прасе ставила у колијевку, запалила свијећу и плакала као над мртвим дјететом.

* * *

Свађала се Равка и са синовима који су остали да живе с њом. Старијем није праштала што се оженио сестром мог тате, која је и ноћу и дању спавала. Усред разговора, или за обједом, само јој клоне глава на сто. Говорило се да и у ходу спава, док копа или жање, да се родила са оловним капцима и дрвеним ногама. Млађем, Кости, пак, није праштала што се залуђује музиком и мисли само како ће да свира, што ништа не ради, већ од јутра до сутра само дрнда по приму, што је заборавио мртве, брата и оца, и што не поштује ни мајчину тугу.

Синови јој нису узвраћали на грдње, јер су били мирни, повучени момци, а за најмлађег, Косту, штркљастог и блиједог у лицу, који је пред сваким обарао поглед, још се говорило да је

срамежљив као дјевојка. Из стидљивости није хтио да пјева на прелима, ни у плетеном колу, мада је имао лијеп глас и они који су га чули како пјева на неком осамљеном мјесту, у хвали су га поредили са стидљивим славујем. Из истог разлога је најчешће ћутао, да се причало како нико и не примијети кад он проговори, и да не би било потребно ни пола сата да се чује све што је икоме досад рекао, што је било, ипак, претјеривање сеоских паметњаковића.

Кад би се на који дан нека черга зауставила на Циганском Туку, Коста је долазио већ на први звук виолине и молио циганског старјешину да му допусти да слуша како свирају. На крају су му давали гудало и виолину, а он је одмах понављао све што је чуо од њих, готово без грешке. Нудили су и да му је продају, али он није ништа радио и није имао никакав новац да би је могао купити од њих. Зато је за врећицу граха добио стари прим од жене чији је муж погинуо у рату и која није знала шта би паметније урадила с мужевљевог тамбурицом. На њему је, трзалицом згуљеном са отпалог крављег рога, засвирао боље него ико у селу.

Било је довољно да Коста само једном чује неку пјесму на радију у задружној читаоници и одмах би знао да је одсвира. Сјео би близу групе свирача у сватовима, или на сеоској игранци, окренувши им леђа, и по цијелу ноћ чекао да чује од њих неку непознату мелодију, коју би од прве запамтио и већ ујутро је свирао. На свадбарска нуткања ђаконијама и медовином, одмахивао је главом и чекао нову пјесму, да с њом напуни уши и душу и истресе је на жице свог чаробног прима.

Нашао је Коста још двојицу свирача, са булгаријом и бегешом. Увјежбали су стотињак народних пјесама, десетак кола, мелодије за танго и валцер, и пошли су да их салијећу позиви са свих страна. Народ је био весео и сиромашан, те су за сићу и скромно мезе, тек да не буде цабе (причало се како више добијају дубички просјаци), свирали на свадбама и крштењима, на игранкама и прелима, на црквеним зборовима и вашарима, приредбама и прославама, испраћају регрута и у серезејским мобама. Уз њихову свирку се туговало и радовало, кикотало и ридало, јело и пило, а сета једнако је хватала за грло и давила тријезне и пијане, сите и гладне. Поготово кад им се придружио младић са дворедним музикама, које је донио из њемачког логора, гдје су стигле у пакету Црвеног крста, а пошто је био трговац у сусједном селу, себи је убрзо набавио и гитару.

Градски момци су их фијакером возили чак у Дубицу, да циличу и пјевају под дјевојачким пенцерима. Свирали су и Костином брату Марку на свадби у Мостару, гдје им је два дана и једна ноћ требало да стигну возом. Кад су наваљивања путника

превладала примашеву стидљивост, увесељавали су путнике, који су најчешће плескали у ритму њихове музике, ђипали у колу кроз ходник и плакали уз севдалинке које је отпјевао млади кондуктер. У возу је био и новинар *Ослобођења*, па их је усликао и о њима објавио чланак са фотографијом у недјељном броју и необичне стихове које је спјевао и компоновао срамежљиви примаш: *Кћери моја Пејрија, момак ти је бекрија, цијело дана кирија, а ноћу му је ракија – најмилија...*

На свадби им се придружио Костин рођак, слабовиди младић који је свирао хармонику у Народном оркестру Радио Сарајева. Мелодија хармонике га је толико опила, да је Коста по повратку у село, из дана у дан, склопљених очију сједио на клупици испред куће и понављао у себи пјесме које је свирао рођак, развлачећи у мислима мијех хармонике и хитро пребирући по замишљеној клавијатури и басовима. Мајка није знала шта да чини с њиме, био је глув за све њене ријечи, нити му је долазило свијести да ишта ради, чак ни да једе. Највише ју је једила његова безосјећајност према сестрама, које су саме морале да окопавају њиве и раде све друге послове, мушке и женске, да се грбе и рмба-че по цијели дан, без ичије помоћи, а он, иако старији неку годину од њих и једино мушко у кући од како се брат иселио са супругом, мислио је само на свирку, не испуштајући прим из руке. Ходала је око њега и псовала му све што би јој падало на памет, грдила га и клела, али се он није помјерао, нити хајао за њену срцбу и сузе.

Јутром на клупицу није сјео тек кад је у кошмарном полусну одлучио да новац за хармонику узајми од мајчиног богатог брата, који је живио у Уштици, селу на ушћу Уне у Саву, и коме су власти дозволиле да поново отвори трговину и велику биртију, у коју су прије рата бекрије и коцкари стизали фијакерима из околних градова, а данас на бициклима, да се картају, мезе и лумпују. Док се спремао да пође ујаку, мајка је кренула да гунђа, све више се жестећи, а кад је видјела да пумпа гуме на бициклу мог оца, још се више расрдила и почела да га псује и куне. Подсјећала га је шта све треба тог и наредних дана да се уради, па да се смилује сестрама и помогне им, да ће их скршити толики рад, а најмлађа ће потпуно ослијепити буде ли и даље теглила као марвинче. Није могла да се заустави, све ружније ријечи су јој навирале на уста, а кад је извезао бицикл на цесту, довикнула му је: „Дабогда се мртав вратио!”

Ујак је одбио да му да новац, али се Коста није предавао. У први мах, затечен кратким и јасним одбијањем, при чему се ујак позвао и на сестрин отпор његовом залуђивању музиком, осјетио је јак бол у глави и грудима, да се једва држао на ногама док је

излазио из ујакове канцеларије. У кафани, гдје су му изнијели да руча, чуо је, још магловите свијести, како се прича о неком богаташу који се управо вратио из Америке у Јасеновац, село преко Саве, и сви се питају шта ће с толиким доларима кад живи сам, без кучета и мачета. „Можда би му ти хтио бити куче?” задиркивали су једни друге. И ту је Кости, тупо загладаном у њихање под плафоном спиралне траке са безброј залијељених мушица, синило како ће доћи до новца и хармонике. Рекао је да га боли глава и да би мало одспавао, те му је ујак дао кључ од стана изнад биртије. Спавао је све до вечери, а кад се кафана напунила пијаницама, претражио је стан и нашао ујаков пиштољ и метке, напунио шаржер и искрао се напоље. Дозвао је скелара из Градине, који га је превезао у Јасеновац и од кога је неспретно крио лице и обарао поглед док се распитивао гдје је кућа повратника из Америке.

Покуцао је на Американчева врата и, кад је овај упитао ко је то, рекао да је газда Панин нећак и да му доноси писмо са некаквом ујаковом молбом. Американац је, једном руком носећи упаљену петролејку, другом отворио врата и умјесто писма угледао на свјетлости лампе бљештаву цијев револвера. Младић му је строго наредио да остави лампу и пође с њим, додирнувши му ребра револвером. Брзо су стигли до шљункаре на обали Саве и одмах му је пуцао у леђа. Старац се стропаштао, а Коста је опалио још један метак према њему и одгурнуо га ногом у напуштену јаму. Планирао је да га затрпа шљунком, али је толико био узбуђен и журило му се да се што прије докопа новца, а јама је ионако била дубока и нико неће примијетити леш, процијенио је и одлучио да не губи вријеме на затрпавање.

Дотрчао је у Американчеву кућу и стао да претура по намјештају, да разбија закатанчене кофере и цијепа неотпечаћене цакове са бродским етикетама. Час је увртао, час одвртао фитиљ лампе, премјештао је по поду, дизао на сто. Нашао је само двије чековне књижице, али није знао ни шта тај фини папир представља, ни шта да ради с њим. Поново је све претурио, али доларе ни овога пута није нашао, чак ни динаре.

Тргнули су га шумови из дворишта насутог шљунком. Неко се шуњао према вратима. Столицом је разбио прозор и скочио напоље. Још једном је скочио и стари плот се скршио под њим. Док се извлачио из трулог коља, угледао је неколико милиционера са упаљеним батеријским лампама. И они су били збуњени, стајали су, не знајући шта да чине. Не би се ни помакли из те изненађености и обамрлости, да није запуцао према њима. То их је тргло, скочили су у заклоне и својим пиштољима узвратили на ватру. Двојица су га погодила и он се опружио по шљунку, обилато крварећи.

Старца је био погодио само један метак, и то у раме, на-нијевши му простријелну рану. Кад се прибрао, смогао је снаге да устане и, послје мучног верања уз шљунак до руба јаме, до-тетурао у станицу милиције. Због недавне ратне прошлости овог села, у станици је увијек дежурао већи број милиционера и они су сад сви појурили Американчевој кући, не кријући радост што су коначно имали разлог да интервенишу.

До поноћи глас о погибији неког младића се пронио ције-лим селом и прешао Саву, стигао у уштичку биртију таман кад су посљедњи картароши изравнавали рачун са газдом. Чувши шта се десило, Пану је штрецнуло *исјод жличице* и појурио је на спрат, да види има ли горе сестриног сина. И кревет и стан били су празни. Фиока, у којој је држао пиштољ, била је разбијена. Од-везао је чамац и сумануто завеслао преко Саве, тјешећи се да је то неко измислио. Понадао се да је сестрић, ако се тако шта и дого-дило, можда још жив, али је могао само да преузме леш од мили-ције, горко се кајући што није услишио молбу несрећног младића.

Глас о погибији се до јутра проширио и по околним селима, стигавши и у наше, а на крају и до Равке, кад су се моји роди-тељи прибранили и ушли у њено двориште да јој кажу шта се збило и покушају је тјешити. Али је више никада нико неће утјешити. Синовљеву сахрану је прележала у кревету, оборена грозницом, у бунилу и бунцању. Покопали су га са примом у ковчегу, а мати, кад се некако искобељала испод мокрог јоргана, горко је ридала за сином из дана у дан, често се бијући у прси и чупајући косу, проклињући саму себе и свој језик.

* * *

Послије кћери, капетану Марку се сљедеће године родио и син, коме је дао име покојног брата. А неколико мјесеци послје ове радосне вијести, која је обрадовала баку Равку, али јој није зауставила сузе, у њено двориште је поново скренуо поштарев бицикл и Борко је из дубоке кожне торбе извадио још један теле-грам из Мостара. Равка је била неписмена, а кћери су окопавале кукуруз, и морао је поштар да јој прочита поруку са жутог папи-ра. Чувши пола реченице, вриснула је и онесвијестила се. Њен врисак је у трену окупио комшије, муњевито су окретали чекрк на бунару, извадили канту воде и полили је. Отворила је очи, али није имала снаге ни да устане, ни да плаче. Нити је шта видјела, нити кога чула.

Однијели су је у кревет, одакле није устала све до сутра, кад су се пред авлијом зауставили војни ципови и камион који је

вукао лафет са ковчегом капетана прве класе Марка К. Ковчег су унијели у двориште, ставили на клупицу пред кућом и отворили га. То је и најранија слика које се сјећам из свог живота: испод металног поклопца је био други, дрвени поклопац са стакленим окном и мјештани су долазили један за другим да виде покојниково блиједо лице и склопљене очи. Заправо, имао сам тек три године, и нисам сигуран да ли сам заиста видио тај ковчег са прозором, или сам ту слику створио од прича које сам често слушао у дјетињству, јер су моји родитељи и комшије дуго помињали изненадну смрт тридесетједногодишњег капетана и његово лице које се чинило као да спава под стаклом ковчега. Једни су говорили да је тако изгледао зато што је умро у сну, а други да су га нашминкали у мртвачници и држали га на леду цијелим путем.

Марко је сахрањен у партизанском гробљу у сусједном селу, уз говоре, блех-музику и војне почасте. Колона људи која је пратила лафет са ковчегом била је дуга четири километра, а на њеном челу био је строј војника који су почасном паљбом посљедњи пут поздравили свог капетана. Кад су га закопали, јастуче с његовим ордењем донијели су мајци, која је јецала на клупици, понављајући како се ту њен син посљедњи пут одморио и зашто га нису оставили да још лежи пред својом кућом. Те су ријечи расплакале официре, војнике и комшије.

Наредне године у Равкино двориште опет је свратио поштар Борко. Овог пута није носио телеграм и радосно је зазвонио звонцетом на гуверналу бицикла. Равка је врхом мараме обрисала сузе, устала са клупице и пошла му у сусрет, да узме коверат. Кад се најмлађа кћи вратила из школе, почела је да чита писмо и Равка је опет пала у несвијест. Било је од Маркове таште, која је из реченице у реченицу све више оцрњивала своју кћер, тврдећи да је она убила мужа, тако што му је у уво канула кап живе. Писмо су предали милицији, а послѣје неколико дана лично их је начелник станице обавијестио да је то била лаж којом се, послѣје некакве свађе и увреда, мајка хтјела осветити кћери, те је измислила тако опасну причу. Али Равка и њене кћери, као и село, нису се разувјериле и биле су потпуно сигурне да је тридесетједногодишњег Марка убила жена. Није помогло ни што је снаја у два-три маха долазила са дјецом да обиђе свекрву, која се тад закључавала у свом собичку, немајући снаге и жеље ни унучад да види у њеном присуству.

* * *

Враћао сам се из школе (био је један од посљедњих дана те школске године), кад су се из баба Равкине авлије зачули крици,

запомагање и ридање. Мајка ми је објаснила да је њена слијепа кћи, која је могла само у једном искривљеном положају главе да назре свјетлост и прилике око себе, рано јутрос однијела врећу кукуруза у Црнаје, да га самеле на савској воденици, али да се још није вратила, и да су мушкараци отишли да је траже. И ноћ је падала, а о изгубљеној дјевојци није било никаквог трага и баба Равка није престајала са гласним плачем. Отишло је и доста жена, носећи хљеб и фењере мужевима, и да се придруже у претраживању савских мртваја, шумарака и њива.

Била је прошла поноћ кад је неко од трагача запео за уснуло тијело на земљи и пао преко вреће брашна на коју је несрећна дјевојка, изнемогла од лутања, наслонила главу.

Тај догађај је узнемирио село и одлучено је да се општини упуту захтјев за збрињавање слијепе дјевојке. Убрзо је стигао одговор, у коме се породица обавјештава да јој је нађено мјесто у травничком Дому за слијепе.

Друге двије кћери су нашле запослење у Бањалуци. Добио сам кесицу „папрених” бомбона кад је старија, узорна ученица која је братовом смрћу остала без материјалне потпоре за даље школовање, дошла да поведе млађу, да буде куvariца у ресторани у коме је она главна келнерица, и тако избјегне да живи под тешком сјенком мртве браће и мајчине туге. (Тај долазак моје младе бабе из Бањалуке и укус папрених бомбона описао сам у једној студентској прози, која се затурила у сељакањима.)

Равка је остала сама, да плаче пред убогом кућицом, напуштена и од својих мртвих и од својих живих, како је знала да измуца кроз ридање. Сад је и без суза плакала, које су послије толиких година све чешће пресахњивале, као и стари бунар у њеном дворишту – јецала и уздисала, понекад запомагала и цвилела. Смирила би се само кад се огласе цврнци својом музиком, и она их је сатима слушала готово без даха, мислећи како јој се то најмлађи син јавља с оног свијета, да му је добри Бог дозволио да се посвети својој страсти и умијећу, а кад невидљиви свирачи зауставе своја гудала, сузе су изнова кретале низ лице. Ослоњен на прозор, често сам је гледао погнуту и несрећну, и моју мајку како јој полако прилази травнатим двориштем, носећи послужавник са филцанима и цезвом кафе, сједа поред ње и узима је за руку, да јој милује шаку и тјешу је с неколико истих ријечи које се понављају у бескрај, као потези фигура у рукама шаховских играча запалих у пат-позицију.

Из дворишта је излазила једном мјесечно, кад јој поштар донесе писмо од брата, који је продао трговину и биртију у Уштици, те одселио у Београд, у једну од кућа које је направио на

Топчидеру. Споро прешавши цесту и лице мусаво од суза умивши на нашој пумпи, сједала је на штоклу поред шиваће машине, да с мамом пије кафу-долијевачу и чује од мене шта јој пише брат. Писмо је вадила испод кошуље, а из џепова своје широке рокље црвену јабуку и шаку ораха, што их је скупљала крајем љета испод стабла које је засадила с мужем прве јесени заједничког живота и које је бдило над њеном самоћом и тугом. Писма су била слична, са безброј реченица у којима се распитивао за њено здравље и дијелио јој гомилу савјета, од медицинских до оних које забринути родитељи говоре дјечи. Сваки пут би у коверти била и најкрупнија новчаница, да купи кафе и шећера, како јој је брат савјетовао. Обрадовала се свакоме писму, али је сваки пут одбила да му отпишем у њено име.

Стављала је писмо у џеп црне, изблиједјеле рокље, у којем ми је донијела орахе, и спорим кораком враћала се у двориште, сједала на клупицу и настављала да плаче и самује, окружена врапцима који су кљуцали мрвице хљеба што им је доносила са астала у кући. Да јеца и цвили тако тужно, да је и сада чујем.

ФРИДРИХ ШИЛЕР

СУШТАСТВЕНЕ РЕЧИ

РЕЧИ ВЕРЕ

*Наводим њри речи њешке, сушњасњвене,
Шњоно се њреносе од усња до усња,
Ал нису њореклом из несњалне њене,
Већ колају срцем као река ѓусња,
Сам у себи човек сваку вредносњ бршце,
Кад у ње њри речи не верује више.* 5

*У Слободи свењој зачињу се људи,
Макар у ланцима рађала их мајка,
Не дозволи да ње ѓраја њука слуди
Њињи скрнављење обесних, лудака,
Не задрхњи када слободан ње скоби
Још мање њред робом, кад окове здроби.* 10

*Њи Врлина, веруј, није јека њацњња,
У њој се огледа човек целоѓ века,
Чак и кад се свуда сњоњиче о свацњња,
За њом божансњвеном сњремећ он је чека;
Све оно цњњо виду ума умних смењња
У својој њросњоњњ сњозна ћуд дењешња.* 15

*А Боѓ један јестњ и Воља, жива, свењња,
Бацњ ко цњњо се људска, несњална колеба,
Дух цњњо мирно њраје сред свих њреокрењња
Чућ над њросњорима времена и неба,* 20

*И док све се врѝи круџом вечних мѝна
У њему оѝсѝаје мисо узвиѝена.*

*Чувај ѝе ѝри речи важне садрѝине, 25
Вредно их ѝресађуј од усѝа до усѝа,
Не ѝоѝичу оне из сѝољациѝе ѝмине,
Већ из ѝвоје дуѝе, као река ѝусѝа,
Човек сѝм у себи сваку вредносѝ брѝце,
Кад у ѝе ѝри речи не верује виѝе. 30*

КОНФУЧИЈЕВА ИЗРЕКА 1

*Кроком ѝројаким време ходи.
Будућносѝ, махом, сѝороѝечно,
Сад – ѝроѝуѝња налик води,
Проѝлосѝ, чамећ, сѝоји вечно.*

*Нѝ несѝрѝносѝ крила даје, 5
Кораку му, кад засѝане,
Сѝрах ни двоум не сѝуѝаје,
Њеѝов ход, док лисѝа дане.
Ни кајање, ни враѝбине,
Не ѝомажу, када мине. 10*

*Желиѝ блажен крај своѝ века?
Времена ѝе носи Река:
Савеѝник је, ако двоји,
Делању ѝвом, алаѝ, ѝѝѝури.
Недруѝ, нѝоѝѝо, кад сѝоји, 15
Нѝ ѝријаѝељ, када јури.*

КОНФУЧИЈЕВА ИЗРЕКА 2

*Просѝор има ѝројаку меру.
Дужина, ѝежи к исѝом смеру,
Ширина, ѝек за једно хаје:
Да се сасѝави са бескрајем,
Док у бездан Дубина ѝоне. 5*

И то би била права слика
 С тог сиреми најред без починка,
 А Савршенствиу ко се нада
 Тај нек се клони сенке хлада,
 Желиш ли свеи да ти се сивара 10
 Размахни ушир за бескрајем
 Душом и срцем њуним жара
 И свеухвајним осећајем!
 Ако Суштини желиш прићи,
 Мораћеш у дубину сићи. 15
 Само испрајносћ води к циљу.
 Истина је њонора воће
 А Садржина њуи до Јасноће.

ПЕВАЧИ СТАРОГ И НОВОГ СВЕТА

Казујте, куд се денуше врсници и где барде да иражим,
 Штоно народе многе усхићује њихова жива реч,
 Песмом слављаху небеснике, човека узноцаху небу
 Што висовима проноцаху на крилма песме дух?
 Ах, райсоди и сад живе, ал нема вице делá 5
 Доскојних лире, ах! Нема ни ува да чује сируне звук.
 Срећни песници срећнога свеи! Ваца заносна песма
 Лебћаще дуго од уста до уста, с паса на пас!
 Свако, канда син му се рађа, иримаще с усхићењем,
 Оно, што зборећ и клецућ, природни дар му зда. 10
 На жару песме расиламсавало се слушачево чувствво
 А чувстввом слушаишеља свој райсод хранио жар,
 Хранио и чистио га! Срећник тај, којем у народном
 Гласу одзвања још ново пророштво, Природе мудре зов,
 До које извана доири Истине-Управителке реч, 15
 Реч коју нови свеи једва – срцем једва разабраи зна.
 Вај му, ко се залућује да и даље споља њоруже ирима,
 И увом обманушим њомно заводљив ослушкује глас!
 Из свеи наокруг њега Старом збораше Муза,
 Покашито шек јавља се Новом, ако заборави – свој. 20

ПОМПЕЈА И ХЕРКУЛАНУМ

Какво чудо се збива? Мољасмо ње, да зденце нам дарујеш
 Пијке, Земљо! А шта нам ти посла ти, из недра свој?
 Да ли у понору живи он? Избива ли, скривен под лавом,
 Неки друкчији сој? Или се онај одбежли враћа, нов?
 Грци! Римљани! О, пошце, погледајте, појавила се 5
 Спара Помпеја, Херкулов поново зидају град.
 Слеме се на слеме диже, премови са љубовљем ошварају
 Предворја своја, о, похијајте да оживимо прџ!
 Ошворен просиран шешир, кроз седам њезових
 Ждрела надире маса у шаласима. Глумци, та где сте! 10
 Насиу вас чека! Приремљену жрџу извешће
 Ашрејев син, а Орестиа нек праши онај спрахошни хор!
 Куд води онај раскошни лук? Разазнајте ли Форум?
 Какве оно прилике седе на столици курулској сад?
 Ликтори, са брадвама, најред! У наслоњачи, седећ 15
 Прејор да суди, а џужитељ и сведок нек спану пред ње!
 Чисте улице шире се свуда, калдрме уздигнуће,
 Кривуда, узан, поред спаништа уређених џуџи.
 Надспрешице заклонио спрце, собичци нагиздани
 Нижу се око дворишта скривено и присно у круџ. 20
 Брзо ошварај те дућане и враћа предуго зашриана,
 Нека у језовицу ноћ весело нагрне дан!
 Гледај, како су дуж зидова лејо ређају клуџе,
 А од камења шарноџ сјактии џлочник џладак ко џлеђ!
 Бојама расламсаним ведро зид нешом окречен блиста 25
 Где је шај уметник врсни, што истом оштури кисџ?
 Пошкџем од цвећа и воћа од сока ошежалоџ,
 Живахна гирланда ошварајује красно осликан фриз,
 Кроз њу, са коршом узврценом, шмуџну Кушдон с луком,
 Онамо, приљежан гениј у вино рујан муља грозд, 30
 Овде, једна баханџкиња џуска, онамо куња друџа,
 А фаун, из џрикрајка, не може да се нагледа сџџ.
 Трећа, на једном колону клечећ, кеншаура чилоџ
 Нехајно поштрава и ширзусом пошсиче на кас.
 Амо, дечаџи! Шта оклеваше? Запреге чекају коњске, 35
 А ви, девојке чиле пошкочше, ешурски наџџџе врч!
 Не сџоји ли шроножаџ џу на крилашџим сфинџама леџим?
 Подсџичџе ваџру! Пожурџе! На оџњишџу расшрџе жар!
 Куџуџе, ево вам новаџ, шџоно џа искова Тиџус моћни,
 Ево, џу неџде је и ваџа, не недосџаје ниједан шеџ!
 Сад свеће зашљене удевајџе у свећњаке шанкоковне, 40

А у кандила свеїлцуаво̄ налијїе уља мирисно̄ каї.
 Шїа овај ковчежић крије? Девојке, шїа младожења цаље,
 Ковче од злаїа, камеје и сјајне пастїе за накиї скуї!
 У куїку с невестїом, миришљава чекају уља, помаде, 45
 И шминке, лице да боји, ено, кристїал, издубен пун.
 Али, где су мушкарци, сїарци? У правом музеју лежи
 У свиїке зџомиљано гџољемо блаџо, драџоцен пайирус.
 Ту су вам држаље за писање, вошїане таблице пїамо,
 Нишїа се изџубило није, земља је верно чувала све. 50
 Ал куд се денуше свешїеници? Јер и пенаїи, ено,
 Један по један сїижу, с бозима врсїају се у ред,
 Вижљасї и виїоноџ, Хермес, домахује нам кадуцејем,
 А лакокрила Ника слеће боџу на исїружен длан.
 Олїари, неокрњени сїоје, ѓрађани похиїајїе, 55
 Дођїше и палиїе му жрїве, одавна лїцен беце их боџ!

ОПРОШТАЈ ОД ЧИТАОЦА

Муза ћуїи, с њено̄ девичанско̄ чела
 Румен се разлива и лице јој боји
 Крочи ли преда пїе, знај, суд пївој би хїела,
 Она га пошїује, ал га се не боји,
 Са пїризнањем зналца радо би се срела, 5
 Коџ исїина пїроне, клони се пїривида,
 Онај, ком се срце пїред Лейїїом сїруни,
 Досїїојан је да њу ловором окруни.

Ове пїесме живе доїле да би среле
 Кликїавим звуцима дуцу шїїоно чека 10
 Да је машїаријом красном развеселе,
 Чувсївом узвишеним заїљусну, ко река.
 Поїїомсїиву далеком одлебдеїї не желе,
 С временом забруји и сїїихне им јека,
 Хир пїрена их рађа, кадшїїо јарка зора, 15
 Да ошїрхну с колом лаконоџих Хорá.

Пролеће се буди и пацињаке сївара,
 Млађан живоїї брижди из свакоџ бокора,
 Жбуње кади ваздух мирисом некїара,
 Небом бруји пїесма расклиїкїаноџ хора 20

*И сї̄а̀ро и младо њо ваздуху ц́ара
Наслађују чула миљем из свих њора.
Пролеће прохуја! Цвасї̄ у семке чили
И нико не осї̄а од свих цї̄о су били.*

Превео с немачког
Дра̀о Тецевї̄ћ

МИЛОСЛАВ ШУТИЋ

ХЕРЦЕГОВАЧКЕ ПАСТОРАЛЕ

ЗАНОГЛИНЕ

Раним јутром, кроз полусан, чујем мајчин глас: – Ајде, потјерај овце у Заноглине!

А ја, зна се, умивање, па малу торбицу на леђа, у њој парче ражаног хљеба и грумен сира из мијеха.

И плетиво, има ли чобанице без плетива?

Идем до торине, кад, изненада, чујем у себи најприје шапатљиве, па онда све јаче гласове: зар опет у Заноглине?

Знам, нити је било нити има каквог разлога да се противим очевим и мајчиним наредбама, па све мислим да ме то неко искушава.

Престаће, кажем самој себи, и радим оно што сам стотинама пута радила: пазим да овце не заглаве стругу и да не притисну неко јагње.

Кад се овце сврсташе, и оне стотинама пута по свом обичају – право на пут према Заноглинама, предвођене Бјелушом.

Понесе ме мој хитри чобански корак, мислим, добро је кренуло, кад, опет, они гласови, све бројнији и јачи:

Какве Заноглине, па тамо нема ништа осим понеке травке између кршева, све кукрица до кукрице!

Не може се убрати ни купина, ни дрењина, ни кошћела, ни дивљака!

Нити има смиља ни ковиља, да их наомбирам у струкове и завежем црвеном пређом.

Тамо нема ни хлада јасеновог, ни путића, него са оштрог камена на други оштри камен!

А и само то име Заноглине не волим – као да ти се нешто пленца око нога, нека травуљина, или, налет их било, змије!

Капи воде тамо нема, припече да камење пуца, па онда ударе кише читаве боговетне дане, сва мокра од јашмака до опанака!

Понекад сам Бог изненада пошаље јарко сунце, отворе се широки и далеки видици до мора које бљесне као бисерна огрлица.

Али, за кратко, док попану магле, па ни овцу најмилију, предводницу, бијеле као снијег вуне, не могу да распознам, него вичем: Бјелуша моја, немој у зијан!

Страх ме било, ко од ножа, да ми кажу како нијесам добра чобаница, јер сам све моје овце вољела.

А за јагањце, не могу ти ни исказат: када би се која овца ојагњила, изјутра бих га узимала и по читав дан носила на нејачким рукама.

Додуше, никад ме нико није прекорио због мога чобановања.

...Тако ја одмичем са овцама према Заноглинама, покушавам да саберем оне добре мисли, али и оне од ђавола избијају у гласове које никад раније нијесам чула: какве Заноглине, гдје је и Бог реко лаку ноћ, гдје ти се свака срећа окамени, гдје не смијеш омркнути, гдје се можеш изгубити јаде парајући, или казалац за гладних година, најгору храну која расте гдје би друго до у Заноглинама!

Онда викнем гласно, да би те гласове отпремила у стотине јама: па ја у Заноглине идем сваки дан због мојих оваца! И нема те силе ни страха који ће ме у томе спријечити!

Сад сам у Заноглинама! Овце претражују камењар, у долини, испод, зелене се жита, не смијем ни помислити да им се која од њих приближи.

Има једна плоча, моја, на којој сједим и предем или плетем.

Када дође вријеме, оно мало зеленог лишћа и понеки риједак глатки камен поспем сољу, овце дотрче на солило, а ја скинем кабаницу, бичајлију, и капуту од ваљане вуне, изујем опанке да се присуше – за све простора, па и за мене!

И потече ми кроз мисли нешто као радосна чобанска пјесма, на чијем крају су оне суве опанке које ће ме однијети кући...

Сунце се примакло брду, опет исти поредак, овце напријед, ја за њима, али како ближе кући све сам ведрија.

А кад се стадо напије воде из корита у јагњилу, ја, са бременом дрва на леђима, уђем у кућу, до огњишта.

Погледам мајку са осмијехом, а она ме топлом руком помиљује по коси, и принесе ми вечеру.

И умор ме обори у постељу.

Али никада нијесам сањала Заноглине!

БЕЖЂЕЂЕ

Свима познато, мало ко у њега стигао, никада не сретох чо-вјека на путу у мајчин род а да ми каже: ево ме из Бежђеђа, тамо је тако и тако.

А пут до Зовог дола мени је био у глави као нешто до чега се иде право, али поред Бежђеђа – ни тамо ни тамо, јер има и вукова, па сам ишла и ноћу.

Звијезде крупне, спустиле се на брда и одмарају се на камењу – то је као јутарња роса.

Гледам према звијездама, далеко је до бабине куће у том Зо-вом долу.

Пуна су брда овнова са великим роговима и јарчева – излазе да се боду.

Па њих, ваљда, не интересује мала, нејака пастирица.

Ту путујем, торбица на леђима, комад хљеба и мало сира у дрвеном чанку.

Као, да нешто поједем кад огладним, али од тог нема ништа, не смијем се ја заустављат!

У мени има једно мјесто под ожичицом, то је мјесто мога страха.

Ту се скупи сав мој дах у једну грудву.

Прикричали ми моји: иди код бабе, нигдје успут не свраћај, ни лешника да убереш, кад некога сретнеш поздрави га лијепо, али очи преда се, а пут под ноге!

Идем и идем журно, а стегло ме у ожичици, Боже јесам ли прошла Бежђеђе, јесам ли га прошла?

Опанци ткају, идем ко машина, ево, кажем, сада сам прошла Бежђеђе, иза главице ето мени спаса и бабине куће.

Примичем се, а све у себи говорим – Прођох Бежђеђе, ништа ми није било, а ти, лудо, утупила: само да прођем Бежђеђе!

Када, у тами, спазих како свијетли пламен са огњишта кроз отворена врата бабине куће, као да добих крила.

– Ево ме, баба, узвикнух, а она се окрену од котла на верига-ма: Ау, јадна не била, откуда ти?

– Са Бежђеђа, баба. – Ајде, не зановетај! Па ме пригрли.

Ујутро, рано, ја ћу са бабом у мљекар.

То је једна дрвена кућица одмах уз главну кућу, ко мали чар-дак на вилиној гори!

Само сам га једном раније видјела, и отада га сваку ноћ сањам у Клечку.

У мљекару поређани дрвени шкипови, у које се разлијева узварено млијеко.

Па се брзо ухвати кајмак ко прст дебљине.

Онда га баба скида, нешто да се одмах потроши, а све остало у мијех.

То је најслађа храна, само да се не пресоли, али се мора досолити.

У мљекару разапета бијела платна на све стране.

Каква муха, или мушица, да ту улети?

Ни трун не смије да падне!

Вољела ме баба, не може се исказати колико.

Али, кад крочим са њом у мљекар, морам да изујем опанке, па по даскама – жуте су ко восак.

Унутра нема разговора, баба послује око млијека озбиљна као никад.

Нема ту шта да се запиткује, а види се све, иако су и врата и прозори затворени.

Мора бити тако, јер сунчев зрак, како ми је баба озбиљно рекла, не смије да допре до млијека.

А опет, све је бијело и свијетло, као да се она блага зора на неки чудан начин унутра уселила.

Па помислим: то је мала црква за све, па и за моје овце, из којих се, попут небеског свијетла, излијева благородно млијеко.

Али ту су и бабине крпе од бијелог, провидног ланеног платна, које надвладају остатке таме...

Вратила се кући, дошла мајка по мене кроз три дана.

Опет минули Бежђеђе, мајка замишљена, оставила је све, шта ли је чека?

А мени опет неки враг не да мира, вичем: добро смо прошли!

Мајка и даље у својој бризи, не обраћа много пажњу на мене, све до пред кућу.

Отац, у шали: откуда стижу ове одиве?

Ја опет: из Бежђеђа!

А он се као уозбиљи: ајде ти, мала, не заврзуј, могао би да проради прут!

– Него се мало одмори, па истјерај овце у шуму.

Идем весело и без одмора и поскакујући слажем ријечи: какав прут помиње, никада на мене није подиго глас, камоли прут!

Све је весело: веселе овце, весела корњача у шуми, вук је ништа, па и страшни медвјед.

И Бежђеђе је ништа – док је бабина мљекара!

МОГ ПАУНА БОЛИ ГЛАВА

Била је изнад наших кућа у Клечку, поред Умског пута, према Трусини, једна њива.

Власник јој, Ђурић, добар човјек, ћутљив, једном, пред Други рат разгласио да се сва младеж сакупи на тој њиви.

Па, онда им рекао да на тај свети дан (била је недјеља) поклања своју њиву за игранке.

Неће је, вели, више обрађиват, него, нека се млади, после службе у цркви у Љутом долу искупе, и онако, без свијећа и тамјана, провеселе.

Отада је Ђурићева њива била „мало свијетло” у очима брижних чобана и чобаница, орача и копача, па и понеког старијег ђака, да не мисли сваки дан на таблицу са сунђером у изатканој торбици, са којом је хитао Дабарским пољем до школе поред цркве.

И да, после обавезног „оченаша” на почетку наставе, сада запјева неку другу пјесму.

Играли смо, богомаи, на тој Ђурићевој њиви све док је нијесмо утабанали, тако да је била равна као огледало.

Више се ту није могло ништа посијати, на радост Ђурића, који је на игранке тихо долазио, и одлазио, чини ми се, са сузама у очима.

Играли смо и за рата, па се онда разбјежи кад запуцају на околним брдима.

Није ту било више разнијех игара, свега неколико: трусе, пролете, и оне, основне, колања, лаганог ходајућег окретања кола, често без пјесме.

А тишина је тада била необична, као да смо сви слутили нешто невесело, што ће нам рат ускоро донијети.

Играло је једном на Ђурића њиви, како се каже, коло наоколо, а његов завршетак мени је био такав да сам га запамтила за цио каснији живот.

Када се мало усталило окретање кола, ускакали су момци и дјевојке у средину и играли пролете.

Та је игра у Херцеговину дошла из Црне Горе.

Младић и дјевојка, пуштајући се из кола приближавали су се једно другом поскакујући, а када би пролазили мимогред укрштали би погледе.

Пролету нијесам вољела, некако је била наметљива, а и мушки играчи су знали да, мимоилазећи дјевојке, добаце понешто што је могло бити не помало, него и подоста непристојно.

А коло, како смо ја и Стана, моја нераздвојна вршњакиња, и родица, блиска ми као рођена сестра, осјећале, морало је бити пристојно и радосно више у корацима него у ријечима.

Пјевали смо тога дана једну пјесму, причало се да је неко слушао у Србији и пренио нам је, а у Србији се, то смо сви знали и понављали, најљепше игра и пјева!

Пјесма је почињала ријечима: „Мог пауна боли глава”, па даље: „Немој ми се разбољети, мој пауне, ја ћу теби лијека наћи.” Онда, припјев: „Пауне, сиви соколе!”

Пјевали смо ту пјесму о пауну, а у колу се стално игра пролета и смјењују се парови играча.

Нијесам, колајући поред Стане, много обрађала пажњу на те играче.

Али се, у моменту, мој поглед прикова за једног играча, и поче да га прати као да је намагнетисан.

Био је то неки Ласован, кршан момак, Стани се нешто једном замјерио, па ми га је помало оговарала.

Само, ја нијесам о томе размишљала, јер сам нагло уочила да лице тога младића, сачувај Боже! добија црну као катран боју!

И, што је још страшније, то лице попримало је црте једног од два моја брата близанца – Божа.

Отишли су заједно на Сутјеску, и више ништа о њима нијесмо чули.

Сестри је сваки од мајке и од Бога поклоњен брат подједнако драг.

Али се наш Божо међу осталима издвајао по стасу, љепоти и доброту.

Био је подједнако приступачан свакоме, од најмлађих, у колијевци, до најстаријих, осамљених и онемоћалих.

Само, откуда сада његова глава на раменима Ласована, који поскакује?

Мајко моја! Сањам ли ја то, а знам да сам на јави, у колу.

Све трнци узаме!

А Ласовану понекад не видим лице, окрене се од мене играјући у другом правцу, па ме то као мало утјеши.

То потраје сасвим кратко, па ме, опет, као гром, погоди поглед на једну, при ведром, сунчаном небу, црнилом сасвим обузету главу, која ми је, до суза, позната и блиска.

Отежаше ми ноге као олово, сјећам се, Стана ме неколико корака више вуче него што ја играм.

Као из даљине чујем коло: Ја ћу теби лијека наћи, мој пауне!

Каква црна лијека, одговара мој унутрашњи глас.

Неће се то, богами, добро завршити!

Оно што ми се указало пред очима, макар било и са неба, стварније је од сваке друге утешније земаљске појаве...

Освијестим се у шумици надомак кола.

Стана ме повукла, забринута, не зна шта ми је, а не ваља излазити из кола изненада.

Не одајем ја своју тајну Стани, велим: слабост ме освојила.

Идем кући, па, не кући него испод куће до једног врела, гдје сам вољела да се осамим.

Извире вода одоздо, а моје сузе падају одозго.

А опет, мораш се окренути овцама и плетиву.

Дан-два касније, чувам ја овце у мојим Водницама, погледам према Блацама, и видим, неко кренуо Умским путем нашим кућама у Клечку.

Онда застаде, поврати се, подиже метални поклопац на цименти (чатрњи) поред које увијек стоји канта са ужетом исплетеним од бијеле пређе.

Запљусну се мало водом из канте, па опет крену истим путем.

Већ из даљине учини ми се познат, а кад приђе мало ближе тихо узвикнух од радости: Благо мени, то је Божов брат близанац!

Али, како то да иде он сам, кад се никад нијесу раздвајали?

Кад се сретосмо, поћута, па рече утишано: Божа смо, рањеног, оставили у једној напуштеној кући, повлачећи се са Сутјеске.

– Видио је да нам је на терету и тражио је да га оставимо.

– Поновио је неколико пута да тако морамо учинити, а ја мислим да ће га неко сигурно пронаћи и превити му ране.

Ја удрих у плач, знам да ни њему није лако, а он, као мушкарац, прекоријевајући ме, рече: Ето, све су жене исте!

– Само некога оплакују, као што је чинила и мајка Исуса Христа, па јој је син, не подносећи сажаљење, строго рекао: Теже су ми сузе твоје, него љуте ране моје!

– Него, стално мислим да ће нам Божо убрзо доћи.

Даће Бог да буде тако, помислим и ја, али ми се опет појави пред очима она црна опомена из кола.

Па кад мој и Божов брат пође нашој кући, ја, неутешна, пронађем старо мјесто у шуми са кога се наш чардак најбоље видио.

Пратим, примиче се повратник из рата чардаку, а отац му изађе у сусрет.

Само се склопише.

Постајаше мало тако, па отац уђе у избу и изведе нашег коња, црног као поноћ.

Само је он њему прилазио.

Поведе га за узицу, и тако су три пута обишли око чардака.

Онда га уведе у избу, па уз степенице уђе у чардак, испред сина.

А ја ћу моје овце, када буде вријеме, дотјерати у ту исту избу, поред нашег вранца, чија је длака сијала и у мраку.

Само ја знам који је то, увијек исти, предвечерњи час повратка мога стада.

Пред сам тај час убраћу једну, најљепшу јабуку са стабла, за које, опет, само ја знам.

Нико други нити га је видјео, нити је знао да постоји.

Понијећу ту јабуку кући у мојој чобанској торбици.

У кући ћу наћи свијећу, па једно и друго ставити у мој унутрашњи пенцер у зиду велике собе.

Сваки живи створ људски има неки свој знак, као своју светињу или свога анђела чувара.

Понекад му је пред очима, понекад удаљен, али, увијек у души.

Кад клоне, да негдје ослони главу или мисли.

Моји знаци су, одмалена, јабука и свијећа.

Као нада и безизглед.

У пламену свијеће, као у великој ватреној сузи, има свега због чега се живи, само нема лика људског.

Јабука ће мирисати, а свијећу нећу палити никада, осим ако, не дај Боже, стигне вијест о неповрату онога чији повратак непрекидно очекујемо.

МИЛАН МИХАЈЛОВИЋ

МАТИ

Шт̄а сам т̄о скривіо
Па ме наїуцїїацї?
Шт̄а сам т̄о з̄рецио
Да ме т̄ако лако осїављацї?
Зар крив сам цїїо зачеїї
Не бирам г̄де ничем
Зар крив сам цїїо најїре
Теби слова сричем
Зар крив сам цїїо дојен
Твојим млеко^м расїїам
Зар крив сам уз г̄усле
Шт̄о с ранама срасїїам
Зар крив сам цїїо црквом
Кунем се и молим
Зар крив сам їред алом
Шт̄о се не їокорим
Зар крив сам цїїо боланим
Призрен, Девич, Дечане,
Зар крив сам цїїо г̄рлим
Меїїохију са брда Звечане
Зар крив сам цїїо Проклеїїију
Кажем да јелек му црисїїаје
Зар крив сам цїїо Пећку
Тронручицу сва^к їрейїознаје
Зар крив сам цїїо фреске скрнављене
Грачаници снаже лейїїу
Зар крив сам цїїо у Поїїоку Дубоком
Међ їрецима налазим мир и доброїїу

Зар крив сам *шїіо* *џробља*
Преорана *їамїим*
Зар крив сам *шїіо* свећом
Сећам их и *їламїим*
Зар крив сам *шїіо* Васкрсом
Чувар јаје бојим божуром
Зар крив сам *шїіо* ђурђевке своје
И *ївоје* *їељам* *коїривом*
Зар крив сам *шїіо* *їраџом*
Бдијем до сванућа
Зар крив сам *шїіо* *сїрах* ме
Од нових *бесїућа*
Зар крив сам *їред* *вранама*
Шїіо *јоци* не узмичем
Зар крив сам *шїіо* међу
Ни за *їед* не мичем
Зар крив сам *шїіо* волим *їе*
Силно и бескрајно
Зар крив сам *шїіо* *џорим*
Очајем *исїрајно*
Зар крив сам *шїіо* жив сам
И *шїіо* *їосїојим*
Зар крив сам рођењем
Шїіо *ївојим* се бројим?

ЖЕЉКО ВУКОБРАТОВИЋ

СЛОЖНА БРАЋА

ЗЕНОНУ У ЧАСТ

*Сложена браћа
Један бицикл
За двије ноге
На дугом љуљу
Возе*

*Први вози од првог до другог сјуба
Дружи од другог до трећег
Трећи од трећег до четвртог
И све ипак редом
У сиромашном порећку
Један од другог пошло сједало
Преузимају*

*Док један вози остали иду њешице
Прећено расијање
На једнаке раше
Дијеле*

*Колики љуљ прећу и ко је бржи
Да се на оловку
Колико брајсва
Ајорија нерјешива*

ДЈЕВОЈАЧКИ САН
(у црвеном)

Довољан је само њвој њољед
Да ме њведу
У хаљини која обећава
По њјуну слободу мелајџу

У њом свијејџу
Ни џлава ни џиџа не значи
Када нису руке
У заџрљај раџирене

Молим ње
Немој износијџи нове доказе
Морам се и ја једноџ јуџира
Чиџав њробудиџи

ИГРОКАЗ НА ГРАДСКОМ ТРГУ
(на годишњицу велике пошасте)

Ђорав кум
На ѡоравој кобили
Ђоравој куми
У ѡоравој улици
Квочку за ноџе објещену
Оџквоцава

До сада јој
Ни крв у џлаву
Ни сва висока ѡоднева
Жељу за ѡѡѡмсѡѡвом
Нису уџасила

Ђораво сунце
Пилејџу у јајејџу
На здраво око
Кроз конаџ за уроке
Намиџује

УРАГАН
(Савршена олуја)

Рођен над Карибима
На измаку сезоне
Кршћен по алфабетском реду
Са снагом да удари у срце
Гдје се возови укршћају

И још даље
Да смјестии дашак
У уљу собе
Гдје чека на мој знак
Да начини њусиош у њвом срцу

Једино га понекад изда
Крило ноћног лейтира
Пробуђеног мирисом лаванде
У њвојој коси

ПОМЕН

Волим када ме позову на свадбу
Обавеза и провод у исто вријеме
Да се спремам обично траје дуго
Неколико мјесеци не подижем пола плаће
Пошроцим дане кујујући одјело
Не због величине
Носим конфекцијски број
За боју не могу да се одлучим
Све ојети зависи од доба године
Цијеле су њек права мука
Тражим да су њаман
А да ме не жуљају
Да присићају уз одјело
Кад све припремам
Морам признаћи да се данима облачим
Онако за њробу
Кад дође дан заказан
Усианем касније
Новац распоредим у вице њејова

Обично идем сам
До мјесџа гдје се свайџови окуџљају
Понекад се деси да дођу љо мене
Сада не мођу да се сјеџим
Како сам данас сџиџао
Јер са зебњом схвайџим да нисам на љравом мјесџу
Чак ми вино и љрисусџиво свеџџеника ниџџа не
казују
Једино лик човјека џџио ме на некоџ љодсјеђа
Док се оџледа
На мојој каменој љлочи
До љојаса

ЗЛАТАН ЈУРИЋ АТАН

ИМА ЈЕДНА РЕЧ

НЕОДРЕЧЕНЕ РЕЧИ

*Нисам досањао десетерце сјајне.
Нисам дорекао снове сласне.*

*Нисам дођућао разасуће риме.
Нисам засћао, а узалуд заусћао.*

*Разабрах, убог, обзнањене песмичице.
Разазнах јасноћу, просћоћу, прозирност.*

*Немам речи које ће освећтаћи верси.
Песме немам која ће љубав освојити.*

Немам књиже с којом бих пред Милоца.

Одричем се већине од малице промуцаних слика.

Неодречене речи сабрах у руковет.
Класје у сноћу, пожњевено срћом.

Сћихови су йлева и слама жућа.
Зрна за кору хлеба, не преосћа иза йћница гладних.

*Није ово жићо за краљевску йрћезу,
није за Лазареву кнежеву вечеру.*

Недорасло слово за срћско Косово!

Нису ово пјесме за свечарске невесће.
Не преси се, због лепоће, родна кућаница.

Зоб је музика за гиздаву ждребицу,
арман за неукроћеног пасијува.

С бахајим бајањем, не заводе се виле.
Не буди се, с глумим ритмом, слепо срце.

Нема се црпа у корице ујкајни.
Немуцијоси, невидности, прозаичности.

Самојности одзвања у сваком слогу.
Незнаности пешчане сиропе краси.

Пјесме су венчанице за царско ново рухо.

Кад сазори време, само ће се рећи:
Одрећи ћу се и неодречених речи.

ЂАВОЉА КУТИЈА

Ђавоља кутија громогласно сриче:
Хлеба и игара, шарених лампиона!

Ђавоље око, бесидно, надобудно гракће.
Пшнице камење носе, стаклена поља руке!

Прсиом ујиру у свако биће мислеће.
Злојвори, сакрајни, среброљујци...

Данак узимају у ваздуху, води, лицићу зеленом.

Свака сиодоба ђавољев је бичоносац:
манџично нушка сабласних шестница кришћење.

Смиљу се, Преблаги Сине, ослободи од њихове сираве.

Расијури, Безгрещни, ирговину по земаљском храму,
шарном.

ЗЛАТИБОР АТАН

Ја сам њланина у Србији,
аиј у ејској лирици.

Аи – аугит, засијуиљен у земљиној кори.
В – богит, уииче на размножавање биљака.

Ја сам дрвоград, дрвород: Бор.
Ја сам немуцији рудник, лудник.

Атан, њригономеиријска функција.

Нико сам, а нисам Одисеј.

Нисам Хомер, ни Филип Вицињић.
(Шија не бих дао да сам слей као они!)

Нисам сѡарац Милија.
Нисам слейа Живана.

Ширим гране, зелене, лисѡољодне.
Лейим, Јабучилом, у небеско ѡлаветѡнило.

РЕЧИ НЕ КАСНЕ

Речи срца –
нису бесѡвратино
ѡлејеле ѡииче.

Жиосан ѡобом,
у ѡезији немерљивоѡ светиа.

Нежна крила,
лејѡирасѡе мисли,
ѡречисѡи сан?

Ако и дође ѡоследњи час:
ѡвоје усне бих за сѡас!

ИМА ЈЕДНА РЕЧ

„Има један Верленов стих кога се нећу сетити.”
(Х. Л. Борхес, песма *Границе*; прев. Р. Константиновић)

*Има један сѝих, Борхесов,
ко̄га се, с нежноцѝћу, сеѝих.*

Нема ѝесника без заборава.

*Има једна боја коју ћу радо,
са сеѝом, заувек ѝамѝиѝи.*

Немам дара да је оѝевам.

*Има један звук који, ѝоѝлином,
ѝодсећа на мајчину уѝробу.*

Нема сна у коме ља не чујем.

*Има један мирис који ѝодсећа на косу,
млеко, младу крв и ѝвоје усне.*

Има једна реч коју нико није чуо.

ЕНДРЕ МИКЛОШИ

ПУТ ГОРЕ И ДОЛЕ ЈЕ ИСТИ

1. Појам историје

Приповедање историје припада човеку. У ранијим временима и у другачијим културним круговима записивана је само пука узастопност ствари које се догађају у форми повезане „сторије” као „бескрајне повести”. Можда је упоређивана с појединим конкретним догађајима од великог значаја, као код Херодота или Светог Августина. Ређе и у новије време догађало се понекада да се ова тачка упоређивања замишљала не у прошлости него у будућности, као у случају Ђоакина дела Фјореа у 13. веку или Маркса у 19. веку.

Тек од раздобља просветитељства, међутим, можемо да говоримо о „историји”. Оно жели да ухвати на делу такве узајамно повезане, непрекидне покретачке силе догађаја чији смер напредовања има значење. Обухвата целину култура као таквих, налази се изнад појединих људских судбина, утиче на њих, чак их можда и детерминише. Имало је то добро уређену, логички прегледну структуру током два века уздицања Запада, с Хегеловом филозофијом историје на врхунцу, где се историја недвосмислено спрема да ступи на место Бога, и то сасвим логично изведена и презентована.¹ Све је то гротескно за једног не-Европљанина зато што је потпуно изостављен из овакве историје. „Историјски развој човечанства није универзалан узет у неком магловитом

---

¹ Стари Гете је једном имао чудног посетиоца. Разговор је потрајао до у касну ноћ, а када је посетилац коначно отишао, Гетеова супруга је упитала ко је то био. Он је намигнуо и рекао: Дух света.

смислу. Његово јединствено и недвосмислено исходиште јесте бела раса Запада.” (В. Левит) Што има донекле оправдање све док Европа дува пасатским ветровима Прогреса (наш цитат потиче из 1949. године), јер у односу на то многе ствари се могу сматрати безначајним епизодама које су се догодиле на периферији.² Али када то нестане, онда ово схватање историје света постаје бесмислено. У историји Индије или Кине низ збивања двовековног продора Запада већ се претворио у епизоду.³

На схватање историје у нашем добу, 20. веку, управо је зато Гибоново дело о пропасти западноримског царства, написано 1776. године, имало одлучујући утицај. Занимљиво је у свему томе, мада и неизречено, ипак се препознаје како је он у прошлости насликао будућност – историју пропасти у тренутку јединственог успона Запада. (Огласило се у њему подсвесно.)⁴

Валтер Бенјамин, наоружан већ својим искуством из тридесетих година 20. века, недвосмислено види: „Тамо где ми видимо ланац догађаја, Анђео Историје види једну једину катастрофу која без прекида гомила руине на руине и све баца пред своје ноге. Још би се позабавио тиме да оживи мртве и да сложи што је поломљено. Али олуја долази из Раја, дохвата крила Анђела и незадрживо га гони према будућности којој окреће леђа док пред њим гомила рушевина израста до неба. Ту олују називамо прогресом.”

Сви писци научне фантастике у 20. веку, полазећи од тога, транспонују своје замишљене светове и на тај начин представљајући као неизбежно ону пропаст против које више ништа не могу да учине у стварном свету. (Асимовљева *Задужбина*, *Господар џрстенова*, *Дина*, *Рајс звезда* итд.) Историчари, чија је фантазија више везана, теоријским моделима желе да зауставе визију пропасти.

Untergang des Abendlandes, дело Освалда Шпенглера објављено 1918. године, полазило је од узастопних последица форми

---

² Док су, на пример, црначка деца у Белгијском Конгу, учила историју Белије као да друге државе и не постоје на свету.

³ Пре неколико година у дипломатском разговору западни државник се позвао на пример битке код Ватерлоа. Његов кинески саговорник, с добро темпираном неучтивошћу, одговорио је: „Ми се не бавимо безначајном историјом далеких малих држава.”

⁴ Ово збивање као сурову моралну критику и визију пропасти приказује Диренмат у *Ромулу Великом*.

културе откривених на аналоган начин, према древној шеми класичних филолога. Архаична-класична-хеленистичка раздобља с логичком нужношћу следе једни друге, то можемо следити и у развоју нововековне Европе, сада приспевајући у „хеленистичко” раздобље наше културе. Према том схватању ова се шема може применити у свакој високој култури, а њена основа, пак, аналогна је с бићем живог организма: младост-одраслост-старост, на концу с пропашћу. Значи, култура је један организам који је изнутра кодиран, који временом исцрпе своју животну снагу.⁵ Он је идентификовао осам оваквих културних кругова у историји човечанства.

Арнолд Тојнби, који је пошао његовим стопама, доспео је већ до 22 културна круга, заједно с овим нашим, али је објашњење другачије за овај процес. Суштина му је „изазов”. Ако је он исувише слаб, онда дотична култура, која је увек дата реакција на један изазов, стагнира, окамењује се. Ако је изазов исувише јак, онда она пропада, јер није у стању да на њега реагује на одговарајући начин. „Осредњи” изазов би био онај који развој чини могућим и нужним, и у овом смислу само је у нашем добу Запад остао способан за развој.

Ако не бих веровао у ове теорије,⁶ онда то чиним позивајући се на Хераклита: „Логос самог себе јача”. Култура значи равнотежу непрекидне делатности и сталности, где сталност, као што каже Генон, може бити укореењена само у традицији. „Она ’непокретне покретачке’ кретње буди и усмерава а да у њима не суделује, знање осветљава делање а да не дели његове невоље.” А не може се докучити, као што показује Јеванђеље по Јовану: „Ветар дува куда хоће, чујеш његов хуј, али не знаш одакле долази ни куда иде.”

„Старење” није ништа друго до лагано укрућивање коначног броја повезаности ствари, њихова формализација, исцрпљеност

---

⁵ Чудно је и поучно што је Шпенглер ипак сматрао да се овај неизбежни тренд пропасти може преокренути, и то на тај начин да Немци освоје свет. Није то интересантно због тога што је Хитлер тиме добио муницију, него зато што је ирационални допринос једној рационално кохерентној логици – коју, ето, жуђе ни сан може да разори-обесмисли, односно ипак није детерминисан.

⁶ Наравно, постоји „историјска нужност” као харизматична последица поступка. Није, на пример, безусловно нужно започети један рат, али ако смо га већ започели, онда даљи кораци постају прилично неминовни. У овом смислу „историја” није ништа друго до историја пропасти која потиче од грешака које нису исправљене, отприлике то каже и визија пропасти Валтера Бенјамина.

њихове могућности комбиновања, што је у смислу закона ентропије све коначно, пуноважно као затворен систем. Уколико смо да поједини кругови културе одиста могу и да старе. Али имамо ли разлога да их сматрамо коначним и затвореним? Само онда ако им недостаје Логос. Али да ли недостаје, то једино можемо утврдити емпиријски, накнадно, а зашто недостаје, чак ни тако. Крај ствари се, дакле, губи у ирационалном пре ума који тумачи.⁷ Али док нисмо стигли дотле, ипак смо прилично много тога умели да објаснимо.

2. Тренуци каирова

Овако називамо епохе које се издвајају из тока времена, које су различите по важности и које остале битно мењају. По Јасперсу такво је било раздобље у историји човечанства које он назива „Achszeit”, време 5–600 година пре Христа када су се „сходно одређеним узроцима догодиле монументалне промене готово код свих народа који су се, међутим, по свом карактеру разликовали од поднебља до поднебља. Тада се збива реадапација традиције, прилагођавање систему претпоставки које су измењене у односу на раније, прилагођавање које је остварено у строго ортодоксном смислу” – каже Генон. Потпуно независно једни од других тада наступају у Кини Лао Це и Конфучије, у Индији Буда и творци раних Упанишада, у Ирану организатор религије Заратустра, у Израелу Језекиљ и Јеремија, у Грчкој Хераклит и Питагора.

Нешто слично се догодило око 14–15. века после Христа, само управо са супротним предзнаком, али исто тако у свим културама. Свака од култура ступила је у раздобље окамењавања, мртве формализације и необновљиве живе традиције: Кина, Индија, Ислам, ортодоксно хришћанство, можда и америчке високе културе, мада о њиховом унутарњем животу знамо сасвим мало. (Исувише је јак био „изазов” који је Колумбо донео на овај континент...) То се збило и са Западом, дакле, по Генону од овога доба можемо да рачунамо с назадовањем. И без тога да одиста познајемо узрок који је до тога довео. (Све оно што историчари обично наводе, од погледа на свет зависна ренесанса или реформација, просветитељство или капитализам, „побуна маса” или владавина новца, само су последица.)

---

⁷ Муслиманско схватање историје, на пример, мисли о Хитлеру да је био Алахово копље које кажњава невернике. О томе је написано на стотине књига, али до ове просте и неспорне мисли није доспео ниједан западни историчар.

Међутим, Запад се пресудно разликује од осталих високих култура будући да се одиста обновио, сматрали то развојем или назадовањем. Па стога треба да поставимо питања шта је то Запад, шта се ту окаменило, и шта се и како потом изменило?

3. Традиција зајадно̄ хришћансїва

„Форма чини Целину сликом Бога” – овом Дантеовом мишљу можемо да сажмемо суштину европског средњег века.

У Римско Царство, које је само себе испразнило населила су се германска племена, пошто су претходно од Великог Суседа помало научила организацију власти. Али то је још чисто варварство. Оно што, на пример, пише око 600. године бискуп Гргур Турски, велики писац хронике, о Меровинзима, то превазилази по ужасу сваку фантазију, па и сам учени бискуп упоређује их с Нероном и Калигулом. Спољну форму овим варварским краљевинама дала је римска организација цркве, монашки покрет и администрација царевине. А Европа као културна јединственост настала је посредством хришћанства као „најкрупнији покушај за васпостављање изгубљеног поретка света преко Форме” – каже Нандор Варкоњи. Органску повезаност света, форме и хришћанске религије Хојзинга је утврдио у следећем: „Посредством свога симболичког смисла свет, мада је по себи проклетство, задобија право постојања, јер сваки предмет, свако обично занимање налази се у митској вези с најсветијим стварима које му пружају племенитост.”

Према Варкоњију три доминанте ове форме су Римски бискуп, монах и витез.

Римски бискуп

Спиритуална снага која световну моћ дисциплинује на тај начин што нема удела у њој. То је наслеђе старозаветног профетизма, и такорећи је јединствено у високим културама. Стара свештеничка краљевства, Кина, Византија, Ислам сва су се организовала око центара власти, Индија је у томе једини изузетак. А Запад размишља овако, опет посредством Дантеових речи:

*У исїој руци њасїирски ѡреба цїїай
И мач свейи како би се окрњила
Моћ, јер један од друго̄ не ѡреза.*

Форма тога је црквена организација независна од власти. Суштина њене владавине је владавина над душом, у првом реду

право службе светињама, што се у датим случајевима може претворити и у страховито оружје.

Монах

Монте Касино Светог Бенедика, Јона Светог Патрика, матични манастири су створили праву Европу, својим оствареним геслима „*ora et labora*”. Преобраћање, које је у првом реду био њихов посао, а у мањој мери свештенства које је организовало цркву, само је делом било резултат учења, делом њиховог спиритуално прожетог живота с којим се органски повезивао и рад. Резултат тога је аграрна техника, организација рада, оформљење предела културе. Алтернативни живот који отприлике предујмљује Небеско Царство и утолико је могућност за било кога да промени свој живот ако ступи у неки манастир.

Витез

„*Miles Christi*”, сматра средњи век. Суштину најпрецизније показује легенда о Гралу. Задатак Витезова округлог стола јесте борба за остваривање правде овога света. Напор који има искључиво унутарњу награду носи је у самом напору, није усмерен ка прибављању вредности овога света. (Сам Грал за којим трагају трансцендентан је, а прилично добро се види и то што му је суштина сав онај напор који за то време чине витезови ради побољшања света.) Иако измењена, ова унутарња оријентациона форма приступа животу очувала се све до 20. века као *gentlemanlike*. Витеза због тога не везује за слабе самовлашће него заштитничка склоност, не прилагођавање Власти него лична верност. Не земна жудња жени него обожавање. (Он у њој види божанску половину себе.)

Oratores, bellatores, laboratores, Реч, борба и три поретка рада који, према схватању поретка средњег века, обухватају собом људску делатност. Видљива је сличност с основном индијског система касти: Брахман, Кшатрија, Ваишја.

„Човечанство ни пре ни после средњег века није знало за такв интензиван духовни живот који је био уздигнут изнад материјалног бивства.” Тако Солжењицин сумира историју. Ова форма, међутим, остаје духовне природе и не захтева преуређење материјалног света. Огромна катедрала и колиба органски имају места једна поред друге, просторије тврђава на стени су хладне, поднебље несређено. С друге стране пак ову форму не чини неважећом мањкава овосветска афирмација, она остаје у свим

околностима као форма. (То је и овосветски смисао исповедања и кајања: способност константног суочавања натруњеног начина живота с непромењеном истином.)

4. Суион средњеј века (14. век)

Форма више не подноси удаљеност стварности. Идеал се сматра лаким. По Нишитанију, јапанском филозофу 20. века, главна карактеристика Европе постало је неостварено хришћанство. Макијавели је о том истом рекао „да смо претежно безверни и опаки. Презиремо спољне околности зато што су наши владари незаконити, а заступници цркве показују најгори пример.” По Јакобу Буркхарту „Цркву која назадује оптерећује највећа одговорност историје у интересу једног деформисаног, мутног и њеног свемоћног учења и тера то свим средствима као чисту истину.”

Овде се Запад одваја од Истока. Ако форма очито не одговара стварности, онда уместо ње треба да нађемо одговарајућу форму стварности. Традиционалне културе, укључујући Грке и ортодоксно хришћанство, почивају на равнотежи. „Немамо трајни град на овој земљи”, каже апостол Павле, кога бисмо иронично могли назвати и ничеанцем. Можемо да просуђујемо форму земних ствари, отприлике то је хришћанска интерпретација ове ствари. А то да смо ’оставили иза себе средњи век’ значи поновно преиспитивање традиције. Тако се могло догодити да се разградња форми средњовековног хришћанства збила на основама критичког погледа на свет хришћанства.

Погледајмо појединачно распад форме.

Бискуи Рима. Или Авињона?

„Све што је добро, пропало је тамо, најпре слобода, потом спокојство, радост, нада, љубав. Али у царству грамзивости то се не сматра штетом уколико се приходи не смањују. Живот на другом свету делује као пука прича, оно што се говори о паклу, и то је бајка, Христов страшни суд је будалаштина. Што је један живот више укаљан, све му је виша цена. Славу уздиже грех.” Написао је то Петрарка о Авињону папа.

Гибелин Данте је папе свога доба, с чијом политиком је био незадовољан, углавном смештао у пакао. Али то није дотицало његово клањање институцији. Авињонско заточење, међусобно

проклињање, као и проклињање њихових верника, низа папа и антипапа било је оно што је замаглило мерило. Црквена клетва је у то време била озбиљна ствар, у датој прилици је присиљавала краљеве и царе да падају на колена. И шта сада? Проклетство кога папе је право – мада ја до краја следим само своју веру? Мерило се мути, ни помирљиви васељенски сабори не доносе трајно решење, само постављају проблем, који и до данас живи у католичкој цркви, чија је примарност власти – папе или васељенског сабора. Институција у сваком случају више није апсолутна. Тако настаје реформација, односно удаљавање од форме средњег века која више није меродавна.

Витез од Ла Манче

Ова средишња покрајина Хиспаније током пет стотина година била је место реконквисте, односно апсолутног витешког начина живота, али је вековима од тада већ била измењена у поднебље мирне привреде. Сервантес који је на сопственој кожи могао да искуси раскид између идеала витешких романа Амадиса и стварности, написао је сатиру против неверности. Мада се ова књига исто тако може читати и као носталгија за несталом Формом.

Према разматрању Е. Фридела „вitezови више нису вitezови. Верност, част, слобода, постојаност, умереност биле су врлине које је објављивала дворска поезија. То се сасвим изменило. Вitez, уколико просто није био разбојник, постао је сељак или кавгација. Они не воде разговоре о верским или песничким темама, него искључиво о коњима, проституткама, двобојима, ценама жита.” Нестала је и борбена вредност вitezова, добро се то види, поред других, у катастрофалном поразу крсташа од Турака код Никопоља године 1396.

(Када су француски вitezови срамотно поражени од Енглеза у бици код Поатјеа 1356. године, у земљи се против вitezова формирала права атмосфера линча, масовно су масакрирани заједно с породицама, то је био чувени „jacquerie”).

Потера за Идеалом још би их могла начинити вitezовима-пљачкашима усмереним против друштвеног поретка, какав је био вођа сељачког устанка Гец фон Берлихинген или случај последњег мајстора немачког витешког реда Франца фон Зикингена који је опседао надбискупски град. Место вitezа преузима авантуриста. Почев од португалског бродара поморца Хенрика којег ће следити конквистадори и пирати.

„Дебелоџузи монах”⁸

Њихов ауторитет је нестао због њиховог начина живота. Новеле Чосера или Бокача пружају добру слику о овоме процесу. (Моја примедба у загради је да ниједан није хроничар скандала него моралиста.) Опште схватање може да покаже следећа песма из касног средњег века:

*Желим да јакобинац
Сваког августинца проџуџа,
И кармелиџи да висе
О конојцу минориџа.*

(Види се овде лош суд „просјачких редова” који су често долазили у додир с народом и изазивали неповољан утисак.) Што се тиче самог учења, монаси то сматрају духовно најважнијом делатношћу, главна карактеристика му је схоластички вербализам: претресање постављених принципијелних теза логичке основе. Логика се овде преобразила у софистику. (Као очигледан пример једне овакве расправе: да ли се јагње више плаши када угледа вука или се вук више обрадује када запази јагње? Треба то разрешити логичким аргументима!) За то време се полако испоставља како се међу квалитативно различитим стварима не може поставити истина. Одатле се рађају два исхода који с обзиром на даље западно мишљење имају одређени значај.

Емпиризам, односно покушај квантитативног испитивања с одређивањем „прелазне тачке”. (Први механички покушаји, на пример котрљање кугле стрмином зато да би се рашчистило за коју тачку бисмо могли рећи да је кугла већ стигла?)

Номинализам, односно порицање стварности универзалих појмова, „*Universalia sunt nomina*”, цела расправа је заправо само борба сенки. Зато је најпрактичније у расправи „Окамова бритва”, логичка редукација по којој треба да најпростије именовање сматрамо истином.

(Познатом анегдотом приказао бих овај проблем. Бискуп, приспевши у црквену општину, запрепасти се што се звона не оглашавају у његову част. „Јаој, г. бискупе, за то има стотину разлога!” – вајка се стари жупник. – „Наведите ми један!” – „Немамо звоно.” „Хвала, и тај један ми је довољан” – насмеје се окамитски бискуп. Мада је могуће да би много више дознао о стварности

---

⁸ Извињење због ове речи, преузета је из дневника Ференца Казинџа.

да је саслушао до краја схоластичко јадање жупника старинског кова...)

Међутим, на дубини свега тога нешто друго се налази, не идеја него егзистенција. По Генону „прави подстицај није намера сазнавања истине, него то што свако у инат свим мишљењима оправдава самог себе или бар убеђује самог себе у сопствену истину”. Тако се рађа ново доба, са свим својим унутарњим противречностима.

Изгубљена форма родила је индивидуализам. Западна култура и њена даља судбина одваја се од свих осталих по томе што њена форма није сачувала своју важност суочену са стварношћу. И из тога је рођен задатак од пет стотина година, пронаћи веродостојну одговарајућу форму за свакодневно искуство.

5. Небеска коџија сѣварносѣи

Форма настаје у оку које свет види тако што га истовремено и уређује. Из тог погледа се рађа култура, односно према основном значењу речи *неговање*. „Садржина уметности је на тај начин поглед на свет” – каже Лајош Филеп – који се у њој тако непосредно може проматрати.

Губитак веродостојности средњовековне форме догодио се суочен са стварношћу, односно као да се профана стварност потврдила суочена са сакралном формом. Отуда ова профана стварност треба да нађе своју важећу форму. То је започело у ренесанси, у хуманизму и у реформацији.

Тренуџак ренесансе

Почетак ренесансе је одбијање средњег века због хаотичног распада друштвених форми, што се истовремено јавило и као естетички проблем. (Реч „готички” једно је време био увредљиво омаловажавање.) „Наивно” раздобље узимања форме значило је проучавање грчко-римских остатака, непознати садржај у њима, иза кога се могао сањати свет. (То је утицало и на Маркса као „неискварена изворна људска суштина”.) Наравно, није била реч о томе да се поново почне веровати у богове Олимпа, него о томе да је замишљен свет док се још веровало у њега. То добро показује другостепеност ствари. Била је то нека врста „естетичког обожавања”, идеја *l'art pour l'art* која искупљује свет, заправо намера је била да ступи на место религије, као да то чини могућим

сазнавање „платонских идеја”, односно суштине света. И будући да је корен лошег код Грка незнање, његовим нестанком може се остварити Златно доба.

Ова мисао има своју снагу, огромни генији су из ње израсли, али је *чудо* ипак изостало. Сама уметност у другој-трећој генерацији постаје маниризам, постаје техника без стваралачког духа. Исто као и касни средњи век – само што њему недостаје и спиритуални садржај. Оно што је постало очигледно јесте да суштину није класична форма него геније који ствара форму.

Вечити барок

Тако се рађа дух барока. Спиритуалност се јавља као принцип уређености посредством стваралачке личности. Лужно оформљивање и северна мистика, синтеза је Италије и предела Рајне. Дело барока, за разлику од ренесансе, обухвата основне јединице тако да се истовремено од њих квалитативно разликује. (Простор је, на пример, само композиционо помоћно средство, а није основа виђења као код Брунелешија. То чини могућим, на пример, све до тада неразрешено стапање уједно „предњег дела” и „позадине”.) Ово барокно дело жели да буде организам и своју форму за то конструише из индивидуалне инвенције као *imitatio creationis*.

Поред индивидуалних резултата без премца и ово води једном непробојном ограничењу које је унутарње одређено. Индивидуално остварење остаје, недостаје му универзалност стваралачке форме културе, само опсењује стил и оригиналност начина приказа. Тако ни форма нема праву развојну могућност, само се може имитирати, односно опет се склизне у маниризам.

Ова стална стваралачка принуда резултира непрекидним променама стила, која се још и убрзава, не одвајајући се од „убрзаног времена”, већ и због тога што стално мења форму, будући да је треба поправљати према духовно неоформљеној стварности. (Важан и карактеристичан пример је како с настанком националних држава пантеон „националне историје” преузима улогу некадање религиозне тематике, односно кшатрија који ступа на место брамана постаје идеална слика самоидентитета.)

Ниче, уметник и мислилац, овако сумира ситуацију:

*Светлост бива што дођрабим,
Пейео што што оставим,
Пламен сам ја, само горим.*

Унутарња принуда промене стила тако доспева до непрекидног разарања форме, а на концу до естетичког nihilizma – та „већ смо све испробали”. (Скрећем пажњу овде на ону „ентропијску жарку смрт” која сустиже сваки коначни систем ако не добија сталну енергију од силе која неисцрпно уређује, коју је Хераклит назвао „логос”.)

Ствар је изнад индивидуалног честољубља. Јохан Себастијан Бах, највећи уметник барока, компоновао је с безличношћу једног средњовековног монаха, с невероватном удаљеношћу од поносних и блиставих уметничких индивидуалности доба. На сваком његовом запису стоје ова три слова SDG (Soli Deo Gloria, само Богу припада слава), о својим делима, нажалост, није се ни толико бринуо да су се, на пример, пасије све погубиле, с изузетком пасије по Јовану, нотни запис пасије по Матеју нашао је Менделсон на начин који се граничи са чудом, он се под Баховим утицајем и покрестио. Па ипак, ово животно дело је савршено индивидуално, не може се побркати, чак се не може ни наставити, као све што је савршенство.

„Развој музике”, с апотеозом стваралачког духа у њој, преко романтике одвео је 20. век у самоизолацију (алеаторичка музика итд.).

6. Земна којија стварарања

Ново схваћање

Садржај уметности је сам поглед на савет, као што је рекао Лајош Филеп. Овај ток добро схвата како се пасија, потом моралитет преобразио у позоришну игру, или како се изменила фантазија стваралаштва на самој слици. Овај последњи преображај можемо сумирати на следећи начин.

1. На почетку је икона, непосредна појава лика свеца, чија позадина, плава или златна, сугерише узвишеност Бескраја, евентуално се може видети и неколико симболичних предмета.
2. На слици-табли, нарочито код фламанских сликара касног средњег века, у позадини се виде овосветске епизоде као контрасти светости.
3. Епизода престапа у збивање догађања, религиозна тема већ је само једна од више врста могућности, то је нарочито карактеристично за италијанску рану ренесансу.

4. Религиозна тема је већ само алиби приказивања, сам циљ и мера су изразито естетски.
5. Губи се у незаинтересованости, искључиви предмет је профани свет. Све то има и даље степене, почев од холандских слика градова и пејзажа препуних људи па до романтичних пејзажа који не знају шта с тим, или како се опет јавља човек на слици као пројекција унутарњих или фиксних идеја.

Дакле, уметнички култ новог доба ступа на место религиозне форме. Истовремено у милионима домаћинстава могу се наћи кичерајске слике религиозне садржине – противречност која између осталог недвосмислено исказује и то како стваралачки дух оставља на цедилу саме људе.

Уметник овако наводно поново ствара свет, али како овом постојећем припада непрекидно рушење као „изворност”, управо форме стабилности које значе културу постају немогуће. На концу се, међутим, нашло решење за овај проблем, односно за трајну имитацију Стварања. Рођена је из сагласности мишљења и делатности и њена основа је самоодређивање Стварања.

Пико дела Мирандола, најсјајнија звезда фирентинске Платонске академије, записао је следеће: „Створио сам те као биће које није ни небеско, ни земно, ни смртно, ни бесмртно како би био слободни стваралац самог себе. Можеш се срозати и можеш се поново родити као биће подобно Богу. Од свих створених бића једино се ти можеш развијати према својој слободној вољи.”

Овај „нови човек” овде још је створење Бога, ближи је Мојсију него Платону. (Његов избор је етички, а не питање сазнања.) Али оставља отвореним питање из *чега* се можемо развити. Оживљена форма ренесансе, антике за то није довољна. Барок, новоформирана форма мистичног натурализма, није такође. Решење објављења људске слободе која је укоренења у самој себи и у очитовању неограничене воље Бога.

Ново самоодређење

Овакво питање не постоји за традицију, ја сам део поретка Света. Међутим, треба га поставити приликом губитка форме. Један могући одговор Запада на то, полазећи од средњовековне мистике, јесте лична веза с Богом. То је, међутим, управо

његова снага, због његове личности, има мањкаву спремност за остваривање форме.

У религији то значе реформисане цркве, с принципом „универзалног свештенства”, и с њима тако тешко помирљивом хијерархијом али која је ипак нужна за овосветски опстанак.

Резултат тога у уметности јесте натурализам прожет мистиком.

У друштву религијом прожета самосвест грађанина.

У овим случајевима индивидуа налази спољну форму, чак ако је и проблематична у одређеном погледу. Други пут је унутарње самоодређење, под Декартовом чувеном мишљу: *Cogito ergo sum*, мишљење као априори онтолошка основа постојања, једна врста сократовског духа.

Ову много коментарисану мисао о којој се много расправљало треба заокружити с два питања. Откуда мислим? И ко је онај који јесте?

Мишљење пружа сређену унутарњу слику која је изграђена о свету. Њена је основа, као што је утврдио Кант, априорни синтетички суд. Његова највећа невоља је што није знао утешно да изведе откуда долази, али за нас је овде важније куда иде.

Није то заправо ништа друго до претходни суд, „предрасуда”. Коришћење може бити од две врсте, нешто што остаје изнад искуства, или нешто што је полазак ка искуству.

Изнад искуства остаје догма као форма која је обухваћена претходним судовима. Њена основа може бити само традиција, а извор – према Генону – интелектуална интуиција. (Догму не треба оспоравати, него питати у вези с њом, и тиме је олабавити за размишљање – то је једна од тврдњи великог значења.) И фиксна идеја је независна од искуства, она изводи из круга мишљења, и управо се због тога њоме тешко може управљати, а и поред свега је духовна болештина која одређује наше доба. (С унутарњом поузданошћу засновано на подсвесном, нејасно, наине у стању је да надокнади догму која је укореењена у узајамно повезаној слици света.)

У другом случају ако предрасуда служи само за основу сазнања и радна је хипотеза која може то да на одговарајући начин

модификује, па и онда треба у њој да буде нешто што се не мења. Нешто се може променити ако у њему има и трајног – то је већ утврдио Аристотел – јер ако тога нема у њему, онда више није то исто, промена би у том случају био нестанак. (Теоријама еволуције обично је највећа тешкоћа шта је оно што је „трајно“.) И најновији филозофски системи су то неуморно и у крајњем случају без резултата тражили. Једини изузетак, а то је *математика*.

Математика је пред новим добом великим делом „духовни спорт“, попут шаха. Обрт је означило картезијанско јединство арапске алгебре и грчке геометрије, то је све до данашњег дана постало основа природних наука новог доба, као органска узајамна повезаност логике и очигледности. „Књига природе написана је математичким језиком“ – меродавно каже Галилеј.

Ни полазна тачка математике ни начин поступка нису спорни, за разлику од филозофије. (Спиноза је зато хтео да их и ту укључи, мада неуспешно.) Зато као да преноси стварно сазнавање света. Али то није тако. Математика нема димензију бивства, због тога је не могу имати ни из ње изведене математизоване природне науке. Отуда је само опис запажених појава а да не припада њиховој унутарњој садржини. Сазнање, без живота. (Упоредимо два природна научника, Конрада Лоренца, „оца“ етологије, с Даукинсом (Dawkins), данашњим херојем математизоване науке!) Разлози за то су следећи.

Математика познаје само појам логичке истине, за њу је недоступан појам вредности, односно основа бивства.⁹

Не познаје ни квалитативну разлику, иако је то темељни закон градње целог Универзума.¹⁰

Насупрот томе њен темељ је заменљивост, што је супротно са стварношћу ствари – јер је све постојеће јединка – и супротно је и са стварношћу операција које врши с њом.¹¹

Математизоване природне науке због своје унутарње кохеренције искорачујући као основа филозофије природе, нису биле

---

⁹ Лајош Сабо: „Постојање и вредновање нису двоје.“ Човек, на пример, пола свога живота испуњава у оној будућности коју на основу одређених вредносних промишљања сам себи формира.

¹⁰ Наука о топлоти је са својим појмом ентропије, истина, већ педесет година стигла пред ову капију, али није успела да уђе.

¹¹ Отворим врата гараже па гаражирам кола – да ли се ово може заменити тако да је $A + B = B + A$?

због тога у стању да остваре форму. А ова филозофија, која мора да у математичком систему тога гледишта све редукује на најелементарније јединице, због изостављања изван пажње квалитативне разлике стварности нужно може бити само материјалистичка.¹²

Хајдегер, испитујући овај процес током којег је филозофија новог доба изградила природне науке, утврђује смрт филозофије пошто се овај Голем већ осовио на своје ноге и претходницу размишљања учинио сувишном, попут неке грађевинске скеле која се може уклонити.

„All-seeing Heaven, what a World is this?” (Свемоћно Небо, какав је овај Свет?) Ову Шекспирову мисао је као ужас исписао Нандор Варкоњи изнад 19. столећа. А предмет ужаса је следећи:

„Дарвин аргументима порекла утврђује да је човек животиња, Хекел доказује да је производ само једног механичког развоја, Шопенхауер да је раса слепа, средства су јој беспомоћна, нема слободне воље, ни индивидуалног циља, Ниче да је крдо робова које у маси не заслужује ни презир, Сорел да се може обуздати само бичем, Маркс да му друштвене односе усмеравају само најнижи пориви, Енгелс да му је култура неморална, Ломброзо да је генијалност његових великана заправо поремећеност ума, Фојербах да је само оно што поједе, Дирилинг да су му идеје и осећања узбудљива стања материје, Фогт да су му мисли таква излучевина материје као мокраћа из бубрега, Фројд да му из душе базди клоака. Ниже се више не може стремкнути. Човек, духовни син Космоса, мртав је.”

Па немојмо да се чудимо 20. столећу који је овај дух утемељио. Исходиште је опет да ако стварност не одговара идеалу очекивања, онда укинемо очекивања.¹³ С друге стране пак овај дух је само последица деформације друштвених односа, уз све то теорије нису чисте дедукције.¹⁴ Оне имају исто такву основу

---

¹² Ипак у томе има једна унутарња противречност – јер је очито да се „закони стварности” не могу назвати „материјом”, дакле постоји и „нешто друго” изван материје.

¹³ Једноставан је пример ако закон каже не кради, па се ипак краде, можемо учинити две ствари. Поправићемо лопова, можда казном заплашити. Или ћемо укинути закон који не одговара стварности. Запад је одабрао ово друго.

¹⁴ „Борба за опстанак” на пример, кључни појам дарвинизма, потиче из борбе капиталистичке конкуренције, њу пројектује на целокупну живу природу. И прибављајући тиме научну ауторитативност, она већ постаје неспорни аксиом и у друштвеном животу.

у *с̄тварнос̄ти* као у сутону средњег века и исто их тако покреће жудња за влашћу: постати нови клер.¹⁵

Али шта је стварност? Човек новог доба то, као што смо видели, жели да разуме полазећи од себе сама.

Ја и влас̄т

Исходиште је *сogito ergo sum*, односно Ја јесам као независно творачко божанско биће. Али ипак постоје и други. Али ако сам ја творац, шта онда с њима? Дакле, није могућа ниједна врста људског друштва без хијерархије, али какво је ово друштво зависи од хијерархије.¹⁶

Средњи век, у којем још нисмо били „творци” него само друштвена бића, према Томи Аквинском, овако је размишљао: „Нужно је да људи суделују у управљању, јер се само тако може сачувати мир народа.”¹⁷ Опет бих навео Дантеове стихове за ознаку разрешења.

*У ист̄ој руци њас̄тирски њреба ш̄т̄аӣ
И мач свей̄ти како би се окр̄њила
Моћ, јер један од дрӯго̄ не ѡреза.*

С тим би се и Монтеѕкје могао да сагласи као с неопходношћу поделе власти, мада Данте много више од њега каже спиритуалном димензијом. Истина, увек је колебљива била ова равнотежа власти, али то што је по себи постојала као спиритуална чињеница, умела је форму да учини стварним сређујућим принципом. Видели смо како ју је „више папа” нарушило и више није воспостављена. „Нема папе.” Али онда где је неопходни спиритуални ауторитет?¹⁸

Реформисани хришћански принцип универзалног папезништва не функционише без хијерархије. После стогодишњих верских ратова кнежевски апсолутизам постао је решење, које је

---

¹⁵ У основи узев Хитлер је себе сматрао „новим законодавцем”, исто као и Лењин, дакле препознали су бар важност уобличавања форме. Једино бих могао додати да је то немогуће на основама ове врсте.

¹⁶ Подсећам да ова реч значи „свети поредак”.

¹⁷ Отприлике то каже и Аристотел о републици. Разлика је ипак значајна. Грчко одређење је опис, хришћанско пак пропис.

¹⁸ Као завршетак верских ратова новог доба настала је ситуација стабилизације кнежевског права задужбинара цркве, али одатле је могла да уследи логика апсолутизма. Функција контроле савести вере сасвим је потиснута, никако је не замењује „принцип поделе власти”, чак и где одиста делује.

потом сменио већински принцип демократије а да се нису изменили суштински недостаци, голи однос власти. „Постојеће демократије” данашњег света само су прилично компликоване форме аутократије, далеко од људске слободе.¹⁹ Одавде не могу да изведу ни револуције, сем ако немају стварне спиритуалне димензије.²⁰ А оно што постоји само у традицији, дакле свака „добра револуција” јесте реституција.²¹

Да ли слобода може бити темељ људског друштва, о томе говори парабола Достојевског о Инквизитору, према чијем јунаку могу да се усмеравају само мале будале, па начинимо таквима људе ако по себи нису то довољно.

Мисао „слободне индивидуе” и тиранства рађа се истовремено једна с другом и са смрћу средњег века. (Код Макијавелија или Хобса нема ни говора о „суделовању људи у управљању”. Што се тога тиче чак ни његова теорија државе није тако јасна као средњег века који се назива мрачним...) Нандор Варкоњи овако сумира проблем који је остао неразрешен: „Док је, с једне стране, Номо Еурореус ступио на тако висок моћно-духовни положај, његов грех није био у томе што је одбацио један трули систем, него што уместо застареле вечите хијерархије није воспоставио нову и савремену.”

Темељ погледа на свет за ово је „машина”. Њену форму је створила техника, она заправо није ништа друго да продужетак људске снаге у материји. Међутим, то и само по себи има своју спорну последицу. Овако свет постаје све више „вештачка природа” која може да влада људима још страшније него изворне силе природе. А ову опасност још више појачава то што је нова филозофија природе Ја уздигла на обухватни поглед на свет у једној таквој форми механизма који уме с одговарајућом организацијом да усмерава једино „машиниста”. Одавде Ја је једина самостална егзистенција за коју је цео свет скуп саставних делова машине и која управо због тога има амбиције „машинисте”.

---

¹⁹ Према Хани Арент тоталитарни системи 20. века само су отворени одговори на лажју скривене проблеме.

²⁰ „Запажен само у принципу индивидуације, мноштво које се не може поново сместити у јединство преузима облик заједнице који је просто бројни скуп творачких индивидуа. Закон мноштва који се одвојио од супраиндивидуалног принципа одиста је закон највећег броја. На томе почива ’демократска’ идеја.” (Генон)

²¹ Значајно запажање Иштвана Бибоа.

Ла Метри, чувени материјалистички филозоф 18. века, успоставио је тезу „l’homme machine”. Он је био омиљени мислилац Луја XIV, великог француског краља-тиранина. Наравно, краљ себе у овом погледу није сматрао човеком. (Да ли да га ми сматрамо човеком? Француска револуција је у сваком случају на свој начин логички разрешила ову дилему уз помоћ гиљотине.) Филозофски стручни израз за то је солипсизам, свест једине стварности мога Ја. Све вође наших тоталитарних система 20. века одавде полазе.

7. Религија и економија

Недостатак форме

Средњовековна Европа је једина разграната висока култура које не зна шта ће да уради с економском кастом сем што јој одређује постојање: laboratores. Један данашњи социолог с разлогом набира чело због ове заиста површне збрке друштвеног одређења у којем су једни поред других у мутном конгломерату кмет, калфа, лађар, трговац, банкар. Али чак се ни француска револуција није ослободила од ове збрке својим појмом „tiers état”.²²

Према средњовековном схватању Књиге постања рад је испаштање. „У зноју лица свог јешћеш хлеб свој.” Гесло је „ora et labora”, моли се и ради, обоје својим циљем указује изван овога света. За бенедиктинце је, на пример, рад врста аскезе. Чудно је и противречно што истовремено представља и награду: богаћење.

Економија у сваком случају обухвата собом повезујући однос међу неким људима, дакле не може се одвојити од етике. О овом односу Макс Вебер је оштроумно рекао: „Економска етика није просто функција форми организовања економије како их она ни не оформљује из себе једнозначно. Свака економска етика има у одређеној мери своју законитост наспрам човековом религиозном или другом унутарње одређеном ставу према свету. И поред свега једна од одредница јесте религиозно одређење приступа животу.”

Ова економска етика је због свога формалног одређења ванредно збркана у средњем веку. Средњовековни човек нема од-

---

²² Марксизам је хтео да га коригује увођењем „четвртог сталежа”, односно емпиријским социолошким путем – покушај се, међутим, испоставио проблематичним и теоријски и практично.

нос према новцу.²³ Честољубље земљорадника је да убира лети-ну, мајстора поузданост, трговца престиж, племића луксуз и ратовање. „Наш данашњи појам позива почива на религиозним темељима” – каже Вебер. А регулисање се збива на скупној етици. Средњовековни цех је далеки рођак монашког реда, има чак и свеца заштитника, уз систем и санкције којима се регулише приватни живот, радни морал и религија.

А да постоји веза између економије и богатства једва и да се зна. (Два изузетка, они који раде с новцем, зеленаш и интернационални трговац у средњем веку такође се сматрају да су изван друштва, окултне оптужбе и прогони који се обнављају против Јевреја, Ломбардинаца и темплара имају корена у овој неуређености.) Зато економија нема своју узајамно повезану форму. За кмета и занатлију стапа се с формом религије, а нерадне класе њен резултат сматрају неком врстом дара добијеног од Бога. (Који, истина, треба заслужити добрим обављањем задатка који им је одређен, „молитвом” и „ратом”.) Она стварност пак коју нисмо препознали делује на нас ирационално. *Унуџар* економских веза то је коректност, одговарајућа религиозној смештености. *Изван* њих пак нешто између навике и права песнице, с несигурним етичким садржајем и у неразвијеним формама које томе одговарају.²⁴

Циљ и резултат

Богаћење је само протестантизам био у стању да објасни. Није то циљ него резултат, знак божје милости, обећање милости другог света као награда за аскетски приступ животу. (Пуританска штедња уопште не служи гомилању, него аскези која је неопходна у земној долини плача.) Принцип *clara pacta*, утврђене цене, или стабилизација радног односа трајним уговором – преко је потребна последица капитализма – мада је све то укоревљено у религиозном занатству средњег века.²⁵ Ниче је увидео суштину

²³ Према М. Веберу утврђене цене први су применили квекери у 17. веку.

²⁴ Управо то добро показује хаотична судбина Јевреја које час прогоне, час позивају да се врате. Не због тога што би зацело били преко потребни, него због тога што у недостатку принципијелне основе ни сами моћници не знају како да поступају.

²⁵ Веберову генијалну студију о повезаности између протестантске етике и капиталистичког духа сустижу критике због ограничености њеног историјско-социолошког метода. Дух капитализма се могао развити и независно од калвинистичког учења предестинације, непосредно из етике заната. Пре ће бити да му је дуго била препрека што је занат био уопште противник неограниченом и непрегледном развоју. Први посао капитализма управо зато је био разарање цехова.

и последице ове форме држања, и изрекао је о њој ову оштроумну профетску критику: „Аскетски идеали у крајњој линији желе ништа, нихилизам који прети концем европске историје.” Економска последица ове аскезе – различито од средњовековног самоодрицања – јесте гомилање које меру не може да нађе зато што ни труд изворно није био усмерен на овај ограничени свет, него је имао неумерене циљеве који су из њега изводили. Довољно је ако се изостави милост на коју човек ни онако не може утицати и већ је пред нама целовитост гомилања схватања света нашега доба.²⁶

Форма живота економске касте развила се у средњовековним градовима, њу називамо грађанском формом живота. Она је по свом облику заједнице-организације далеки сродник монаштва, а као образац живота наследник је „витеза”, пред њом стоји центлмен, то је суштина и „снобизма” њене културе, која је след једног иако незрелог али уважаваног узора.²⁷ А сама веродостојна основа његове егзистенције укључена у градску заједницу, на еминентни начин је „поредак” занимања као мера власти и теза истине. Разарањем свега тога капитализам овај реалитет преображава на небитан начин у идеалну слику *self-made-man*, у идеалну слику човека „сопственог господара” који се, међутим, поприлично удаљава од стварности. Па и поред тога дуго времена је живела као идеал, животна филозофија и животни стил, као носилац „индивидуалне грађанске културе”, само га је светски рат разбучао као илузију. Ова животна форма упркос свим спољним и унутарњим чиниоцима ипак је доживела крај 20. века, ако не другачије, оно као тежња коју човек може да досегне. Још је имала идеологију, форму, начин понашања у које се могло веровати. А то се пак све полако распало.

„Пролетер”, овај вредносни појам пак карактеристичан у капитализму који је везан за антикапитализам сасвим је идеолошка конструкција, такав човек никада није постојао. „Постојећи пролетер” ако стигне да их дефинише, увек има своје прихватљиве малограђанске циљеве, свој живот жели да организује на такав начин. (И због тога му треба увести „диктатуру пролетаријата”, јер он добровољно не би жртвовао ништа у интересу некакве срећне „комунистичке будућности”.)

---

²⁶ Чудан је преображај овога принципа у „потрошачкој култури” нашег доба. Неједнака подела добара присиљава милионе на аскезу док су сами „згргачи” већ у стању обиља.

²⁷ С етосом центлмена пореклом из средњег века не може да се сагласи бављење новцем. То је, с једне стране, водило назадовању историјских класа а, с друге, унутарњој вредносној сметњи грађанства које их је имитирало.

Околности, међутим, поткопавају могућност грађанске егзистенције, а скупа с тим прихватање идеала. Данашњи распад друштва, са схватањем живота људи и њиховим начином понашања у њему, све више почиње да подсећа на психологију концентрационих логора, где за „лузера” држе онајвише презрене, чак прогоњене идеалне „мачо” робове.²⁸ Овде је лузер онај ко има манир, ко се понаша, даје на себе, чак има и осећања. Модерни свет који искрећући људе из самих себе чини њихов живот неуслеривим, све више личи на овај логор.²⁹ Није необично што на њих почиње да личи и начин понашања. Наравно, овај начин схватања живота са својом лошом заједницом-непријатељством и некултурношћу значи највеће „лузерство”.³⁰

Све што је без форме по себи носи и неумереност. Капиталистичка фабрика са својом суштином повезана је с ликвидацијом самоограничења која регулише цеховско занатство. Све теже разумљиво блаженство може собом да донесе и то да своју пажњу више и не усмеравамо на њега, него на његов „знак на овоме свету”. Потера за „овим знаком”, као за залогом индивидуалног блаженства може да резултира најјаднијим, најбездушнијим фарисејством у друштвеним односима.³¹ Према Максу Веберу „питање мистичног искупљења жртва је небратске владавине светом”. Новац који налази место у капиталистичкој економији започиње духовно и материјално да преображава свет.

8. Златно тело

Шта је то?

У Старом завету се казује да народ, док чека закон на каменим таблицама који је Бог припремио, одједном тек почиње да обожава златно тело које су сами израдили. (Уместо рационалног прописа датог посредством живе душе они бирају мртви култ окултних сила.) Ни од тада се ова супротност није изменила у свету. Показује то и пример зашто можемо бити скептични наспрам идеје „историјског напретка”.

²⁸ О томе постоје бројни документи, два издвајам, Солжењицинов *Гулаг* и сибирску трилогију *Источно од човека* Арона Габора, дела која добро осветљавају узајамни однос колективне психологије.

²⁹ Колективна психологија то назива аномијом.

³⁰ Јунак нашег доба истрениран физички за професионалног рвача може да се радује ако добије чуварско-одбрамбени посао код неког слабуњавог банкара.

³¹ Познато подругљиво име оснивача династије краља нафте Рокфелера било је „библијски пљачкаш”.

Племенити метал има магијско значење, отуда је предмет поштовања без изузетка у свакој високој култури. Злато је метал Сунца – земна појавна форма његове власти – а сребро је метал Месеца, истог тог значења. (Хебрејска реч ДАМИМ истовремено значи крв и злато, што је крв неорганског света скривена у камен.) Због тога су главни протагонисти религиозним и профаним редовима обреда, празницима, декорацијама, чак као Инке у својим златним вртовима, могли од њега да граде цео окултни свет.

А новац је универзална размена вредности, почива на конвенцији, али је то важеће само унутар једне културе, једног круга власти, јер је услов да се одиста може заменити за употребне предмете. (Такав је био, на пример, новац од коре старих Кинеза, новац шкољки Полинежана.) Злато као новац, међутим, погодан је и за размену међу културама, јер посвуда значи вредност.³² Отуда злато може да има две врсте улога, независну једну од друге: предмет култа и средство размене. Једно треба сачувати, друго дати даље. То је, на пример, велика дилема тврдицама свих доба. Наиме, сачувано злато се не умножава, зато га треба давати. А уз то повраћај се може осигурати само на моралној основи, мада зеленашки зајам нема никакве везе с моралом.³³

Историја злата је двоструки процес који је тесно узајамно повезан: деспиритуализује се а истовремено и дематеријализује. Губи се духовни садржај који му припада, а нестаје и сама његова материја. (Показујући с његовог наличја да дух и материја нису двоје.)

Претварање у предмет размене срозава симбол Сунца на ниво предмета размене. За то време, међутим, његова спиритуална моћ се не губи него се демонизује. То је почело још почетком новог доба с тезом да за Цркву која располаже заслугама светаца они значе капитал који се може обртати у форми продаје за новац опроштаја од грехова, што је оживело реформацију. Треба поменути и мистификацију „мрачне Кабале”. Наиме, хебрејска слова имају и бројчану вредност, дакле „бројна вредност” једне

---

³² За време крсташких ратова није било никакве сметње за европски промет арапских дирхема.

³³ Разни краљеви су прилично често то и злоупотребљавали сматрајући непотребним повраћај позајмљеног новца. Али су лондонски златари коначно открили решење 1695. године: не треба повраћај, довољна је једна кредитна потврда за непрестани ток камате. Тако је рођена **Bank of England** и **модерна финансијска државна кредитна привреда**.

речи може да се одреди. Ако постоје две такве речи чија је бројна вредност истоветна, мада им је и облик и значење другачије, онда ове две речи упркос томе међусобно повезује мистично сродство и могућност замене. Суштина је у томе што на овај начин редукујући ствари на количинске односе, било шта може постати замениво за злато. Злато значи спиритуалну снагу, више злата пак вишу снагу. Дакле вреди га гомилати.

Куда?

Ако погледамо на шта је усмерено и куда иде ово гомилање, треба да упоредимо неколико банкарских династија.

Медичијеви, фирентинска банкарска породица с огромним капиталом, још је некако на средњовековни начин, великим делом трошила новац на *културу* и меценатство. (Средњовековне катедрале запрепашћујућих сразмера и раскоши саграђене су акумулацијом становника градова. Очима једног капиталисте могли бисмо рећи да још није било могућности да свој новац усмере на нешто друго.) На концу је и нестала ова банкарска династија, лагано се истопио и њен иметак.

Фугери, швапска зеленашка породица, из чисте етничке солидарности постали су домаћи банкари Хабзбурговаца, они су финансирали изборе цара уз подмићивање изборних кнежева (што баш и није била јефтина забава), и све више и њихове ратове за које је у оно време Монтекуколи умесно приметио да за њих не треба ништа друго доли новац, новац и новац. Ова породица која се овако усредредила на *пољитичку власт* такође је временом нестала.

Капитализам је однеговао бројне династије, овде још не можемо да видимо растурање новца на све стране будући да они себе непрекидно усмеравају на проширивање капиталистичке *организације економије*. Али се већ и овде виде предзнаци обрта, осећа се смањивање значаја организовања економије у свету новца.³⁴

Династија Ротшилд је коначно открила праву суштину новца. Не сме се користити за друго доли за *социјално повећавање*, и

---

³⁴ Светска банка је минулих деценија с озбиљним зајмовима финансирала транснационалне трустове у куповини мањих предузећа. Али од тога економски утицај, изворни циљ давања кредита, није ни мало порастао. То већ једва да је капитализам. Истина, насупротив томе расте профит банке.

у односу на то све је друго – култура, политичка моћ, организација економије – само помоћно средство.

Три касте се – *oratores, bellatores, laboratores* – лагано растачу као приређивачки принцип. Отуда по Генону „у садашњем стању Запада нико више није на оном месту које би одговарајући сопственој природи нормално требало да заузима. То је последица тога што више не постоје касте, односно каста у традиционалном смислу није ништа друго до индивидуална природа, заједно са судбином која се носи уз специјалне склоности које оспособљавају човека за испуњавање индивидуалног позива. Људи не признају више никакав прави ауторитет у духовном поретку или закониту моћ у времену. Ограничен је ко је надмоћан над мудрацем, у заблуди је ко победи истину, људско замењује божанско, јединка одређује свему меру. 'Јаој вама, слепе вође', каже Јеванђеље.”

А новац је царска вода³⁵ разрешења сваке квалитативне разлике, полагао се дематеријализовао, злато се све етеричније почело да сублимира у нешто док је својом физичком истином све више узмицало из круга видљивога у трезоре банака.

Започело је с меницама, то је једно будуће обећање исплате злата.

Потом је дошао папирни новац, што такође није ништа друго до меница за коју држава гарантује исплату, у име кредита који је дала банка.

Па електронски новац, који се више уопште не види, само је неки знак у меморијској јединици рачунара.

На концу фантомски новац, који више уопште не постоји, само је обећање једног будућег електронског новца.

Изгледа, дакле, да се остварује апсолутни недостатак форме, што је истовремено и потпун раскид са свим оним стварним процесима који се догађају у нашем свету. У историји људске цивилизације то личи на „црну рупу” која усисавши у себе поништава све што је било изван ње.

Можда је капитализам био само прелаз ка владавини Мамона светом? Још има и истинску функцију, јер организује економију, изграђује тржиште, дакле још је неки колективни акт.

---

³⁵ Чак се и Комунистички манифест буни против тога. Друго је питање што не указује на решење. За то се, наиме, не треба разметати него мислити као на пример Силвио Гесел, немачко-аргентински економиста.

Међутим, новац лагано поклапа функционисање капитала, као *кредити*, и као централна регулатива овога кредитирања. (Данас већ 60% профита у свету више није у економији, него се реализује у сфери финансија.)³⁶ Сва она равнотежа која унутар једне културе значи моралну принуду реализације њеног вредновања, преобразава се посредством функционисања регулације кредита у неутралну принуду која је усмерена само на саму себе.

Али је тиме само стварност Господара света постала очигледна. („Le diable n'existe point.” Заједно с тим свако његово настојање јесте да с њим скупа ни свет не постоји.)

Nihil

Ничеово одговарајуће пророчанство о доласку нихилизма гласило је: „Највише вредности су обезвређене. Недостаје циљ, недостаје одговор на то зашто. Открили смо да укупан карактер егзистенције не унемо да протумачимо ни појмом 'циља', ни 'јединства', ни 'истине'. И ако ове појмове, којима смо уносили вредност у свет, извучемо из њега, онда нам свет изгледа безвредан.”

Како смо доспели овде?

Картезијанску последицу је требало да уклони теологија из средњовековног аристотеловског „узрока”, узрок-циљ.³⁷ Прави кратак спој је настао онда када је то проширено и на људски свет у име Науке, тако у нашем свету није остало ништа друго до узрок деловања, природни или друштвени детерминизам. То се са становишта праксе власти одмах претвара у апологетику. Ако је „то закон света, онда му се само лудак може супротставити” (види политичку психијатрију у бившем Совјетском Савезу у лечењу опозиције.)

Постоји, међутим, и једна друга могућност, спознаја „Закон света” и на основу ње остваривање „свесне будућности”,³⁸ или

---

³⁶ Паскал Сален, професор економије на Сорбони, написао је сада књигу о разрешењу економских проблема под насловом *Назад у капитализам*. Будући да оно што постоји уопште није систем који почива на капиталистичком индивидуалном ризику одговорности, него на прибављању неограничене личне користи неконтролисаних службеника.

³⁷ Истина, постоји и физички проблем с овом редукацијом, али се узрочност циља никако није могла сагласити с математичким апаратом, отуда је време „време”, или појам „логике” прилично проблематичан у данашњој експерименталној физици.

³⁸ Ствар је магловита јер ако је Закон света, он ће се остварити и без нас.

као што каже Маркс у тезама о Фојербаху, „промена света”. То се наслања или на „досадашњи свет”, односно на основу културе, на традицију, делећи је „с постојећим људима”, или пак од ничега жели да створи нови свет на начин као што је рецимо Ват направио парну машину. Ова утопија као друштвени поступак једино може бити принуда, другачије се не могу натерати „постојећи људи” да је прогутају. Принуда се, међутим, може опростити, јер иза ње стоји тако чврсто научни Прогрес попут закона гравитације. Зато је Карл Попер рекао да је ова слепа вера пројектована у „историјски прогрес” непосредно одговорна за истребљивање народа.

Ниче је, као што смо видели, погрешно. Одиста циљ *постјоји*. Према чувеном чикашком економисти „the bussiness of bussiness is the bussiness”.

Материјалистичка филозофија природе све до сада није умела да каже шта је циљ нашега живота и наше делатности. Не када радимо неке ситнице, њих чинимо увек у интересу неког циља. Напротив, овде је пред нама врхунац деспиритуализованог филозофског монизма, „Moneyism”. Ванредно је занимљиво да овај непревазиђени врхунац материјализма истовремено значи и потпуно порицање материје. Јер овај циљ више нема никакву материјалну форму, а ово „ништа” може се и неограничено заменити и за било „шта”, за материјално постојеће. У сваком случају једнозначно је постало у њему то шта је циљ овога света, то прецизно може да каже „апсолутни монизам”.

ДА ИМАМ ЈОШ ВИШЕ НОВЦА.

9. Зачарана материја

Ново доба којем је главни циљ потпуни обрачун с традицијом Генон карактерише ознаком „владавина количине”. Ту је први степен развоја материјализма, односно доктрина једине стварности је материја која се може окарактерисати само количински. У другом степену потом и појам „материја” ишчили, он овде говори о једној „обрнутој спиритуалности”.

Погрешно се каже да се наша култура „материјализовала”. Напротив, на путу је према потпуној нематеријализацији. Физи-

---

То није цепање длаке на четворо, јер се, на пример, расцеп негдашњих руских болшевика-мењшевика марксиста догодио овим током, уз познати резултат.

чар више не зна ни шта је материја, атоми. Лако схватљиве ситне куглице Лукреција Кара у сваком случају су већ нестале, постоји само једна велика празнина, и нека мрља, тамо где смо мислили да опажамо чврсту материју. Али за наша осећања, која су негда била једини меродаван извор материјализма, у сваком случају је толико. А опет уместо тога постоје математичке формуле које, истина, све мање разумемо. Три Њутнова закона, као темељ Свемира, могла су се још следити – али нека сада неко каже шта је Хобсов бозон који, истина, још није откривен, али један образовани физичар верује у њега као Св. Тома Аквински у Бога.³⁹

Али свеједно, ако и не знамо шта је материја, али бар знамо да *йосїоји*, а по закону очувања материје не може се ни уништити. Међутим, могуће је по другом физичком основном закону смањити њену уређеност, односно појачати ентропију. Наиме, култура у сваком случају служи уређивању, односно очувању упркос разним ометајућим околностима, то је и њена дефиниција, но у новом добу према реченоме она ће имати двоструко лице: док покушамо да свет уредимо према својим тренутним људско-друштвеним захтевима, непрекидно треба и да разарамо. „Победићемо природу” – гласи лозинка поносног доба просвећености. „Одсећи ћемо грану на којој смо”, могао бих додати према схватању везаности за земљу. Наравно, теше нас тиме да ћемо до тада већ научити да лебдимо. То је она нова вера која је заменила надање типа „помоћи ће Бог”.

Значи: све више треба да лебдимо. Већ смо и почели.

Рад као разумно обликовање материје исто тако нестаје као и часност рада. „Ванредно доба – каже Генон – у којем се безбројни људи могу уверити да се један народ може усрећити принудом подјармљивања, лишавањем сопствене цивилизације, преузимањем институција начињених за друге, уз наметање најтежих послова зато да би дошао до ствари које су за њега сувишне.”

---

³⁹ Од почетака владавине нове физике заблуда је да су међу елементарним деловима материје узајамни односи једноставнији него у нашем опажајном микросвету. Ништа то не потврђује, чак се увек изнова испоставља да није тако, па ипак верујемо у то. Такав би био и Хобсов бозон који би „све једноставно објаснио”. Сматрам да то није истина ни онда ако бозон одиста постоји. А опет је видљиво да наука жели на овај начин да идентификује Коначни Узрок будући да се Бог никако не може да прихвати као такав узрок, аналитичном људском уму изгледа да је нужно да мисли како разуме свет путем неког једноставног објашњења.

Одустајући од своје амбиције наука није могла да постане филозофија живота, јер није умела да говори о циљевима и смислу егзистенције и делатности. То је постало очигледно крајем 19. века.⁴⁰ Одавде су се развиле оне научне теорије које су строгу научну логику „потковале” субјективним тумачењима света и циљевима. Пре свега такав је социјални дарвинизам који живи до данас, који је у 20. веку био духовно позивање сваке злице, уз сав свој лажима стечени научни ауторитет. А сам научник, одмеривши то што не уме да се обрати свету, задовољава се тиме што прави бомбу, отров, резистентну бактерију, клона, средство за уништавање свести, потом пере руке као Пилат. Шта га се тиче ко ће то зашто користити? Искрено не разуме приговоре, јер етика нема улогу међу аксиоматским темељима његове науке.

„Једино је новац важан”, каже меродавно схватање нашега доба. Али да ли је материјалан онај кога само новац интересује? Па новац више и није материја, само електронски знак. Наш човек значи није „материјалан”, него ако је уопште нешто, онда је потрошач. И још и не троши материју него престиж. Стари Реноар премишљао је о томе да се слике не купују и каче на зид зато што се допадају, него зато да се њима власници размећу својим богатством. Али, по њему, било би целисходније ако би истицали финансијске деонице...

Уметност је од ренесансе увек на основама паганске идеје „индивидуалне славе”. „Non omnis moriar”, нећу сасвим умрети, каже Хорације о овосветској бесмртности. Последица дугог процеса је, пак, да ће се култура лагано преобратити у музеј. Брунелескијева фирентинска купола, Микеланђелова скулптура Давида, слике олтара с јагањцима Јана ван Ајка живи су, органски делови нашега света. А фантастична збирка Лувра само је достојан спомен на поштовање прошлости – а и то само дотле док постоји ко поштује не „материјални део” или разглашену вредност о њој, него њен духовни садржај.⁴¹

Може ли музејски предмет да има култно значење? Када ово питање искрсне, истовремено са замагљивањем живог култа,

---

⁴⁰ Ова ситуација „смисаоне часности” за западне мислиоце резултирала је дамаскијанским обртом, и на почетку 20. века готово да је преокренута дијаболична „главна струја” историје.

⁴¹ Један мој познаник ми је причао да док се маса гурала пред сликом Мона Лизе заштићеном непробојним стаклом, никога није занимала Мадона међу стенама, друго Микеланђелово ремек-дело. Па је он неометано могао да се диви слици.

онда l'art pour l'art каже, да. „Du sollst dein Leben ändern”, промени свој живот – позива Рилкеа архаични торзо Аполона. Култ живи онда ако има егзистенцијално значење које се на нас односи. Али има ли? Први услов за то јесте да и ми сами донекле постојимо.

Јер се индивидуа изгубила иза новца. Ако се све продаје, онда сам и ја на продају. Милионеру у мађарском филму „Бајка о аутомобилу”, снимљеном почетком четрдесетих година, највећа жеља јесте да га не воле због новца, него због њега самог. Романтичан кич, па и поред тога још пројектује бар један идеал. Тај човек још нешто значи себи. Али то као да је минуло. Погледајмо најновији скандал. Д. С.-К., светски банкар „високе природе”, такорећи господар земаљске кугле, чији један покрет руке може да одлучи судбину континената, најинтимнију људску везу, секс, може да замисли само у форми насиља. (Упоредимо га с чувеним великим заводницима жена Дон Жуаном, Казановом!) Овај господин *само̄ себе* сматра ништавним,⁴² јер сматра да је неспособан да освоји једну жену. Али ни не треба – надокнађује то новцем, којег има много, дакле његова „тржишна вредност” је веома велика. На тај начин спиритуалитет без форме срозава своју форму у материју која се све више губи а истовремено се подиже у апстрактним бројним односима, у два се смера удаљавајући од онога за што смо дуго говорили да је људски живот.⁴³

Овако функционише деспиритуализована култура Запада и води губитку материје и Ја. Истина, тачно је да смо у међувремену успели да одлетимо на Месец, чак смо пронашли и атомску бомбу...

„Опасност коју носе проналасци, чак и ако нису изричито произведени за уништавање човечанства – каже Генон пре добрих шездесет година – али којих је у природи и овако довољно, могу да произведу слућену катастрофу, и даље ће се појачавати у мери која се не може предвидети. Уопште није невероватно да ће овај свет бити уништен управо посредством ових проналазака.”

---

⁴² Занимљиво је колико се враћа средњи век, мада у супротној форми. Доминикански монах је био такав према самом себи, само што је он себе сматрао безначајним пред Богом. Данашњи Доминик пак пред Новцем.

⁴³ Бела Хамваш савршено анализира овај двоструки процес у есеју *Зелено и љубичасто*.

А Мефисто негде на крају комада, пошто види стратегију која преобликује човеков свет, с унутарњом противречношћу и неумереношћу који се крију у њему, у поузданом очекивању своје победе, тресне у очи свога штићеника:

*Пройацћеиће, учинили било цїїа!
Ми смо се заверили с елементїма!*

Дематеријализација, разарање форме материје, значи и потрошњу материјалног света. „Победили смо природу”, што видимо по циљу да гомиламо што више новца. Природа једно време подноси овај чудни рат, има она озбиљне самопоправљачке механизме, али ће они једном бити недовољни наспрам победе самоубица.

*Dies irae, dies illa,
Solvat saeculum in favilla.
Тај дан је срибе дан,
Преївориће свеї у їрах.*

Пророчанство архиђакона Томе говори о поништењу материје у директном смислу речи. И одиста, коначна, видљива и несумњива форма једне катастрофе увек је матетријална. Али ни узрок, ни суштина није.⁴⁴

10. *The Waste Land*

Овај наслов песме Т. С. Елиота, великог песника 20. века, који је заснован на игри речи, у суштини је непреводив. Атрибут значи пуста, опустошена, а његов звучни облик слаже се с речју „West”, Запад. Додао бих још наш језик у којем реч „земља” има двоструко значење, не садржи само „Land”, него и „Globe”. Овај наслов дакле изазива позападњечење/пустошење целог света.

Из ентропизације 14. века, која се изгледа ширила на сваку културу, Европа се пробила и остварила ново доба. Није она изазвала стагнацију азијских култура, мада би без ове стагнације ситуација могла бити другачија.⁴⁵ Глобални утицај Запада не, или

---

⁴⁴ Radix omnium malorum est cupiditas, корен сваког греха јесте жудња за новцем – то је већ и средњи век видео тако умесним. Али ми смо напустили ово доба, заједно с његовим мракром.

⁴⁵ Пола века пре Васка да Гаме, на пример, Индијским океаном је пловила толика кинеска флота о каквој савремена Европа није могла ни да сања. Али су се Кинези потом повукли, у свему томе нису видели никакав циљ.

се могао остварити другачије. Примеру за љубав: када су Португалци пловили дуж обале Западне Африке, мирољубиве краљевине на срећеним обалама су их примале с одушевљењем, чак би добровољно признале и власт португалског краља како би суделовале у култури Европе. Али уместо тога уследила је трговина робљем. Могао бих да поменем и кинески преобраћенички покушај језуита који је био обећавајући, али на концу је осујећен посредством рђавих европских интрига. А то је сменио рат за опијум. Да су ове културе могле снагом да се супротставе снази, онда би се њихов однос, а с њим и судбина света другачије формирали...⁴⁶

Да ли је „права” историја збивања минулих петсто година, односно строга узрочна последица једне еволуције или је само сенка једног залеђа историје? Према Солжењицину „историја је ирационална. За нас постоји њено неразмрсиво ткање.” Немојмо се понети својом великом историјском интелигенцијом. Чу Енлај, негдашњи други човек Кине, био је професор историје. Једном су га упитали какав је историјски значај велике француске револуције. А он је на то одговорио да је прошло сувише мало времена да бисмо то казали. Ето једног Кинеза који мисли хиљадама година...

Запад као деспиритуализовано насиље у сваком случају изгледа да је духовно победио. Изворне културе је ставио у заграду и научио их је да мисле „западњачки”. Јапански империјализам, руски бољшевизам, исламски тероризам,⁴⁷ истребљење племена Хуту, кинески комунизам...⁴⁸ „За нас је Маркс важнији него Конфуције. Он нас је научио како да победимо Запад сопственим оружјем” – каже тријумфално кинески амбасадор у Бриселу. „Идеје које су ширили западњаци окренуле су се против њих, будући да нису резултирале ничим другим до искључиво поделом и пропашћу. Управо због тога ће модерна цивилизација да буде уништена. Од споредног је значаја што ће се то догодити посредством битке западњака једних с другима, или посредством борбе

---

⁴⁶ Културе се међусобно ванредно могу плођавати. Овде се позивам само на елементарни утицај барокног сликарства на колорит јапанског дрвореза, потом на узвратни утицај јапанске композиције на постимпресионистичке сликаре.

⁴⁷ Ово нема никакве муслиманске религиозне традиције. Све су започели талијански, руски анархисти 19. века, а на Блиском Истоку пак одомаћили су га Јевреји који су се борили за стварање Израела.

⁴⁸ „Модерни преокрет изворно долази са Запада, али је до најновијих година остао локална појава. Данас се, међутим, посвуда раширио, па изгледа да му се не може супротставити ни Исток.” (Генон)

између друштвених слојева, путем 'прозападњених' источњака, или у форми катаклизме коју је проузроковао научни прогрес, у сваком случају опасности је створио Запад и за њих може да учини одговорним само себе сама." – писао је Генон у свом позном делу на које се овде често позивамо.

На западног кшатрију накалемљен пословни човек освојио је Земљу, па ју је изгубио због његове унутарње противречности. Димензија власти без духовне основе није створила јединство. Европски империјализам је неразрешивом унутарњом кризом једно време умео да управља освајањем целе Земље, али потом у 20. веку унутарње разорне силе су то уништиле. Као чинилац власти или духовни чинилац већ све мање постоји.

Освајање света је изворно позив на „преобраћање”, потом је био „цивилизација” прогнаног позива. Могли бисмо рећи да је идеологија та која то покрива, али је истина да се у њу помало и веровало.⁴⁹ До одређеног степена чак и „шарени свет”. Импоновало им је. Техника, одређеност, организациона спремност Запада. Имао је изразит ауторитет, не само власт – до светског рата.⁵⁰ Рат је потом разорио и престиж Белог Човека, што можда и није велика штета у односу на оно што су од њега у међувремену научили.

У овом тренутку Запад је пред потпуним губитком, антиживотне силе као да су овде извршиле савршен посао дуж линије „све је на продају”. Трајно зна да ствара само духовна хијерархија, а било власт, било новац искључује ову хијерархију из усмеравања живота. Симона Веј: „Наше доба је ликвидирало унутарњу хијерархију. Како и може да поштеди друштвену хијерархију која је њена на брзу руку изграђена копија?”

„Једино питање је – наставља Генон своје размишљање – да ли Исток трпи под утицајем модерног духа само пролазну и површну кризу, или ће Запад својим падом повући цело човечанство. У традицију спиритуално скривена снага могла би да надгорња материјалну силу ако би играла своју улогу.”⁵¹ Међутим,

---

⁴⁹ Мислим да су више веровали него гуруи данас да је циљ економско одржавање равнотеже света. („Говорећи између себе прави циљ је максимализација профита.”)

⁵⁰ Чарлс Таза Расел, оснивач секте јеховиста, око 1870. године је пророковао да ће се крај света догодити 1914. године. Шта рећи?

⁵¹ Генонову реч „материја”, као што смо видели, треба прецизирати речју „новац”.

сада се не види да ли се баштина Истока може рвати путем сопствене обнове с наплавцима европског нихилизма.⁵² „После пропасти наше цивилизације могу уследити две ствари – према Симони Веј – или ће потпуно пропасти, као древне цивилизације, или ће се прилагодити једном децентрализованом свету.”

Генон, чија је духовна основа традиција, дакле налази се изван времена,⁵³ и због тога је у стању да види далеко изван временских процеса, још не види да је Европа безусловно изгубљена. Зато је емпиријска основа „животна снага религиозне традиције која и онда ако је овако загнурана у једну врсту виртуелног стања, током дугог низа столећа против ње су се усмерили, упркос свим разним и разорним покушајима, још се увек одржала. Они који су у стању да одмеравају, у овој супротстављеној способности треба да примете знаке једне „нељудске” моћи. Треба, међутим, да приметимо да ова традиција не припада ни модерном свету, а ни једном његовом елементу, него је непосредна супротност усмеравања и настојања модерног света. У правом смислу узета реч између религиозног духа и модерног духа може да постоји само непомирљива супротност. Модерни дух је антихришћански, јер је антирелигиозан, јер је још у обухватнијем смислу антитрадиционалан. Ипак се нешто од хришћанства процеди у антихришћанску цивилизацију нашега доба. Штавише, тврдимо да све што се као вредност још може открити у модерном свету, преостало је од хришћанства.”

Кризу света који иде ка катастрофи можемо покушати да савладамо искључиво помоћу безвремене традиције. Каже он.

---

⁵² Немам одговор на то, али ми падају на ум два примера. Пуковник Томас Лоренс, који је у Првом светском рату побунио Арапе против турске власти, разговара у пустињској ноћи с бедуинима. Он има одличан војнички двоглед и они зачуђени примећују колико је више звезда него што их виде слободним оком. То још није ништа, каже им Енглец, у односу на оно што показују огромне опсерваторије. На то Арапи приговарају: „Ми иза наших неколико звезда видимо лице Бога. А ви Европљани шта видите иза милиона звезда?” На то нема одговора Лоренс који коректно размишља.

А једном сам на радију слушао разговор једног интелигентног младог Индуса, који је био сасвим у „западном” мишљењу, где се повела реч о култу краве. Није покушао ни да пружи рационализацију за њихов начин природне уверености, а ни да пружи симболично значење, само је рекао: „Док се Кришна не врати и не каже да прекинемо, дотле треба то да одржимо.”

⁵³ У Енциклопедији Британики од педесет два тома, где се чак и о смрдибуби налази пола ступца, његовог имена уопште нема. Исто као ни у темељном немачком Брокхаусу, или у француском лексикону Велики Ларус. Ако неко можда сумња у постојање полицијског мишљења Political Correctness, он нека се замисли над овом занимљивом подударношћу. Истина је пак да Индуси једино њега од западњака признају као веродостојног тумача њихове традиције.

Наравно, традиција се не може креирати,⁵⁴ али на Западу постоји организација традиционалног карактера, а то је католичка црква.⁵⁵ „Довољно би било рестаурирати учење цркве, без и било какве незнатне измене религиозне форме коју је она споља носила, на име, то одиста импликује дубље значење, премда садашњи заступници цркве изгледа нису свесни, исто као што нису свесни ни есенцијалног јединства католичког учења и осталих традиционалних форми. Према садашњем стању ствари католицизам заправо постоји само виртуелно пошто се у њему не може открити никаква истинска свест универзалности. Па и поред свега тога његово постојање могло би у себи да изгради стање за рестаурацију традиционалног духа. Укупно би била неопходна његова поновна изградња која је функционисала још пре модерне девијације.”

Не потцењујући све тешкоће које стоје на путу – јер у сваком смислу дијаболичне силе супротстављају се модерном духу својим укупним средствима моћи – ипак завршава тиме што „нема разлога за очајање, па и ако не би било за досезање неког резултата пре катастрофалног уништења модерног света, то не би био довољан разлог да се не подухватимо перспектива дела које далеко превазилази садашње доба. Преокрет, заблуда, тама само могу дати привидну и прелазну победу, свака делимична неуравнотеженост треба да допринесе целокупној великој равнотежи.”

А Бела Хамваш сумира нашу ситуацију с овом надом која указује на сличан смер: „Реализација пута Златног доба је негативна. Што значи да редом испробава све могућности и сваки покушај који не потпомаже остваривање Златног доба, редом пропада. Сваки покушај мора да пропадне, на концу остаје један једини који треба реализовати. ’Моје царство граде моји непријатељи’, каже Господ. Неће. Нико неће. Боје га се, ужасавају. Али све онако како јесте долази до краха, и све што није истинито, елеминише се. На концу истинско мора да се оствари.”

Колико ли погрешних путева до тада треба до краја да испробамо?

Превео с мађарског
Сава Бабић

⁵⁴ Генон је због тога постао одлучан противник теозофије.

⁵⁵ Због позивања протестантизма на „sola scriptura”, односно његовог одбацивања традиције изван Библије, Генон га сматра проблематичним, рањивим.

ДА ЛИ ЈЕ МОГУЋА ЕВРОПА БЕЗ СТРАХА? ИШТВАН БИБО И ЊЕГОВИ ПОГЛЕДИ О ЕВРОПИ

Када се на крају осамдесетих година распадао социјализам, Иштван Бибо (1911–1979) био је један од ретких аналитичара који су могли понудити комплексну слику о историјској динамици нашег региона. Показало се да је његово животно дело један од најзначајнијих извора промишљања историје источно и средњоевропских „малих држава”, то јест, извор промишљања оних принудних путања које су одређивале социо-политичке и социо-економске оквире ових држава. У тренуцима колапса социјализма Бибоова критичка и дубока размишљања су представљала полазну тачку и за тумачење феномена националног, што је у дотичној ситуацији било изузетно важно. Јер, расправу о националности и суверености су ометали митови, а Бибо је одувек био и стрпљиви критичар митова.

Пишући о Бибоу пре више од 20 година¹ истакао сам предности његовог рада у односу на неке друге покушаје који тематизују регионалну подељеност Европе и тврдио сам да његово дело карактерише свеобухватност и да он далекосежно анализира историјску генеалогiju различитости у Европи. Наиме, Бибо је превасходно био правник и аналитичар друштвених токова од међународног формата, но показивао је специфичну осетљивост према историјским одређењима. Његово синтетичко размишљање сажима, дакле, и друштвено-научне и историјске аспекте. Нарочито сам указивао на чињеницу да је учени Бибо наследник

---

¹ А. Лошонц, Политичка економија „беде” источноевропских и средњоевропских малих држава, *Руковеш*, 1989, 5, 614–625. Види и темат у истом броју *Руковеша*.

просветитељства, боље рећи, просветитељског хуманизма који терапеутски жели да искорени услове друштвених аномалија; читаоци Бибоа знају за строги и објективни тон његових радова који су, ипак, испуњени и гласовима хуманизма и амбицијом тражења људског достојанства у овом делу Европе. Имао је изванредан осећај за друштвено-психолошку динамику² и то је успевао да споји са појмовном анализом. Може се рећи да је мађарски научник развио извесну врсту херменеутике историјских знакова у нашем поднебљу, што у његовом случају значи комбинацију разумевања и ригорозне доследности у анализи и у изрицању истине. Ако се још може користити израз „одговорно писање”, тада то за вечито скромног и тихог Бибоа вреди вишеструко. И морамо навести да је његова интенција увек била практична: мада је у највећем делу живота био изван политике, он је желео да понуди (критичку) оријентацију за актере политичке сцене. Ништа није даље од Бибоа но академска стерилност која не препознаје ритам и пулсирање историјског живота.

Ваља рећи да је широка рецепција Иштвана Бибоа започела током седамдесетих година прошлог века у алтернативним медијумима тзв. друге јавности у Мађарској, али крајем седамдесетих и почетком осамдесетих ова рецепција добија и међународне форме.³ Бибо постаје познат и његови значајни чланци се свугде цитирају. Његова рецепција је, без сумње, имала и интелектуалну и политичку позадину, она се, наиме, могла посматрати у светлу покушаја рехабилитације цивилног друштва и људских права на алтернативној сцени овог дела Европе као и у контексту сагледавања положаја „малих држава” притешњених између великих сила.⁴ Али ако сам 1989. године писао о Бибоу тако рећи на таласима његове интензивираних рецепције, сада, после више од две деценије, морам да кажем да је ситуација умногоме измењена. Упркос томе што је 2011. године стогодишњица његовог рођења, било је премало позивања на њега, чак и у Мађарској, према томе, можемо говорити о *извесном јењавању рецепцијске праксе*. Одмах да додам да извештавам о овој ситуацији из критичке перспективе.

---

² Није случајно да је привукао пажњу оних који укључују друштвену психологију у политичке анализе. Код нас је Милан Подунавац радио највише на рецепцији тог дела Бибоовог опуса, М. Подунавац, Изградња модерне државе и нације: Балканска перспектива, *Годишњак*, 2007, 1, децембар, 82–98.

³ Тако се 1976. у Енглеској објављује његова студија о парализи међународне заједнице и о политичкој арбитражи, *The Paralysis of International Institutions and the Remedies. A Study of Self-Determination, Concord among the Major Powers and Political Arbitration*, Hassocks 1976.

⁴ Имамо српски превод, Иштван Бибо, *Беда малих источноевропских држава*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад 1996.

Јер, моје убеђење је да је Бибо надасве продуктиван извор још увек, наравно, ако желимо да преиспитујемо наше идеје о партикуларизму, универзализму, о историјским различитостима у Европи, о нацији, и о конститутивним страховима који нас окружују. Наравно, то не значи да сваку његову оцену треба прихватити безрезервно, то не значи да се не могу критиковати неке његове тврдње. Оцена да је његов опус болно незавршен није никаква фраза, јер је последње две деценије живота провео у анонимности, без праве могућности за систематичан научни рад. Али, чињеница је да је језгро његовог размишљања још увек живо, да нас може потакнути у размишљањима. Као што је факат да је Бибо основа сваког *критичног саморазумевања* у нашем региону. Мада је, разуме се, највише писао о мађарској историјској динамици, у његовим радовима има довољно инспирација за било ког становника Источне и Средње Европе.

Зашто се може говорити о томе да постоји осека у рецепцији Бибоа? Одговор на ово питање је једноставан: историја је кренула другим путем у односу на његове вредносне обрасце и мисаоне фигуре са којима се руководио. Јер, мада се услед комплексности тешко може класификовати, чини се да је Бибо био најближи извесном не-марксистичком социјализму, то јест, спајао је радикалну демократију и социјалну сензитивност. Критиковао је „марксизам-лењинизам”, чак је изнео оцену да се не ради уопште о модерној идеологији, него о лажном покушају да се хуманизује моћ. Сматрао је погрешним идеолошко убеђење „марксиста” да воља може произвести револуцију или да су одређене промене могуће тек уз извојевање револуције. Тврдио је да романтичарски култ револуције спречава марксисте да увиде ноторну чињеницу да су постојале владајуће класе а које су предавале власт без практиковања насиља спрам њих. Био је критичан према марксистичком одвајању капитализма и социјализма, тако и према цезури коју су марксисте увели између либерализма и социјализма. Чак је подвукао да су идеолошке заблуде „идеалистичког” марксизма инспирисале капитализам да развија такве одбрамбене механизме који можда нису представљали унутрашњи део капитализма. За њега није постојала никаква дилема, јер је и бољшевизам (Бибо није имао знање о другим облицима марксизма) и фашизам сматрао не само бродоломом на мору европске историје, него и формама власти које негирају европски „дух”. Али, Бибо није престајао да критикује либерални капитализам, и то није било нешто успутно у његовом раду. Упозоравао је да се либерализам може завршити у култу својине, и преко тога у обожавању „мамутске својине”. Социјализам је за њега друштвено уређење у којем се

„ни фабрике не могу наслеђивати” и у којем човек ствара свој живот као уметничко дело, тачније, уобличава свој живот на основу бриге за културу. Бибо је видео најдубљу повезаност између грађанских револуција и социјализма, истицао је да је социјализам само друга фаза, „логичко” допуњење грађанских револуција, сходно томе, реализација смисла европске историје. Мађарски научник је био убеђен да истински социјализам мора да се исказе у радничком самоуправљању и ова његова тврдња заправо логички произилази из програматског става о нужности партиципативне демократије. То што је био критичан према марксизму није га спречавало у томе да се определи за самоуправљање. Бибо не би био задовољан са многим социо-економским тенденцијама данашњице: вероватно би позитивно оцењивао одређене учинке на плану европских интеграција, но био би крајње критичан у односу на социјално срозавање одређених слојева, или на демонтажу државе благостања. Бибо би, сасвим извесно, уобличавао критички став спрам опасности које прете демократији, и у то уопште не треба сумњати. Дакле, није случајно што Бибо није био емблематична личност „транзиције”, можемо нагађати да би се он заправо нашао у табору критичара.

И ако сам малочас поменуо да би Бибо, по свој прилици, позитивно оцењивао тражење политичке заједнице у Европи, онда вреди осврнути се на његове погледе о Европи. Није случајно да при крају живота он налази за сходно да се усредсређује на „смиао друштвеног развоја у Европи”. Штавише, можемо да кажемо да је то извесна врста тестаментa, да је Бибо у том раду потхрањивао основе његовог размишљања. Ништа не мари што најзначајнији документ који тематизује проблем европског развоја Бибо није уобличио у форми чланка, него га је само диктирао.⁵ Уосталом то је документ који настаје у периоду када он због политичких разлога није присутан у јавности. Дакле, чињеница је да аргументативна нит у дотичном чланку одражава структуру размишљања мађарског научника. Осим тога, ако погледамо његове остале чланке они исто тако дају материјала за потврду Бибових ставова. У овом раду желим да понудим једно читање Бибоовог односа према Европи. Полазим од тога да се у том односу сажима суштина његовог размишљања. Први део разматрања ће неминовно бити филозофског карактера, односно, наводиће

---

⁵ Bibó István, *Az európai társadalomfejlődés értelme*, in: Bibó István, *Válogatott tanulmányok*, III, Budapest, Magvető, 1986, 5–125. Постоји и једна раније верзија, понешто другачија, Bibó István, *Az európai társadalomfejlődésről*, in: *A hatalom humanizálása, Tanulmányok Bibó István életművéről* (szerk. Dénes Iván Zoltán), Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993, 326–351.

политичко-филозофске назнаке, јер се само на основу филозофских анализа можемо приближити Бибоовој аргументацији. После тога ћу покушати да се усмерим ка селекцији историјских момената.

*

Постоји један слоган који се много пута понавља поводом Бибоа, а он гласи овако: демократски човек није одређен страхом. Нespoјивост демократије и страха је моменат који се на различите начине обрађује у његовом опусу. Али, овде наглашавам чињеницу да је код Бибоа страх чак на битнијем месту: *победа над ситрахом је заправо испуњени смисао евројске динамике и људског живота уопште*. Бибо се не либи да користи појам који је данас постао дискутабилан, наиме, „напредак”, а то је зато што он познаје чврсту меру за напредак: *ништитење ситраха*. Када се говори о слободи никада се не заборавља страх, тек се из перспективе овог афекта може сагледати слобода. Кад год Бибо налази за сходно да пише о слободи или о животу који се заснива на „мирној владавини разума”, он помиње страх као конститутивни моменат. Погледајмо изблиза његову аргументацију!

За Бибоа полазишна тачка је факат који он тумачи као „егзистенцијалистичку” чињеницу: човек је једино живо биће које има свест о смрти. Егзистенцијално осећање човека сковано је кроз то знање о уништавајућој моћи смрти. То ствара исконску саомбригу и самостарање. У садашњости човек предвиђа оно што је касније, али тиме преузима и страх. Он је изгнан из садашњости да би се сусрео са оним што будућност посредује, а то је смрт. Зато људски живот постаје позорница страха која генерира настанак религије и политике. Бибо несвесно нагиње ка извесној политичкој теологији, то јест, ка синтези политичког и религиозног, али не смемо да заборавимо да вазда постоји заједнички корен, наиме, опсебњени афекат страха. Човеком влада поунутрашњени страх, јер се он боји својих сопствених мисли о смрти. И упркос томе што се ради о рвању са интериоризованим мислима, Бибо ставља економију афекта чврсто у међуљудске односе. Постоји циркулација афеката између људи, страх се открива у интерсубјективном свету: *ситрах је увек посредован од ситране другог човека*. За „мене” је одувек „други човек”, односно, „људски свет” прави извор страха. Други човек увек носи могућност за „мене”, али представља и опасност. Према томе, Бибо не потеже питање страха од Бога што јесте стандардан поступак у политичкој теологији, нити жели да замени све облике страха за један једини облик, наиме, за страх

од Бога.⁶ Јер, чак и у случају ако се човек суочава са природним опасностима, он их персонификује-антропоморфизује да би могао да их сагледава у „људском светлу”. Можемо рећи да се сваки могући облик страха овде размењује за једини облик, наиме, за страх од другог човека. Чак и страх од смрти бива посредован од стране другог човека.

Бибо препознаје још један „егзистенцијалистички” факат: човек се жели манифестовати као моћан, као оно биће које стоји изнад страха. Другачије речено: човек мора да представља себе као моћног који не робује страху. Овај феномен називам *упадљивим* обликом коришћења моћи, човек је упрегнут у колотечину приказивања моћи. Оно што је проблематично за Бибоа: помоћу упадљиве моћи и принуде (он не прави разлику између моћи и принуде), посредством интензификације моћи и принуде покушава се ништити страх од другог. И то је за Бибоа слепа улица људске историје са којом она не излази на крај. Јер, појачана моћ не ништи него *повећава* страх, и човечанство је непрестано падало у ову клопку: гдегде Бибо говори о „страховитом *circulusu* моћи” или о „стравичним концентрацијама моћи”, а остаје горки закључак да је разматрање излаза из овог „*circulusa*” сразмерно мало пута било постављено у историји. Он очигледно упадљиву и интензивiranу моћ види као извесну *пропезу* која влада над човеком. И ако можемо говорити о терапеутским циљевима Иштвана Бибоа, онда смо управо пронашли суштину његове амбиције: понудити оквир за меру са којом се може кориговати структурална људска склоност да се користе протезе уместо живљења живота без страхова. Ова амбиција се исписује на различите начине: „хуманизација и морализација моћи”, „контрола моћи путем слободе”, „изналажење друштвених техника које институционализују живот без страхова”, ето то су неке назнаке које Бибо користи. И као што видимо Бибо има критеријум оцењивања правог живота. *Животи без страхова је највиша форма животића*. Додуше, може се напоменути да је Бибо користио и моралне критеријуме, да је морализацију моћи сматрао највећим достигнућем европске историје. Синтагма моралне демократије то јасно доказује. Без сумње, у његовим радовима провејава тон моралисте, исказује се перспектива моралног процењивања структуре моћи, међутим, може се тврдити да је изналажење оквира за живот без страха од одлучујућег значаја за Бибоа. Ставио бих бављење страхом на прво место, а мишљења сам да тек на основу проблематике

---

⁶ О таквом замењивању: Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan: Book III*, The Psychoses, 1955–56, trans. Russell Grigg, New York, Norton, 1993, 266–67.

страха можемо разумети морализацију, а не обратно. Или, да кажем да на тај начин морализација настаје услед нужности да се ништи страх.

Није, иначе, Бибо без претходника, но он се највише ослањао на великог италијанског правника, филозофа (и писца), то јест, на његовог ментора у Женеви, Ферера (G. Ferrero) од кога је много научио. Мада се њихов сусрет десио још 1934–1935, затим 1938, Бибо га никада није занемаривао. Само, изгледа да образовање и читање нису Бибоу омогућиле да пронађе правог саговорника у историји политичке филозофије, а то је могао бити Спиноза.⁷ Уколико добро знам, Бибо нигде не помиње холандског филозофа, што је права штета, јер је мађарски научник могао продуктивно да чита Спинозу. Наиме, преко Спинозе би Бибо могао да пронађе базу за очвршћење његовог (инстинктивно) анти-Хобсовског полазишта, наиме, *да се на страву не може заснивати друштвена кохезија између људи, или ће та кохезија вечито бити под теретом различитих неравнопостављених услед постојања страве*. Спиноза, мислилац који се може описати као анти-Орвел,⁸ уложио је много труда да покаже погубност страха за људску заједницу, изразито је говорио о томе да страх разара друштвено ткиво, да страх деструише демократске институције доносећи мноштво негативних последица и за саму државу. Холандски мислилац је тематизовао афективну економију људског живота,⁹ заправо његова политичка филозофија се заснива на томе. Онај ко постаје заробљеник страха заправо губи моћ, и ако додамо Бибоово запажање да је црта досадашње историје да се помоћу *вишка моћи* лечи страх, тада можемо извести закључак да је човечанство ловећи све већу моћ непрестано губило моћ. Говорећи о преплитању моћи и страха, Спиноза је један од најзначајнијих филозофа у европском наслеђу који је уопште тематизовао значај афеката за јавни живот и који је развио комплексну политичку стратегију „против страха”. Не претерујем, дакле, ако тврдим да се може говорити о Спиноза-Бибо-линији разматрања страха. Страх деполитизује. Историја изгледа као вечно враћање страха. И ова линија размишљања сугерише да политика у заједници светли тек уколико се подређује страх и уколико се не робује страху у међуљудским односима: сви циклуси страха који

---

⁷ Узгред да поменем да Бахтин полази од тога да је страх основа и за религију и за политику.

⁸ Etienne Balibar, Spinoza, l'anti-Orwell-La crainte des masses, in: *La Crainte des masses*, Galilee, Paris 1997, 57–101.

⁹ Hasana Sharp, Why Spinoza Today? Or, „A Strategy of Anti-Fear”, *Rethinking Marxism*, 2005, 17: 4, 591–608.

обележавају нама познату историју представљају крупну препреку за развијање политике, односно, за стварање заједнице са достојанственим актерима. Тачније ради се о актерима који располажу са једнаким достојанством, јер је Бибо увек назначавео значај недогматичног егалитаризма за заједницу.

Бибо је могао да потражи помоћ у XVI и XVII веку у погледу још неких елемената поводом тумачења страха. Наиме, мислиоци у поменутим вековима су се интензивно бавили посредовањем и трансмисијом афеката, па тако и страха.¹⁰ Препознавали су механизме посредовања и тиме у значајној мери проширили видике у односу на заједнички афективни живот. Они су изнели мишљење о томе како се имагинацијом стварају извори страха и како се та имагинација преноси у међусобним контактима. Написане су студије о томе како се имитацијом преносе афекти, тако и афекат страха. И то уопште није далеко од Бибоа који је, како смо већ видели, извор страха недвосмислено поставио у међуљудском свету. Он би оберучке прихватао запажања мислиоца XVI и XVII века поводом трансмисије афеката, неке његове конкретне историјске анализе које упућују на имитацију друштвено-психолошких аката то доказују. Ми само можемо додати да и историја XX века убедљиво доказује да преношење афеката представља моћни механизам који одређује друштвене токове, јер технологизација медија омогућава невиђене трансмисије које потврђују стара запажања. Међутим, упркос овим запажањима, и упркос изостајању Бибоовог читања Спинозе, његовој теорији се не може оспорити кохерентност и далекосежност. Његов напор можемо окарактерисати плодним, јер је разрадио основе за критичко посматрање европске историје. И да региструјемо: Бибоов наступ стреми ка синтези афеката и умности. Мада сам га класификовао као наследника просветитељства, то ипак није „стандардно” просветитељство, пре је *проширење оквира просветитељства*. Његова анализа страха и његово неуморно наглашавање значаја живота без страха одваја га од класичног просветитељства. Истовремено, њему је стало до уважавања рационалности. Јер када каже да друштво које живи под тиранијом нужно ствара мистичне форме о себи и о свету или непрегледне системе религије, тада у њему, свакако, проговара глас рационалности. То је став просветитељства. Али, додајмо, ни говора о томе да се ради о уобичајеном представнику рационализма који ће подређивати оно што је *a*-рационално. Иначе нећемо разумети Бибоова упозорења која се

---

¹⁰ О проблематици трансмисије афеката: Teresa Brennan, *The Transmission of Affect*, Ithaca/London 2004, 16.

односе на опасности „искључивости индивидуалног рационализма, што води до модерног титанизма а који не верује ни у какву метафизику”.¹¹ На једном месту, додуше, још 1943. године, Бибо указује чак на нужност „религиозних корена”, иначе, по њему, настаје опасност не само губитка корена него и победе вишка утилитаризма у људском животу. Јасно је ставио до знања да препознаје опасност од једне искључиво рационалне и техничке цивилизације која је без „корена”. У сваком случају комплексност Бибоа се свугде огледа, тако и у овом случају.

И да будемо јасни: ни говора о томе да је Бибо био плитки оптимиста у погледу пројигирања „хуманизације моћи” и „морализације демократије”. Није реч о томе да је он сагледавао европску историју детерминистички, из перспективе осигураног крајњег циља. Не може се открити никакво самозадовољство код Бибоа. Тријумфализам никада није ценио. Његова штура антропологија страха зацртава могућности надвладавања страха, али то је тек једна могућност и ништа више. Увек морамо имати на уму и другу страну његових аргумената: људско стање је крајње крхко и подложно неравнотежи. Суочавајући се са изворима страха, човек веома лако долази до подјармљивања другог, агресија је увек ту да се на лажан начин ослобађамо од неиздржљивог притиска страха. *Лакше је одагнати страх вишком моћи него изградити институције пријомљавања страха.* Бибоова терапеутска критика је оријентисана ка препознавању оних неаутентичних облика власти у историји који су у историји (и на један посебан начин у XX веку) одређивали људске путање. Према томе, можемо се приближавати Бибоовим намерама ако говоримо о европској динамици, о „смислу европског развоја” као о *пројекцији одређивања страха.*

*

Бибо препознаје два „културна круга”¹² која су реализовала значајне покушаје институционализације живота без страха. Један круг је грчко-римски, други је кинески. Тиме се унапред ставља вето на евентуалну оптужбу у вези са евроцентризмом. Грци су направили продор у историји сагледавајући изванредан значај стварања норми које се отеловљују у законима и уставима.

¹¹ Bibó István, in: Bibó István, *Válogatott tanulmányok, I*, ibidem, 260, 262.

¹² Ово је израз који је Бибо користио без прецизирања, али ваља се сетити да је појам био широко коришћен, рецимо код Макса Шелера који се и сам бавио различитостима у Европи.

Нарочито је позни Бибо посветио пажњу Грцима, посебно је ценио Аристотелов допринос, и занимао се систематично за позитивне последице мешаног устава. Грци су реализовали величанствени покушај подвођења људи испод владавине закона, дакле, под једну неличну власт. Овде се зацртава могућност да се моћ претвори у неличну машинерију реализације услуга. И то је амбиција која се остваривала и у случају Рима који је показивао парадигматичне учинке у домену стабилзоване легитимације. Јер, оно што су Грци започели, то су Римљани употпунили, тек су они створили стабилне форме власти. Оно што је код Грка остало нестабилно, у Риму је добило чврсте оквире. Нарочито је Бибо уважавао Цицерона и његову стоички инспирисану филозофију државе која се заправо исто тако ослањала на мисао о мешаном уставу. У Цицерону је чак видео типичног европског интелектуалца који је у двоструком односу према институционалној структури моћи: са једне стране овај тип интелектуалца учествује у практиковању моћи, подупире моћ интелектуалним рефлексијама, са друге стране овај интелектуалац обезбеђује себи перспективу критике моћи.

Кинески покушај је био другачији у односу на грчко-римски културни круг. Он се заснивао на вези између сакрализације моћи и свеобухватног режима обавеза. Тако је настала држава која је у великој мери била како морализована и рационализована тако и хуманизована. Бибо, дозвољава, дакле, могућност да се сакралност споји са рационализованом формом морала, да се рационалност политичке организације комбинује са мистичким формама.

Могли бисмо говорити о *морализацији политичке теологије* код Бибоа. Но јасно је да ни један од поменутих културних кругова није успео да се устали у току историје и да отеловљује образце за остале културне кругове. Бибо посвећује посебну пажњу хришћанству и потпуно је јасно да хришћанству приписује посебну улогу у европском развоју. Одмах да истакнем да се мора држати на уму чињеница да Бибо изводи аргументацију на два паралелна колосека. Не смемо занемарити ни један канал аргументације, иначе ћемо испустити из вида значајне моменте. Један моменат указује на персоналистичку димензију хришћанства, а овде Бибоова анализа Исуса Христа долази до изражаја. Други ниво аргументације се односи на учинке хришћанства у организацији друштва. Заједничка нит је, наравно, хуманизација моћи, или, како Бибо понегде каже, стављајући проблем у квантитативну перспективу, смањивање „постојећег квантитета страха”.

Бибо (да додам овде: образован у протестантском духу) дуго говори о личности Исуса. Није то никакво филолошко тражење

података у вези једне историјске личности, и није то некакво психологизирање које показује вибрирање одређене свести. Бибо заиста наглашава лично искуство Исуса, али се ради о томе да Исуса поставља у контекст парадоксалног *ослабљења* моћи. Стало му је до тога до не показује Бога као свемоћног, напротив, он је испражњен у погледу моћи.¹³ И тек као такав постаје светско-историјска личност. Тако говори о томе да код Исуса постоји „моћ питомости” која побеђује сваку агресију. Наиме, Бибо полази од тога да је у Исусу стално тињала агресивност; његово терапеутско завештавање је показивање бесмисла агресије и могућности победе насиља. Да кажем то на други начин: Исус осветљава бесмисао вишка моћи помоћу „моћи питомости” и у том смислу представља образац за хуманизацију моћи. *Помоћу њиховости је човек моћнији но њомоћу вишка моћи*. Према томе, није улог овде нека сентиментална тврдња о одрицању или негирању моћи, него управо поновно стицање моћи. Истина је да у неким радовима Бибо говори чак о „растварању моћи”,¹⁴ о постојању поретка без моћи, штавише, он призива могућност „анархичне организације друштва”, дакле, „констелацију у којој се друштво реализује као међусобно испуњење услуга”. За њега демократија није владавина многих или мноштва него одумирање владавине. Није то необичајено с обзиром на Бибоову приврженост партиципативној демократији и „подели државних власти”. Одговара то његовим тежњама. Али, по мом мишљењу, стицање моћи преко питомости је прави образац Бибоових настојања. Јер, тек на тај начин можемо схватити његову амбицију да Исуса постави у жижу европског пројекта. *Његово мишљење у ситраћу кулминира њек у анализи Исусове личности која њосијаје њућоказ и мера*.

Ваља ове назнаке о моћи узети у обзир. Јер, чињеница је да Бибо пише социолошко-политиколошку анализу историје хришћанске Европе. При томе нарочито истиче рад Аурелија Августина у контексту промишљања практиковања моћи у Европи. Никада не заборавља изузетне учинке Августина и често налази за сходно да се позива на њега у промишљању историјске и моралне мисије хришћанства. Посебно је истицао да после њега моћ не само да се натапа моралним садржајима, него је непрестано принуђена да се оправдава, да полаже рачун. Бибо је, видели смо то, и те како цени грчке и римске покушаје, но прави преврат рачуна од хришћанства. Са хришћанством почиње историја

¹³ Вероватно је могућа паралела теолога који је погубљен од стране нациста: Dietrich Bonhoeffer, *Wer ist and wer war Jesus Christus?*, Hamburg 1962, 113.

¹⁴ Bibó, III, *ibidem*, 96.

легитимације моћи, што јесте смисао европске динамике. Функционисање државе није подређено практиковању моћи колико разумевању општег добра. Без праведности, поретка и мира држава не може испуњавати своје циљеве. Затим, Бибо нашироко говори о позитивним ефектима хришћанства на развој чиновничких слојева и професионализма, за њега је средњовековно друштво створило основе за „професионално управљање” до чега му је изузетно стало. Истовремено, настајала је и интелигенција која је рационализовала поредак и створила окосницу модерне државе. Нема наиме државе без писања, без различитих поступака писања, а то је само интелигенција могла обезбедити. Бибо високо цени рад клера који је организовао друштво и успостављао критеријуме са којима се моћ могла оцењивати. Додуше, није заборавио да клер има двоструку улогу у контексту моћи. Није то, дакле, никаква апологија него трезвени покушај захватања специфичног историјског контекста. С једне стране, клер развија апологетски однос према моћи и учествује у ритуалима моћи, присутан је у легитимацији феудалног поретка. Легитимише и огромне неједнакости које красе тај поредак. Реч је о историјски одређеним односима дисциплиновања, о степенима и чворовима одлучивања и о лествицама ауторитета у феудализму. С друге стране, исти клер омогућава испољавање критике спрам властодржаца, што постаје образац и за модерно пропитивање моћи. Штавише, у историјским учинцима клера крије се клица и за било коју друштвену критику. Овде можемо пронаћи чувену Бибоову назнаку о „малим круговима слободе” који по њему сазревају у урбаним срединама Западне Европе. Али, без обзира на ове друштвено-научне анализе организације друштва не треба заборавити да се све то прелама преко персоналног учинка Христа. Јер, код Бибоа је то јасно: за њега личност Исуса Христа, упркос његовом историјском постојању, увек садржи *надисторијску* меру са којом се могу вредновати учинци моћи. Не само хришћанство, него и управљачи поретка морају полагати рачун с обзиром на лична постигнућа Исуса Христа.

Другим речима речено: никада нас не може заслепљивати размах технолошке рационалности или функционални успех државне администрације. Поменута мера је изнад тога. Технологија и државна администрација још не могу победити страх, него то може само онај човек који успева да влада страхом, те може да користи администрацију и технолошку рационалност на прихватљив начин. *Страх од другог човека ће се показати кад-тад као страх и од технологије и рационалности, најзад све ће довести до страха од слободе. И у њој се показује суштина*

Бибоовог мишљења. Како видимо Бибоу није најбитнија морална суштина хришћанства, он у њему не види толико извор толеранције, него личну инволвираност и ангажованост. То је уједно и један од најинтересантнијих црта Бибоовог наступа, наиме, комбинација оног личног и крајње објективне анализе и у томе је један од најрелевантнијих писаца/аналитичара у нашем региону.

*

Бибо, наравно, много пише о облицима остваривања слободе у модернитету. Усредсредимо се засада само на један исечак модерне историје, наиме, на поимање француске револуције, с обзиром на значај који она има за мађарског научника! Његова оцена је противречна: ради се истовремено о најуспешнијој и најнеуспешнијој револуцији у склоповима модернитета. Није то никакав бег у противречне тврдње, него покушај комплексног тумачења једне појаве. С једне стране, француска револуција је сразмерно брзо успоставила услове за народни суверенитет, повезала је нацију и државу и без њених достигнућа ми више и не можемо размишљати. Она је створила за Бибоа услове за модерно промишљање слободе. Додуше, ова револуција се могла надовезивати на сталешке слободе у феудализму, али је она ипак, без двојбе, прекретница. Бибо, дакле, наглашава брзину догађаја, јер захтеви су били већ на почетку реализовани. Међутим, наговештана могућност морализације моћи се преокренула, и неки драматични описи Бибоа поводом Француске револуције су изразито мрачни. Он чак тврди да је револуција изгубила свој предзнак, и да се наставила у „колективној лудости”. И овде долазимо до круне Бибоове аргументације. Револуција је заиста отворила врата пред могућностима рационалне организације друштва, и ту је Бибо недвосмислен. Јер, Француска револуција је реализовала такве могућности које ниједна дотадашња револуција није успела. Одједном се аристократија показала као нефункционална. Према томе, очигледно је да Бибо надамне уважава достигнућа те револуције. Али, онда долази друга страна медаље: Француска револуција је створила такве облике страха који су непознати за периоде пре ове револуције. Бибо чак износи тврдњу да се ради о форми страха¹⁵ од које западни свет све до данашњих дана се није успео ослободити. Ваља одмах закључити да се овде показује да Бибо

---

¹⁵ Француска револуција се иначе третира у виду „великог страха”, за ову фигуру види класично дело: George Lefebvre, *La grande peur, suivi de Les foules révolutionnaires*, Paris, Armand Colin, 1988.

није редуктивни еволуциониста који сматра да временско напредовање нужно доноси смањивање страха. Ни говора о томе да модернитет, са енормним проширивањем рационалности на све поре друштвеног живота, аутоматски спречава продирање страха. Назнаку не можемо погрешно разумети: страх који је ушао са Француском револуцијом уздрмао је Европу и она ни данас није успела да се избави из тога. За Бибоа је одређујућа чињеница да се стекне увид у ситуацију по којој никада не постоје интереси који су толико антагонистични да се не могу ускладити. Он чак иде дотле да тврди да су интересна испољавања само изрази грчевитих страхова! Није интерес моменат који има суверенитет, он је само израз необрађених страхова који окупирају човека. И то јесте поука Француске револуције коју још увек нисмо успели да присвојимо, Бибо показује да дотична револуција још увек нуди таква сазнања која траже наше разумевање. Бибо и овде тражи равнотежу између историјских и надисторијских момената: са једне стране узима у обзир историјску динамику, са друге стране указује на оно што превазилази историјско таласање.

Не ради се о некој наивности, или о морализирајућем наступу који негира било које коришћење насиља. Бибо признаје нужност насиља, али назначује да је насиље плодно само у том случају ако се само насиљем могу разобличити укрупњени односи моћи. Насиље има функцију, али не у смислу стварања, него разобличења једне структуре моћи која је постала нефункционална. Насиље може да буде продуктивно само ако је тренутног карактера и не наставља се. Француска револуција није успела у томе, настала могућност практиковања насиља није била тренутна него се наставила одређујући многе последице у Европи и стварајући нове чворове страха. Бибо уводи, сходно његовом друштвено-психолошком наступу, две карактеристичне фигуре модернитета чије авети не престају да оптерећују Европу: револуционар и реакционар. Један бесомучно атакује на нешто, други безрезервно брани нешто, наиме, постојеће и систем привилегије у њему. И један и други живе од фикција, јер модернитет исто тако има режим фикција као и премодерни периоди. Револуционар прави револуцију сталном, непрестаном и постаје нервозан ако види знакове који доводе у питање револуцију, а реакционар прогања свако критичко испољавање или реформистичко расположење проглашавајући их за деструкцијом. Бибо је спреман да негативну конфигурацију европског модернитета изводи из различитих форми отеловљења реакционара и револуционара. Тврди да и социјализам носи на себи жиг Француске револуције, тако и двојности између поменутих фигура. Заправо Бибо чита читаву модерну

историју у кључу напетости између реакционара и револуционара. Уводећи нас у XX век он препознаје различита испољавања ових фигура. Кадикад налази за сходно да говори о професионалном револуционару и о устаљеном реакционару. Они су заједно створили мноштво лажних питања, ђавољи круг неслободе и страха. Бибо не штеди ни грађанство, додуше, поводом Француске револуције говори о „имућном грађанству”. Исмејава марксистичке ауторе који су мислили да је овај слој грађанства створио идеолошку формулу са којом се сукобио са старим светом. Бибо у имућном слоју види уживаоца користи револуције, ништа друго. Ионако заступа убеђење да је свака досадашња револуција произвела слојеве који уживају у насталим користима. А то што је „непродуктивно насиље” царовало Европом, може се приписати присуству ових фигура. Нагласимо, да Бибо не препознаје ове фигуре као изразе психолошких стања, него као испољавања структуралне трансформације поводом Француске револуције. Раније, дакле, у премодерни, нису постојали такви друштвени услови да овакве фигуре испливају на површину, и то је само још један доказ ненаивног сагледавања модернитета код Бибоа.

*

Европа је незавршена, или незавршени пројекат, да се послужим познатом назнаком Јиргена Хабермаса, додуше у циљу парафразе. Бибо је понудио Европу у чијој основи је синтеза „активне љубави” персонализованог хришћанства и организација друштва на основу норми рационалности. Није то ни хришћански романтизам, ни рационализација вере, него зрео покушај захватања европске динамике. Мишљења сам да је Бибоов покушај далекосежан и да заслужује сваку пажњу. Већ сам сугерисао да би Бибо био критичан према данашњости. Његова размишљања о страху су изузетно важна, чак могу додати да су у међувремену постале још битнија: погледамо ли мноштво радова и студија о страху на почетку овог миленијума јасно је да је Бибо у његовој самоћи антиципирао многе спознаје. Нама остаје задатак промишљања Бибоовог наслеђа, и да говоримо о томе како се могу вредновати данашњи учинци организације друштва у светлу његове оријентације.

КОСОВСКИ БОЖУРИ

АЛЕКСАНДАР С. ПАНАРИН

АГЕНТИ ГЛОБАЛИЗМА

*А онај цитио конце је вукао,
Марионетима свих земаља,
Знао је цити ради, док је сејао
Ошровне магле људских права.*

А. Блок

ПЕТА ВЛАСТ, ИЛИ ГЛОБАЛИЗАМ СПЕЦИЈАЛНИХ СЛУЖБИ

„Унутрашња” партија и „спољашња” партија

Прецизирајмо од самога почетка: ми овде имамо у виду глобализам у његовом субјективном испољавању – као политику и психологију, као став воље и свести, и то циљано уперен против обичног начина националног самоодређивања људи. Тај став ниче и израста на тлу отуђености одређених друштвених група од света културе и друштвеног живота помесне домородачке средине која их окружује. Према томе, корене глобализма треба тражити не међу оним пионирима прогреса, баштиницима универзалних ставова просветитељства, који су у вези са економским, научно-техничким, друштвено-културним пробојима човечанства као целине и његовим успонима у будућност. Просветитељска свест отворена је ка свету и у нечем је сродна мисионарској свести, коју карактерише стремљење да се што је могуће пре непросвећена већина приведе откровењима нове вере. Просветитељску традицију карактерише наглашено оптимистичан став према већини, којој предстоји да већ колико сутра као домаћин ступи у посед прогреса и да његова достигнућа стане даље неговати и богатити.

Прогресистичка мисао и пракса је неретко патила од нестрпљивости, па чак и фанатизма, а била је спремна да примени и насиље према „саботерима” прогреса. Али ако јој је нешто било апсолутно далеко и страно, то је била расистичка преузвишеност, перцепција својих носилаца као касте изабраних, чија се судбинска предодређења суштински разилазе са путевима судбине већине. Развој цивилизације је схватан као превазилажење испада расколништва и секташтва, какве су периодично приређивале поједине привилеговане друштвене групе.

Може се успоставити једнозначан критеријум: тамо где је реч о универзалијама прогреса, које треба да постану заједничким општим достигнућем – тамо влада дух отворености, просветитељске јасности и оптимизма. Тамо пак, где је реч о монопољу, који мањина жели да приграби само за себе, тајно од „ове” земље и „овога” народа – тамо се укореењује и царује морал тајних друштава, са свим његовим тајним стандардима и књиговодствима.

Корен историјске драме европског прогреса је у томе што многи његови ставови и наде које буди, а који се директно односе на већину становништва, губе просветитељску отвореност одмах при преласку граница тога региона. Баш такву драму је претрпео социјалдемократски покрет, када је био експортиран у Русију. Европска социјалдемократија, уза све своје утопијске хирове, обрађала се пролетерској већини становништва. У Русији, пак, она се превратила у инструмент мањине, која се сврстала на супрот сељачкој већини земље.

Када се описује социјалдемократска илегална и подземље у Русији (РСДРП), а затим бољшевичко-комунистичко подземље, његов статус као подземља, по правилу, објашњава се одсуством политичких права и слобода у царском режиму. Али тај статус и карактер политичког подземља у Русији оцртао се не само као специфична категорија полицијског надзора и цензуре, изазван условима забрана и репресија. Он је задобио карактер друштвено културне категорије, која означава вододелницу између „пролетерског интернационализма” у Русији и помесне сељачке масе, њему инородне и стране и по своме духу, и по установама и по традицији и обичајима.

На тој основи је и настао феномен бољшевизма – партије мањине, која је спремна да зарати са сопственим народом као „назадним” и „отпадником” од светског прогреса, и да тражи савезнике не у сопственој земљи, него првенствено међу европском „браћом по класној свести и класној припадности”.

Када су бољшевици отели и присвојили власт у Русији, истог трену су се у оквирима новог поретка формирале, сасвим

по А. Кестлеру, две партије, *унутрашња* и *спољашња*. „Спољашња” је садржавала такозване преносне кајишеве (организације „посредовања”, које су повезивале партију с непартијским становништвом) и гигантски пропагандни апарат, који је разблаживао езотерику бољшевичког учења општесхватљивим паролама, које су биле сродне просветитељском моралу напретка и достизања заједничких циљева. „Унутрашња” пак партија обједињавала је уску касту посвећених, која је доносила одлуке иза кулиса и која је у потпуности задржала психологију секташког подземља, које је навикло да не верује сопственој земљи, по несрећи насељеној „не таквим као тамо”, не пролетерским народом.

Језгром те „унутрашње” партије постали су такозвани „органи”. Парадоксалном особеношћу тих органа био је спој практично безграничне власти и тоталне конспирације подземља, које се боји сопствене земље. А страх се по законима психологије неизбежно конвертује у мржњу и осветништво. Што је већа била дистанца, која је делила подземље „унутрашње” партије од нормалног живота и нормалних народних обичаја, то је био већи и јачи страх и његова пратиља – суровост. Непролетерска већина хтела је да има сопствену земљу и да на њој ради самостално, домаћински – жреци високог учења сматрали су то грешном баналношћу људи, уназађених „мрачном прошлошћу” и неспособних да се уздигну до високих истина марксизма. Људи су били жељни нормалнога живота и нормалних радости – жреци из подземља мрачно су гледали на тај процват живота, будући унапред уверени, да ће он изродити бегунце, које ће требати немилосрдно уништавати.

Како је писао В. И. Лењин, бољшевичка борба у Русији прошла је кроз две етапе, прву и најлакшу, без обзира на сву њену суровост, која је представљала „гушење отпора експлоататора” – земљопоседника и буржоазије. И другу, неупоредиво тежу и неупоредиво ширих размера – борбу против сељаштва које је чинило огромну већину народа. У првој етапи бољшевички вођи још су мислили у класичним категоријама марксизма о класној борби. У другој они су неосетно прешли на цивилизацијске категорије, које се односе на проблеме друштвено културне баријере између, у Европи позајмљеног пролетерско-комунистичког пројекта и специфичности Русије као цивилизацијски заосталог континента.

Бољшевичка индустријализација земље имала је поред прокламованих прагматичних циљева, који су описивани на свима разумљивом језику просветитељства – развој, благостање, одбрамбене способности земље и т. сл. – још и скривени главни циљ – да се сатре месна цивилизација у железним жрвњима

индустријске реконструкције, да се разруши органика ранијег живота у корист рационално организоване тоталне механике. „Унутрашња” партија, на тај начин, имала је у виду не само јаз између тајних циљева владајуће секте и обичних тежњи већине, које су се односиле на баналну свакодневицу, него и постојање цивилизацијске баријере између органике сељачке цивилизације, и друштва, „организованог као јединствени индустријски комбинат” (В. И. Лењин).

Тек кад то схватимо, можемо разумети потајну основу болшевичког геноцида и његове небивале размере. Привидни апсурд стаљинске тезе о заоштравању класне борбе у мери приближавања социјализму лако се разјашњава, чим схватимо цивилизацијску основу болшевичког изазова: радило се не само о класној борби са „шачицом експлоататора”, него и о рату са *месном цивилизацијом*, с носиоцима националног менталитета – сељаштвом, интелигенцијом и свима онима који су имали изоштрену културно-историјску свест и памћење. Сељачка већина земље смањивана је не само уобичајеним начинима – урбанизацијом и индустријализацијом, него и шкартирањем сумњивог људског материјала у машини ГУЛАГ-а.

Не можемо оценити ни истинску аутентичност екстравагантности мишљења и понашања владајућег болшевичког „подземља”, а посебно његове „унутрашње” партије, ако не разазнамо сву његову одвојеност од Русије као архаичног цивилизацијског архипелага. Само треба изанализирати по каквим су то критеријумима болшевички цензори шкартирали културну баштину старе Русије, да би се схватило да се није радило толико о класној борби колико о разарању друштвено културног језгра Русије као особите цивилизације. Испрва, док још нису биле ишчилеле наде у светску пролетерску револуцију, болшевици су себе у Русији перципирали као „пету колону” пролетерског Запада, потом – као „пету колону” социјализма у сељачкој земљи.

Процењујући перспективе те секташке мањине, не може се избећи дилема: мањини је предстојала или натурализација у „овој” земљи – постепеним ублажавањем догматских крајности учења у корист локалних услова и специфичности, или налажење снажнога савезника на страни, чија би помоћ помогла да се уравнотеже силе владајуће авангарде са силама локалног цивилизацијског отпора.

Све догле док је Запад био представљен леволибералном алијансом, болшевичка влада спајала је критику буржоаског Запада са старим ставовима социјалистичког и комунистичког интернационализма. Балансирање је ту било јако фино: неповерење

у сопствену већину у земљи компензовано је подршком друштвене авангарде Запада; дефицит такве подршке компензован је покушајима измамљивања допунске подршке већине.

Фашистички преврат у Европи нагло је изменио ситуацију. На фону страшнога изазова са стране јако су појачани покушаји натурализације болшевичког режима са локалном националном (тачније – *цивилизацијском*) средином.

Речи, које су пре тога жестоки пролетерски интернационалисти сматрали употребљивим само у поспрдном смислу, или их третирали као знак и израз „белогардејштине” – а то су речи као што су „Отаџбина”, „патриотизам”, „држава коју су нам преци оставили у наслеђе”, „руска народна традиција” – готово преконоћ су биле враћене и ушле у арсенал официјелне идеологије. Али баш у мери такве натурализације марксистичког режима и његовог повратка у недра народне средине и традиције посматрачи са Запада све су се чешће приклањали томе да ставе знак једнакости између совјетског комунизма и руског империјализма. Зближавање са сопственим народом изокретало се у нову дистанцу са „напредним снагама” Запада.

Вероватно би се судбина комунистичког строја у Русији друкчије окренула да му је било дано да се истински легализује – да се утка у националну културну традицију и да се на природан начин развија заједно с њом. Али не смемо заборављати: болшевичка мањина дошла је на власт преко нелегалног преврата, путем преварантског коришћења туђих (есерских) парола, а потом и крвавог грађанског рата. Све то предодредило је њену судбоносну подозривост према сопственом народу, са којим се она никад и није истински поистоветила.

Да је то била обична дистанца привилеговане мањине – што је типичан случај у сваком социјално раслојеном друштву – ситуација и не би била тако страшна. Али радило се о много судбоноснијој црти – о психологији секташке мањине, која не живи обичним националним животом, него „по књизи”, написаној на страни, по позајмљеном учењу. Такву мањину са народном већином делиле су не само и једино баријере власништва – она је као непријатељске доживљавала и менталитет већине и његове културне традиције, она се ужасавала буђења националног памћења и достојанства. Тој мањини била је неопходна цивилизацијска солидарност Запада; када се она губила, перспективе су постајале магловите а страх од осамљености растао. Треба рећи и то, да је у условима „хладног рата” који је отпочео крајем четрдесетих, власт и на капиталистичком Западу, и на комунистичком Истоку стала све више и више да зависи од извесне међународне

конјунктуре. Та конјунктура ни по чему није била економског карактера – она се тичала задобијања политичког поверења код сопственог народа.

Парадокси демократије

Амерички образац демократије, који се формирао у осамнаестом и деветнаестом веку, заправо је представљао демократију мањине, којој је у својству типичног носиоца иступао *белац, њројесџанџи, кућевласник*. Такозвано учешће у политичком животу – тј. претензија да се чује и свој глас у процесу доношења најважнијих социјалних решења – могло је припадати само добростојећој мањини, да би таква демократија остајала стабилном.

Једном речи, парадокс демократије био је у томе, што се она заснивала на политичком учешћу оних, који су комотно могли и да не учествују, јер их је статус кво формираног стања у потпуности задовољавао. Али када су на политичко учешће стали да претендују социјално неситуирани и незадовољни, запретила је опасност да ће се стабилно здање демократије заклимати.

Зато је „хладни рат” доспео у прави час: докле год он траје владајући врхови могли су да задобијају лојалност грађана не толико и тако што ће их одушевљавати сопственим примером, колико тиме што ће их плашити примером друге стране. Сатанизација супротне стране, која се налазила с оне стране „гвоздене завесе”, била је неопходна не само ради оправдавања трке у наоружању, него и ради демонстрирања сопственом становништву свих предности његовог положаја у поређењу са ужасима владавине тамо. Пропагандни апарат и специјалне службе земаља – учесница „хладног рата” започеле су велику стратегијску игру, стварајући уз узајамне утицаје пропагандна страшила за своје народе.

У једном лагеру лојалност сопственог народа покушавала се добити експлоатацијом мита о „апсолутном и релативном осиромашавању” у капитализму, а у другом – митом о комунистичком ропству. По високим стандардима просветитељства то треба да буде оцењено као посезање на универзалије прогреса, у које су веровали људи претходне епохе. На њихове очи прогрес је губио црте хришћанскога Бога, који своје обећање даје свим народима, и све више добијао црте ревновога Бога Израиља, који удостојава само „идеолошки блиске”, оне који припадају своме лагеру а прети потпуним изопштењем онима који припадају туђему.

На очиглед савременика, који су памтили либералнија времена, долазило је до поразне архаизације социјално-политичког мишљења земаља – учесница светског сукоба. Ако је демократска традиција упућивала бављењу првенствено критиком сопствене

власти и искорењивању недостатака у сопственој кући, онда је нова, повезана са „хладним ратом”, прописивала да се траже мане у табору противника а демонстрира поданичка лојалност код своје куће. Та милитаризација менталитета, наоружаног подзривошћу према свему туђему, окретала је наглавачке већину демократских принципа и установа. У мери омасовљења демократије, њој је прописивано да постане војном републиком, мобилисаном насупрот спољашњег непријатеља. На Западу то се у првом реду тицало Америчке републике, која је постајала *империјална република* – нови Рим који је у сукобу с Картагином.

Тај принцип мобилизације према споља не мање доследно спровођен је и на Истоку. Обе стране заиграле су хазардну игру манихејског супротстављања, која им је омогућавала да оцрњују унутрашње критизере као „пету колону” друге стране. Што се дуже водио „хладни рат”, то је он све више задобијао карактер лажиране утакмице партнера у игри, који намерно користе фобије одбрамбене свести у циљу стабилизације сопственога строја.

Фактички су се са обе стране „гвоздене завесе” формирале напоре са „спољашњим партијама”, које су водиле дијалог са јавношћу, и своје „унутрашње партије”, које су биле боље упућене у све скривене разлоге глобалног конфликта и све унутрашње политичке дивиденде које је он у себи тајио. Временом су језици „спољашњих” и „унутрашњих” партија постајали узајамно све неперводљивији. „Спољашња” партија, забављена демонстрационим ефектима, пљувала је по спољном противнику и подилазила сопственоме малограђанину, хипнотишући га представом о завидности његовог положаја у односу на положај становништва супротне стране. „Унутрашња” партија све се више дистанцирала од сопственог малограђанина, налазећи све више сличности између политичких брига званичног противника и својих сопствених.

У „унутрашње” партије све је више проницало разазнање спољних, глобалних претпоставки унутарполитичке стабилности, док су „спољашње”, јавне партије размишљале више провинцијски и традиционалистички. Језуитска препреденост и „проницљивост” „унутрашњих” партија све више их је супротстављала најширој друштвеној јавности сопствених земаља и некако скоро невољно и неприметно зближавала с противником – са „унутрашњом” партијом супротног лагера. У дијалогу једних са другима партнери су се осећали као прави професионалци, који стоје насупрот дилетантизму политичара који делују у јавности.

Јасно је само по себи, да су главни контингент „унутрашњих” партија чинили центри специјалних служби у којима је

био сконцентрисан њихов „мозак”. Специјалне службе земаља – учесница „хладног рата” биле су супротстављене једна другој, али нису могле а да не примете, да је „у професионалном смислу” у њих више узајамне блискости, него што је имају са сопственом друштвеном јавношћу – наивном, и натовареном бременим стереотипа и предрасуда. Све чешће је долазило до таквих случајева, када је било важније да се ова или она шкакљива акција сакрије од сопствене јавности, него од противника, који је имао својих, ништа мањих брига и тешкоћа са сопственим профаним окружењем.

Тако се пунио заједнички чанак професионалних тајни, које по узајамном центлменском споразуму нису пуштане у јавност. „Авангарда” специјалних служби стварала је свој нови театар апсурда. Оно, што није била никаква тајна за специјалне службе противника, скривано је као највећа тајна од сопственог становништва. Оно, што је било деструктивно с тачке гледишта обичних циљева нормалне политике, могло се користити у својству корисног инструмента на езотеричком нивоу тајне власти. Можда би било zgodно да се та власт назове „петом влашћу” – и у циљу њеног разликовања од четири познате власти (извршне, законодавне, судске и власти средстава масовне информације – СМИ) и зато што је њен појам и по смислу и по асоцијацијама близак појму „пете колоне”.

Свака од поменутих грана власти има своје специфичне установе, а такође своју проблематику и свој предмет власти. Специфична супротност односно анти-сличност извршне власти је неконтролабилност, законодавне и судске – нелегитимност, власти СМИ као „фабрике мишљења” – спонтана масовна перцепција, коју треба организовати и усмерити.

А чему стоји насупрот „пета власт”, и у чему она види своју анти-сличност?

Професионално самоодређење те власти, која је добила назив тајних сужби или специјалних служби, изграђује се на дихотомијама: специјално – општедоступно, тајно – јавно. Овде се може говорити о нечему специфично анти-сличном демократском моралу отвореног друштва, чије су вредности нормалан такмичарски дух и јавност. „Републици посланика” која подлеже избору почиње да се супротставља тајна, власт експерата, дилетантизму јавних политичара – езотеричко знање професионалаца који се крију иза кулиса, а које се тиче тајних полуга власти и мрачних страна политике, које у принципу не подлежу разглашавању.

„Пета власт” некомпатибилна је не само с проглашеним принципима демократије: контролом одоздо, одговорношћу и

легитимношћу, него и с најопштијим принципима просветитељства: претпоставком поверења у памет обичног грађанина, за кога се узима да има универзални интелектуални потенцијал.

С позиција нове езотерике, коју исповеда „пета власт”, дозвољено је ширити мрачне праксе, које умичу традиционалној рационалности и легитимности, и уместо јединственог просветитељског стандарда увести двоструки: један за спољну друштвену употребу, и други за професионалну, употребу специјалних служби, која је осталима недоступна.

Границе између доступног и недоступног, које су логиком просветитељства биле учињене привременим и релативним, овде постају непробојне. Самим тим друштво се уназађује до претпросветитељске архаике тајних секти, до богохулне магије илегалних, али властних редова жреца, који себи узимају за право да слушају и магарче публику. Такав статус специјалних служби подрива и још један, најважнији принцип савременог демократског друштва – принцип политичког суверенитета већине.

Што су шири прерогативи специјалних служби, то све привиднији и условнији постаје политички суверенитет већине, од које се скривају најважније тајне и полуге власти. Таква ситуација постепено постаје увредљивом не само за демократску јавност, него и за политичаре на јавној сцени, који се све чешће осећају као марионете у позоришту лутака.

Завера „професионалаца”

Један из те класе политичара у САД био је Џон Кенеди. Он је изразио и артикулисао расположења и стремљења новог поколења, које је у новим условима стало да упоређује велики пројекат просветитељства и његова обећања „са стварношћу достојном сваког презрења”. Од првог просветитељског таласа осамнаестог века импулси просветитељства периодично су час слабили, наилазећи на отпор неповољних историјских околности и уобичајену апатију малограђанина, час се наново снажили, грејући и надахњујући људска срца. Граница педесетих и шездесетих година двадесетога века постала је преломном за народе са обе стране „гвоздене завесе”. Ново поколење било је жељно препорода живота и политике. Да постане идолом тога поколења, било је суђењу Џону Кенедију.

Он је маштао да у новим условима оснажи и утврди у САД универзалије просветитељства и да на њиховој основи формира јединствену политичку нацију, ослобођену од расних и етничких баријера. Гадљивој етничкој преосетљивости владајућег слоја – белаца, Англосаксонаца, протестаната – он је супротставио своју

веру у човека као таквог и у то, да управо Америка може за њега постати земљом обећаном. До тога времена, како год то чудно изгледало, Американци још нису били постали истински урбанизованом нацијом, нису били у потпуности освојили градску културу, у којој се нивелишу различности, условљене етничким и регионалним пореклом људи. Америка је остајала провинцијском, снобовском, она се с подозрењем односила према „туђинцима”, и била оптерећена предрасудама и фобијама. Та психологија провинцијске „будности” према свему необичном и што одскаче од устаљеног и осредњег, представљала је главни ослонац власти и на сваки начин је од ње подстицана.

Против свега тога је и наступио Џон Кенеди. Љубоморној и подзривој свести „уских кругова” он је супротставио *ново мишљење* јединственог Великог друштва, у коме може да реализује своје потенцијале амерички грађанин – независно од боје коже, вероисповести и других цензусних ограничења. У таквом друштву моћна буктиња просветитељства треба да обасја и прочисти све воњаве буцаке, да одагна сав нечисти мрак, укине антидемократску езотерију доношења одлука, од стране мањине и у корист мањине.

Мора се рећи да су се многи „професионалци” у Америци престравили за свој положај, за своје тајне и привилегије, а то су у првом реду били професионалци специјалних служби. За њих је Кенеди оличавао фигуру опасног дилетанта и брбљивца, који је заозбиљно узео принцип „јавности у политици” и бесправно посегнуо за „подводним делом леденог брега”, који мора остати у надлежности „дубинских ронилаца” њихове професије.

Већ тада, почетком шездесетих, сусрећемо се са симптоматичним сударом езотеричког глобализма са универзалијама просветитељства. Кенеди је веровао у отворено друштво – у социјум, лишен сталешких баријера и тајни, у коме различности порекла и стартних позиција немају пресудан значај.

Његови опоненти из табора езотеричког глобализма специјалних служби веровали су у друкчијег „грађанина света” – у интернационалу тајних газда света, које напасају наивне и својеглаве народне овце. Те газде обједињава тајно професионално знање, сличне бриге, заједнички кодекс жреца. Драматични догађаји који су убрзо уследили потврдили су да су баријере, које раздвајају носиоце тоге и мача од обичних грађаца сопствене земље, кудикамо више и непропустљивије од национално-државне баријере, која би требала, са тачке гледишта здравог разума, да раздваја те професионалне дуеланте.

Један млади Американац, по имену Ли Хари Освалд, с лакоћом је прошао кроз непропустљиву „гвоздену завесу”, населио

се у Совјетском Савезу, тамо се оженио, да би се после неког времена вратио у САД да тамо изврши „злочин века” – да убије америчког председника. Јако је карактеристично да су у највећем жеку тих драматичних догађаја специјалне службе обеју земаља центлменски деликатно и тотално прећутале чудно избивање будућег председниковог убице у Совјетски Савез. Изгледа да је баш тада и учињен преседан радне сарадње „професионалаца безбедности” јавности иза леђа. Кенеди је наплашио „професионалце” са обе стране завесе својим демократским просветитељским патосом – спремношћу да претвори у живот велике принципе сувереног грађанског друштва, које нико тајно нити штити нити контролише.

Разуме се да он није хтео да укине специјалне службе – он није био утопица бездржавности. Али је он хтео да одстрани комплексе, страх и баријере сегрегационог друштва у Америци, које није имало смелости да буде истинска политичка нација без унутрашњих отпадника. Он је желео да друштво, и кад страда од несавршених или погрешних решења и одлука, зна, да су то његове сопствене, јавно донесене одлуке, а не уроте „професионалаца” који се скривају иза кулиса.

На тај начин, у Америци се читавих двадесет пет година пре, него у Совјетском Савезу, појавио иницијатор перестројке и новог мишљења „за сопствену земљу и за читав свет” – а специјалне службе његове земље су га уклониле, и то, како изгледа, не без другарске професионалне помоћи колега из табора званичног противника.

А шта је то обједињавало „професионалце” са обе стране?

Ту је био и заједнички „песимистички реализам”, супротстављен романтизму просветитељства с његовим паролама слободе, једнакости, братства, и љубомора професионалаца, који су штитили своје прерогативе од мешања дилетаната из политичке јавности, и, што је најважније, тежња да се одржи оно, што представља социјално-психолошку основу господарења специјалних служби у друштву – атмосфера општег неповерења и подозрења.

Убиство Кенедија била је једна од првих глобалних операција глобалне интернационале у формирању, чијим је првим ешалоном постала интернационала специјалних служби.

Први глобалисти били су пуни решености да изнова прохладе и замрзну тло, које се било почело кравити под утицајем отопљавања краја педесетих-шездесетих година. Езотерички глобалисти одбили су још један у низу налета просветитељства, који је повезан са дугорочним задатком да се масовно друштво преобрати у истински демократско и отворено, самоиницијативно и суверено.

Само се по себи разуме да су професионалци специјалних служби били не само глобалисти: уз заједничке бриге у њих су наравно остали и традиционални задаци, чије је извршавање и плаћао порески обвезник – задаци повећавања националне безбедности и слабљења одговарајућег потенцијала противника. У вези с тим амерички аналитичари упамтили су страх који су осећали заједно са својим совјетским колегама од иницијатива знаменитог америчког „перестројшчика”.

Ако је перестројка тако опасна код себе у кући, зар је не би било целисходно експортовати као фактор дестабилизације у табор противника?

Много је тога, почетком шездесетих, било смештено у кибернетичке меморије специјалних служби и ушло у збирку рецепата тога својеврсног гатања. Можда је нарочито добро упамћен случај са удовицом председниковог убице – руском женом Марином, која се зачудо брзо и лако натурализовала у САД и чак спријатељила с америчком Темидом. Када је ухапшени Ли Хари Освалд био убијен (што се могло очекивати), неутешна удовица међу личним стварима покојнога мужа које су јој враћене није нашла најдрагоценију – покојникове панталоне. Нанесени душевни бол сентименталној удовици суд је оценио приличном свотом новца, довољном за безбедан живот и доста година.

„Експеримент” који су специјалне службе извеле са Џоном Кенедијем задобио је архетипско значење. Многе чворне момен-те те драме дешифровали су агенти специјалних служби у кључу њиховог значења као рецепте потенцијалних технологија, које могу бити коришћене у раду с противником. Управо тако је био протумачен романтични ентузијазам за перестојку безразложно оптимистички настројеног реформатора, спремног да сопственим рукама растури дуго грађене тврђаве одбране, затим способност брзе натурализације на туђем тлу, коју је показала Освалдова удовица и много штошта друго.

Ризик реформаторског експериментисања може постати прихватљив, ако постоји тајна нада на срећну и безболну емиграцију у случају да експеримент буде грубо одбачен „на терену”. У та два правца – у правцу подстицања социјалног експериментисања у табору противника и саздавања допунских осигурања за оне, који се на то одлуче – стала је да ради мисао одговарајућих „професионалаца”.

Метаморфозе свесћи интелегенције

Нови ракурс чуднога спајања, те судара глобализма и просветитељства био је представљен свету 1968. године. „Прашко

пролеће” било је устанак просветитељства против окошталог тоталитарног система совјетског типа. Слободољубиво поколење, васпитано у клими специфичних очекивања све-светског шездесетосмаштва, добило је своју авангарду у Чехословачкој. Александар Дубчек оваплоћавао је просветитељство, постављено у службу национално-ослободилачких циљева. Глобалисти љубоморне суперсиле, забринуте за своје прерогативе устројитеља света, са нарастајућом раздраженошћу следили су за развојем догађаја.

Важно је да се од самога почетка схвати да су они ситуацију анализирали не са позиција националних интереса своје земље, него управо са глобалних позиција, јер је социјализам кад се тачно размотри, оличавао не земљу, него један од глобалних подсистема. Национална повезаност је апсолутна, јер се ослања на нерукотворне утврде природе и историје; системска комбинаторика увек је релативна, покретљива и претпоставља висок степен технолошке слободе творца у односу на продукт, који су они вољни да модификују.

Такви глобални технолози, који се и према сопственој земљи, и према другим подвлашћеним земљама односе као према „материјалу”, били су представници „унутрашње” партије у СССР-у. Њима подвлашћену „спољашњу партију” – читав политичко-пропагандни апарат скупа са војним апаратом – они су усмерили против бунтовних и слободоумних Пражана, користећи лексику „интернационалних обавеза”, одбране тековина социјализма и солидарности са чехословачким народом.

Али мисао „унутрашње” партије анализирао је догађаје са позиција специјалних знања касте жреца, која се не везују за тамо неке локалне обавезе и „предрасуде”. Пре свега била је примећена необично велика популарност реформатора, а такође и она невиђена лакоћа са којом се руше бедеми „најнапреднијег друштвеног строја”. Збирка најважнијих државних тајни совјетског режима допуњена је још једном: тајним знањем о необичној крхкости социјализма, који се коначно разишао са еманципаторским импулсима просветитељства. Синула је идеја да ће се пре или касније „најнапреднији друштвени строј” морати да преда и да не треба остати покопан под његовим рушевинама.

А пошто су извођачи социјалистичког експеримента у Русији од самога почетка ставили себе не у положај националних делатника, који решавају националне задатке, него у положај глобалиста комунистичке интернационале, за које је сопствена земља била само полигон и плацдарм за даљу планетарну експанзију, онда је јасно да су они и у погледу судбине самога социјализма оставили себи одрешене руке.

Текао је занимљив процес: што се више социјализам натурализовао у Русији, бивајући постепено усвајан од народа и добијајући националне црте, експериментатори-глобалисти све су се више дистанцирали од свога чеда, саблажњени новим учењима. Али само је по себи јасно да је та слобода погледа и одлука била прерогативом само ускога, испрва чак посве ускога круга „унутрашње” партије. А на „спољашњу” партију натоварен је незахвалан задатак ретуширања потамнеле слике и одбрана позиција осуђених на пропаст. Од онога тренутка када су тајни глобалисти из „унутрашње” партије по своме осмислили поуке „Прашког пролећа”, судбина социјализма у СССР-у зависила је само од одговора на једно питање: може ли се удесити тако да при смењени строја, који се озбиљно љуља и расклимава, и његове замене новим, газде над животом остану исте, тј. они исти владајући уротници?

Једнозначног одговара у периоду између 1968. и 1985. године није било – отуда извесна колебања и кривудања, двоструки стандарди и резервни кораци уместо некадашње доктринарске строгости, доследности и одлучности.

Посебно је, у највећој мери, симптоматичан двоструки стандард комунистичке власти према опозиционарима. Дисидентство западњачког усмерења, које је своју домовину тражило преко границе, у целини је било удостојавано снисходљивијег односа према себи. Док су опозиционаре-националисте комунистички глобалисти физички истребљивали подмећући им „несрећне случајеве” или их гонили да труле у Сибиру, опозиционаре-западњаке исељавали су на Запад.

Није ли тако стваран неки посебни резервни пут и плацдарм за уздрману власт? Глобалистичко дистанцирање власти од сопственог народа, који је био скоро усиновио егзотични социјалистички строј, добило је појачање благодарећи и другом импулсу, добијеном од интелигенције.

До 1968. наша авангардистичка интелигенција, која је брижљиво и помно пратила све каприце идеолошке моде, у целини је делила просветитељске ставове у односу на сопствени народ. Она га је схватала као поробљеног и обманутог гиганта, кога треба просветити и разбудити ради демократског ослобођења. Но кад се показало, да се народ, ето, и није уздигао дотле да осуди гушење „Прашког пролећа” од стране совјетског војске, однос напредне интелигенције према народу неповратно се изменио: уместо жртве тоталитаризма он је почео да се перципира као његово последње упориште. Тако је интелигенција дошла до сумњивог културолошког „открића”, које се тиче „менталних” основа

тоталитарног строја, повезаних са особеностима рускога народа и његовом традицијом.

Вероломство „парћинера”

Од тога момента је нови подстрек добила тенденција глобализације двеју совјетских елита, без обзира на конфликт међу њима који се још продужавао: властне политичке елите, с једне стране, и дисидентствујуће интелектуалне елите, с друге.

Обе оне се све више преоријентишу са задатака националног живота и културе на друге, повезане са тражењем ослонаца и гаранција на страни. Показало се да глобалисти-езотеричари из „унутрашње” партије имају много да захвале својим опонентима-интелектуалцима. Ови последњи су их снабдели новим језиком и паролама, без којих тешко да би нација прогутала будућу велику обману номенклатурне приватизације.

Међутим, ако се гледа не пропагандно прикривање, него реални политички капитал и полуге надлазећег августовског преврата, онда треба јасно рећи: постсовјетски режим саздала је не демократска опозиција, не дисиденти западњаци, него сама управљачка комунистичка номенклатура, која је конвертовала стару власт у ново власништво.

Обесхрабрујући реализам најновије епохе састоји се у томе да „иновације система” на социјално-економском и политичком плану могу проћи само у том случају, ако задовољавају већ оформљену елиту власти и ако јој дају нове форме самоутврђивања. Ранија романтика просветитељства, коју је одсликавала парола „ко беше ништа биће све”, и која је дала јуриш и освајање Бастиље од стране побуњеног народа, са доласком на власт оних, који су представљали понижену савест и нову снагу нације, изгледа да је канула у Лету. Од сада се нови строј базира на договору са старим снагама – носиоцима власти; па зато наде да ће постати неко имају само они, које стари другови из партије кооптирају у своје редове.

По неким подацима, глобалисти из специјалних служби добили су као резултат приватизације 1992. године око 65% читавог бившег државног власништва. Прорадио је принцип: што је вишим номенклатурно-положајним пуномоћјима у претходном режиму владала ова или она група из владајућег слоја, то већи део власништва она добија у резултату најновије приватизације. Чудо нових милионера и милијардера објашњава се просто: они су добили свој део власништва у складу са својим ранијим номенклатурним статусом. Ако се власт у акционарским друштвима дели према капиталу, онда се у том гигантском акционарском

друштву, у које се преобратила постсовјетска Русија, капитал дели по власти – у складу са местом у бившој номенклатурној хијерархији.

Овде се може очекивати приговор, заснован на познатим и очевидним примерима, када су лица, која тачно нису припадала и не припадају дебеовској агентури, постала познати „олигарси”. На то се може наћи само један одговор: то само значи, да су они припадали и припадају специјалној агентури друге стране, чије је учешће у „реформама” било договорено од самога почетка, а која се обавезала да ће пружити осигурање реформаторима у случају да доживе фијаско у „рођеној” земљи. Ни у чему се није у толиком степену пројавио нови, глобални карактер најновијег политичког процеса, као у сарадњи специјалних служби двеју суперсила у делу демонтаже СССР-а и онога што се називало „реалним социјализмом”.

Када су најверзиранији и најодрешитији чланови „унутрашње” партије решили да се растану са изнуреним коњићем социјализма и да се преуседну у ново седло, тајни партнерски договор са колегама, које су представљале дојучерашњег непријатеља, није се могао заобићи.

Америчке колеге представљале су им се као исти такви брижни глобалисти који траже нове путеве и који имају не мање критичности према сопственоме народу, који незадрживо губи свој англосаксонски и протестантски идентитет у масовном друштву. Једном речи, америчке „колеге” су их на све начине уверавале у то да њихова „одстрањеност” од сопственог народа није ништа мања, него што је код реформатора у Русији, и да се назире време за неки наднационални политички конзорцијум двеју владајућих елита, позваних да у садејству усавршавају светски и национални поредак.

Одговарајући поступци глобалистичког „одстрањивања” систематски и упорно су коришћени у раду и са самим аутором совјетске перестројке. С једне стране, играло се на његову политичку честољубивост, стављано му је до знања да његова реформаторска иницијатива очито далеко прераста усконационалне оквири и зато је његово предодређење – лидерство истински светских размера и ступање у састав најужег круга светске суперелите, наоружане мерилима и стандардима до којих домородачке масе у целини очигледно нису дорасле. С друге стране, експлоатисани су совјетском лидеру блиски ставови просветитељства, који и у самој ствари привлаче ка наднационалним хоризонтима општељудске будућности. Јасно је да таква работа поприма вид убедљивости и поузданости, ако се онај ко је спроводи са своје

стране обавезује да ће се уздићи изнад националног егоизма и да ће савесно служити новом светском поретку.

Догађаји који су потом уследили показали су да је америчка страна нарушила кодекс „савесног глобализма”, скривајући иза одговарајуће реторике о уређењу света усконационалне, а тачније – империјалне планове. Елиту перестројке, а затим и елиту постперестројке заводили су стратешким партнерством, заснованом на једнаком дистанцирању од „локалистичког” приступа и националне себичности. А уствари се показало да степен те „одстрањености” од националних интереса очигледно није био једнак. Показало се да су Американци били привидни глобалисти, да су ишли за својим великодржавним циљевима и да су били склони да користе двоструке стандарде.

У нови демократски светски поредак, у коме неће бити непријатеља, па ће нагомилани арсенали оружја постати излишним, веровали су, како се показало, само глобалисти у Русији. Американци су тумачили глобални светски поредак и глобалну власт (светску владу) као свој поредак и своју владавину светом. У том контексту они су ситуацију тумачили као свој успех јер су најзад успели да „одгаје” новог Цона Кенедија, перестројшчика и утописту, у табору противника, док су сами остали оштроумни реалисти, далеки од романтичарских химера.

Цон Кенеди био је убијен тамо где му је и следовало да буде убијен, али се наново родио тамо где је био испланиран глобалном стратегијом прибирања света који се разоружао и опустио, у америчке руке. Излази, да су амерички глобалисти, који су водили тајне дијалоге са својим руским колегама, скрили своју неживљену „везаност за тло” и, исмевајући архаични национализам и патриотизам у других, сами сачували одговарајуће националне споне.

Имајући то у виду, сад можемо извршити извесну класификацију типова глобализма, чије испољавање и преплитање у друштвеном животу даје шарену, колебљиву и најчешће варљиву слику света.

Као први тип треба узети *глобализам просветиољствитива* – интенцију, уграђену још у изворе европске модерне која упућује на формирања јединственог светског простора, заснованог на универзалијама прогреса, једнако доступног свима.

Други тип је *езотерички глобализам владајућих елита*, које народима иза леђа заједно организују заверу. Својеврсна етика таквога глобализма састоји се у томе, да партнери не доводећи једни друге у заблуду и, на једнак се начин дистанцирајући од „националног егоизма” и локалних интереса, образују конзорцијум

светске владајуће мањине. Национални представници, делегирани на тај начин у светску глобалну елиту, раде на формирању светског поретка, далеког од профаних очекивања народа, но транспарентног за све учеснике тог привилегованог клуба.

Најзад, трећи тип глобализма – то је *глобализам, заснован на традиционалној процедури преиварања једне велике силе, са свима њеним националним и локалним ограничењима, у монополистичкој носивој власници једнополарног глобалног система.*

Сваки од та три типа глобализма био је пуштан у погон при прелазу од биполарног света на монополарни, али са различитим степеном веродостојности. За манипулисање најширим јавним мњењем, које је усмеравала демократска интелигенција, коришћена је пропагандна форма просветитељског глобализма, у којем се заступа вера у универзалије прогреса и јединство судбина народа у свету.

Што је прилежнији и успешнији био труд пропагандиста новог светског поретка, то су се брже дискредитовала и рушила традиционална средства националне самозаштите, од којих су се стали отресати као од нечега одиозног и застарелог.

Ради манипулисања свешћу посткомунистичке елите, којој је предстојало да преда своју земљу „победницима” у „хладном рату”, коришћен је други вид глобализма – езотерички глобализам, који се идејно одликовао преобраћањем ранијих националних елита, које су биле у конфликту једна с другом, у јединствену светску средину одабраних господара света, који између себе „демократски” одлучују о његовој судбини.

У реалности пак „процес је пошао” у смеру треће варијанте, при којој су јадни кандидати за светску владајућу елиту, пошто су за чланство у њој дали све што се уопште могло дати, на крају крајева били осуђени да сазнају, да су просто напросто намагарчени. Разуме се то није значило да они баш ништа нису добили. Најглавније од свега, што су они ипак добили, биле су гаранције за њихово ново власништво.

С обзиром на то да нису сигурни у то да ће „овај” народ и будуће пасивно посматрати разарање своје земље и ликвидацију цивилизованих услова свога постојања, номенклатурни приватизатори добили су гаранције споља у виду могућности саздавања различне инфраструктуре у иностранству, која је требало да им омогући безбедан живот у случају принудне емиграције.

Користећи сопствену земљу у својству ничим незаштићеног резервоара бесплатних ресурса, они су своју праву „земљу обећану” видели на Западу, куда су и преводили средства отета од нације.

Али, како је показао даљи ток догађаја, наши конспиратори глобализма прерачунали су се у две ствари. Као прво, није се показала тачном њихова рачуница да ће им „партнери” признати право монопола у својству власника националних ресурса Русије или чак и читавог постсовјетског простора. Иностранци партнери, све су се више уживљавали у улогу „победника”, и почели да без церемонија захтевају право учешћа у прерасподели ресурса не само у ближним пограничним земљама, него и у самој Русији. Као друго, нису се оствариле њихове наде на инфраструктуру, која би им фактички омогућила двојно држављанство и гаранције за случај принудне емиграције.

Већ се подигла и незадрживо расте бура разобличавања која се тиче иностраних рачуна „фамилије” и њеног окружења. Нарушена је тајна договора интернационалне „пете” власти, јер је питање руских рачуна дато Конгресу САД на разматрање, а познато је да се он не задржава на полумерама. Дигнута хајка прети руском „либералном” естаблишменту тоталним искључењем из глобалног високог друштва и његовим претварањем у одбаченог и презреног улеза.

То даље задира и у позната обећања савезника у вези са обећаним гаранцијама руској елити за случај, ако угњетена и обманута руска „ћутљива већина” наједном прекине своје ћутање и поднесе рачун. Јасно је да руска елита данас тешко доживљава америчко вероломство и да не зна у чему се то нашла. Рекло би се да је све своје тајне обавезе према прекоокеанском партнеру испунила тачно и савесно. Она је ћутке прогутала изненадно понижење статуса постсовјетске Русије, када су нашу земљу претворили од стратешког партнера у поражену земљу, на терану на безусловну капитулацију. „Прагматичари” Русије одбацили су такве „архаичне” појмове попут „суверенитета”, „достојанства” и „националних интереса” и прихватили вероломни продор НАТО-а на Исток. Али то је као вероломно могло изгледати само кад се гледа кроз ружичасте наочаре простодушног глобализма либералнога „крема”, који је поверовао у наступање новог светског поретка.

Ускоро се интернационализација реформског процеса у Русији дотакла и система приватизације државног власништва. Мада то испрва и није било предвиђено, ипак је временом америчка страна добила јавно право гласа при формирању спискова кандидата за будуће олигархе Русије. Сувише се много намножило таквих олигарха који нису заузимали видније позиције у ранијем режиму и, следствено томе, нису одговарали општем принципу о конвертовању власти у власништво. Значајан број

олигарха појавио се у својству америчке „пете колоне”, чија су права била договорена у замену за гаранције за иностране рачуне и друге повластице. Најзад, амерички капитал задобио је низ кључних позиција у економији Русије, сад већ иступајући и директно под својим правим именом. То се тиче стратешки важних области, међу њима и оних које се директно односе на војно-индустријски комплекс.

Чиме да се у овом случају објасни америчко вероломство и сва та најновија разобличавања која се тичу иностраних рачуна „фамилије” и њеног најближег окружења?

Од либералне добронамерности ка геополитичкој експанзији

Посматрајући савремене процесе у свету после „хладног рата”, лако се долази до закључка да у њима делује својеврстан закон: што су езотеричније, скривеније од друштвене јавности ове или оне стратешке одлуке, то се оне утолико боље утквају у садашњу тенденцију опште архаизације модерне.

Шта може бити архаичније, супротстављеније просветитељском идеалу новог светског поретка, него што је то нови светски рат? Изгледа да баш он данас улази у систем тајни глобалнога езотеризма. Једнополарни свет, уместо обећаног полицентричног, заснованог на праведном усаглашавању интереса Истока и Запада, неумитно срља у нови светски рат. Доследна једнополарност, у којој САД добијају монопол на управљање светом, неускладива је са постојањем великих суверених држава, ма где се оне налазиле. Постепена демонтажа тих држава очигледно је део замисли архитектата једнополарног света.

Изгледа да је донето решење да се почне од Русије. У великој мери то је условљено инерцијом „хладног рата” – готовом сликом непријатеља, која је сад пројекција слике бившега СССР-а на Русију. Инерцију хладног рата подржава и карактер војне инфраструктуре, саздане у епоси супротстављања СССР-у, усмереност ракета и другог наоружања, специфика информационог покривања рата. А још важнији фактор је то што је Русија – у поседу најбогатијих ресурса, који данас постају све дефицитарнији. Машина западне техничке цивилизације стоји пред дилемом: или да се преоријентише на „нулти раст” услед еколошких, енергетских и сировинских ограничења планете или да изврши прераспodelу територија света и на тај начин задобије нове ресурсе.

Прва варијанта, за коју се борио еколошки покрет и други дисиденти техничке цивилизације, захтевала би такво преустројавање самих темеља живљења, на какво данас очигледно

нису спремне ни елите власти ни масовни потрошач. Остаје, према томе, друга варијанта – геополитичка експанзија Запада у име превазилажења познатих „граница раста”. Основни правац такве експанзије, судећи по свему, већ је одређен – реч је о Русији. Русија саблажњава агресора спојем богатства ресурса и, како се чини, потпуном беспомоћношћу државе. Против ње ради нова социјал-дарвинистичка теорија глобалног друштва, која прокламује принцип природног одабирања народа, који морају да докажу своју способност да преживе у условима глобалног тржишта, неограничаног никаквим протекционистичким баријерама.

„Глобално тржиште” означава слободну прераспodelу свих ресурса, па и оних везаних за територије држава, у корист онога ко је показао највећу економску и еколошку ефикасност. Као резултат пада граница и других баријера за „глобално отворено друштво” земља и ресурси треба да пређу из руку невештих и слабије прилагођених у руке достојнијих, који ће у будућности формирати расу господара планете. На примеру најновије теорије глобалног отвореног друштва можемо видети какве су све метаморфозе претрпеле најважније идеологеме просветитељства у процесу њиховог коришћења у езотерици глобализма.

Још колико до јуче појам „отворено друштво” садржавао је у себи читав низ либералних добрих намера – од пацифистичког одбацивања конфронтација до одбацивања цензуре и укидања свих државних и професионалних тајни. Данас он добија очиту социјал-дарвинистичку црту, сведочећи тако о одлучном раскиду с наслеђем хришћанског и просветитељског хуманизма, о опредељењу у корист силних и прилагођених а против слабих и „нишчих духом”.

Али та ревизија хуманистичких принципа саздаје само општу претпоставку милитаризације свести победничког Запада и усвајања језика расе господара од стране представника „златне милијарде”. Стратешко напуштање просветитељског наслеђа – то је фактор дугог трајања. Међутим, победници у „хладном рату” хтели би да у потпуности искористе и тактичка преимућства, повезана са данашњим крајњим слабљењем Русије и општом деморализацијом главних светских опонената Запада.

Зато је поред стратешког мита, повезаног са новом поделом човечанства на прилагођене и неприлагођене, потребан и оперативни мит, чија је специјална намена да опслужује политику конфронтације с Русијом. Баш томе миту и служи талас разобличавања руске мафије и указивање на мафиозност и саме владајуће „фамилије”, са свим тим њеним тајним рачунима у иностранству.

Структура тога и таквог мита позната је сваком обичном грађанину Русије, јер се уз његово посредовање и помоћ заснива данашња операција војске Русије у Чеченији. *Први постоулај*: Чеченија је извор тероризма, који прети да захвати читав простор Русије. *Други*: председник Масхадов реално не контролише ситуацију у Чеченији, зато је решавање проблема тероризма путем преговора с њим очигледно бесперспективно. *Закључак*: неопходна је директна војна интервенција ради увођења правног поретка и успостављања основа цивилизованог живота на тој територији. Баш ту структуру расуђивања видимо поновљену на нивоу глобалне америчке стратегије освајања власти над читавим светом.

Прва твеза: Русија је данас епицентар светског хаоса и источник распрострања мафиозних структура по читавом свету. *Друга твеза*: власт у Русији, осим што је и сама изложена притиску мафиозног окружења, реално не контролише ситуацију у земљи, која је препуштена на милост и немилост мафиозним клановима. *Закључак*: неопходна је директна интервенција обједињених војних снага Запада на челу са САД ради ликвидације тога жаришта светске криминалне револуције и увођења протектората у земљи, која периодично баца рукавицу изазова у лице светској цивилизацији, час у облику светске тоталитарне опасности час у облику светске криминално-мафиозне опасности.

На тај начин, свет је одсад подељен не само на прилагођене и неприлагођене тржишту као механизму природног одбира најбољих. Свет је такође подељен и на оне који су способни да самостално код себе устроје цивилизован поредак, и на оне који за то у *принципу* нису способни и зато им је неопходан туђи протекторат. То и тако се већ одавно говори о Африци, која је, како изгледа, сазрела за реколонизацију. Данас то, више или мање отворено, говоре и о Русији.

Моменалт истине за наце либерале

Кад је тако, каква онда судбина очекује владајућу олигархију Русије, која је још до недавно, умишљала себе у улози стратешког партнера Америке? По том питању ја сам већ пре пет година* изнео своју прогнозу, користећи поступак историјске аналогije.

У своје време болшевици су ушли у своју авантуру социјалистичког преврата, у сред огња светског рата рачунајући, као на сигурну, на светску пролетерску револуцију. У ситуацији наступања спољњег непријатеља на Русију они нису нашли ништа

---

* С обзиром на то да је овај текст објављен у оквиру књиге *Искушења глобализма* 2002. године, онда је овде реч о 1997 (Прим. прев.).

боље, него да објаве да је главни непријатељ – у својој сопственој земљи, и преобрате „империјалистички рат” у грађански рат. Оправдавали су они све то тиме да „пролетери немају Отаџбине”, а патриотизам и одбрану домовине прогласили су за – превагантске паролe белогардејштине.

Али када је дошло до познатог „издајства” западне социјал-демократије, а до светске пролетерске револуције на Западу тако није ни дошло, бољшевици су се нашли пред дилемом: или да сиђу са сцене с великом бруком и срамотом, признавши своју одговорност и за понижавајући и ропски Брест-Литовски мир, и за подстакнути грађански рат, и за трговину државним интересима Русије, или да начине нагли заокрет у политици и преобрате се у жестоке совјетске патриоте и будне борце против западног империјализма.

Као што је познато, владајућа бољшевичка врхушка изабрала је други пут. Ради тога допало јој је да изврши крваву унутрашњу чистку и да се тако избави од пролетерских интернационалиста, који су и даље као и пре испољавали одвратност према руској Отаџбини и тврдоглаво чекали на пролетерску револуцију на Западу. Троцки, као догматични адепт светске револуције, био је изгнан на Запад, где је основао беспомоћну и декоративну „четврту интернационалу”, а његови истомишљеници у Русији били су физички истребљени од стране Стаљина.

Данас се историја понавља. Илегалци либерализма који су заузели власт у Русији показали су спремност да преобрате спољни „хладни рат” у хладни унутрашњи, а ако затреба, и у врући грађански рат, објавивши да је и овога пута главни непријатељ – у својој сопственој земљи. Да би што брже свршили с њим, користећи подршку Запада, наши либерали потписали су свој „Брест-Литовски мир”, само још ропскији и разорнији у стратешком смислу. И све је то чињено јер се рачунало на нови светски поредак и светску либералну револуцију на Западу, призвану да заувек истреби и саме појмове рата, Отаџбине, националног супарништва и конфронтације.

И ето данас је наше либерале сустигао моменат истине. Показало се да до светске либералне револуције на Западу није дошло и уместо општег разоружања у име општег мира и демократског светског поретка, Запад продужава да се наоружава, све отвореније показујући своју спремност да потчини читаву планету својој владавини. А што се тиче завереника либералног преврата у Русији, то њих уместо заслужене захвалности Запада, сви су изгледи, очекује судбина одбачених, и презрених, и осуђених. Овде не говоримо о „обичним” лупежима и шпијунима – такви су

и онда, 1917-е, и сада, своју „закониту” плату од иностраних газда добили.

Ми говоримо о онима, који су без освртања се предавши најновијој утопији, у њено име пошли на разарање сопствене земље. Разуме се, тај утопизам у датом случају поткрепљиван је потпуно реалним добитима, повезаним с деобом државне имовине, с протекцијама и подршком од стране западних центара и фондова. Али данас је реч о крајњим, највишим гаранцијама новоме слоју владалаца и власника – е баш њих је Запад данас, изгледа, дефинитивно одбио да пружи. Талас новог милитаризма и контрапросветитељства на Западу, који је уследио после победоносног завршетка „хладног рата”, означава крах либералне партије у Русији која је све ставила на карту Америке, да би на крају од ње била изиграна.

Пред лицем те чињенице неминован је преображај либералне партије, аналоган преображају бољшевизма. Нашим либералима нема одласка – над њима „виси” задобијено власништво, које они нису спремни да изгубе, а ни немају куд ићи, како то постаје јасно после вероломства Американаца, који су започели своја разобличавања руске олигархије и који су спремни да јој пред носом залупе врата. Све то указује на само једну перспективу: перспективу преображаја партије либералних компрадора у партију патриота, који су одлучили да више не трпе „мешање Запада у наше унутрашње ствари”. Зачетак тога процеса можемо уочити већ данас. Партија председника могла је да се повуче уставним путем, на коме ју је очекивао пораз на изборима и силазак са власти.

Судећи по свему, то и не би био тако лош исход: садашња системска опозиција спремна је да обезбеди довољан континуитет реформског процеса, одстрањујући његове грубе и штетне крајности. Међутим садашња партија на власти, изгледа, није способна за компромисе и држи се принципа „победник добија више”. Али они, који нису спремни да уступе место опозицији, осуђени су да добију опозицију у сопственом лагеру. Тачније – не обичну опозицију, него нови курс, добијен по законима преображаја. Ако је већ време компрадорског либерализма прошло, онда једно од ово двоје: или ће компрадоре сменити садашња опозиција или ће они сами из својих сопствених редова изнедрити свога будућег гробара.

Гробарем револуционарних компрадора-троцкиста постао је Ј. В. Стаљин. Бољшевицима, који су ликвидирали демократску многопартијност у Русији, било је суђено да добију свој термидор из сопствених редова. Данас патолошки љубоморна „фамилија”, неспособна да трпи аутентичну опозицију и аутентични

плурализам, осуђена је, како изгледа, да добије свога гробара у сопственом окружењу. Онај, који је званично проглашен „председниковим наследником”, изгледа, погодан је за ту улогу. Осим што је начисто ослобођен „сентименталности”, која је засметала његовом претходнику да на себе преузме остварење екстравагантних планова „фамилије”, које је диктирао смртни страх, њему је још својствена и педантна тврдоглавост, а њој политичка историја има да захвали за многа изненађења. Спреман сам да по верујем да ће „наследник” постати гробарем, и то у таквом непредвидивом облику, какав се уопште не би могао очекивати од, бившем председнику омрзнуте опозиције, па чак и комунистичке.

Свој поход за повраћај од либерала изгубљеног патриотизма „наследник” је почео у виду кампање у Чеченији. Отуда му је суђено или да оде у политичко небиће или да се врати као диктатор.

Али диктатор латиноамеричког типа у Русији је немогућ. Код нас је њему неопходна глобална концепција о устројству света – велика идеја. То, да та идеја може бити само антилибералном и антизападном, данас више ни код кога не изазива сумњу. Данас је либерализам свуда – и на Западу, и у Русији – изгледа, изгубио водећу нит просветитељства и још је једино способан да порађа ефекте контрамодерне и контрапросветитељства. Судбину идеологије у реалности кроје људи, које је она способна да привуче. Треба рећи да либерализам најновије, дегенеративне формације, углавном привлачи само сумњиве личности. Ни једног јарког политичког карактера, ни једне јасне и честите позиције он данас и није дао. Према томе, велики ослободилачки импулс просветитељства, ако му није суђено да сасвим пресахне у нашој сумрачној епоси, наћи ће друкчије идејно оличење, друкчије знамење.

Оквирни закључци

Најкарактеристичнија особеност глобализације у данашњој етапи, то је јако изражена социјална асиметричност. Све сада опеване лепоте и могућности глобализације окренуте су елитама, које су већ и успеле да се њима окористе. Шта глобализација може дати народима, до данас је тајна будућности. Данас глобализација порађа све нове и нове саблазни за елите, реално трансформишући њихову свест и понашање.

Непредвидљивој метаморфози подвргавају се основни политички појмови новоевропске класике. То се тиче, како смо већ приметили, чак и смене друштвеног строја. По обичним представама та смена наступа као резултат притиска народних маса, које усмеравају и организују контраелите. Друштвени строј овде

иступа не као продукт субјективног избора, него као продукт саме историје, која се потчињава не нечијим замислима, него објективним законитостима прогреса.

У савременом глобалном свету до смене строја долази по другој основи. Овде улогу судбине не игра историја, која наткриљује растрзане елите, срасле са старим поретком, него самовоља елита, која се намеће историји самој. Строј може да постане продуктом међународне размене: елите су способне да га смене под утицајем примера или подстрека од стране страних елита, које ове прве снабдевају својим гаранцијама. Народно незадовољство пређашњим стројем овде иступа не као прва и основна претпоставка преврата, него само као згодна прилика – ништа више.

Глобализација, на тај начин, придаје пређашњим појмовима историјског „натурализма”, који је у карактеру друштвених процеса налазио сличност са необоривошћу природних закона, друкчији статус: статус вредности које се могу бирати, са којима се може манипулисати, које се могу размењивати.

Реч је о досад невиђеној слободи, која је на располагању владајућим елитама и која измиче уобичајеним облицима народне контроле.

У том смислу постсовјетски режим у Русији треба да буде оцењен као новина глобализма, за којом може да уследи мноштво других. Од самога почетка осећало се, да реформаторе у Русији осигурава неко са стране, и, како се касније показало, нимало некористољубиво. Пуни су значења и они помаци у односима извршне и законодавне власти, којима је био обележен октобарски (1993. године) преврат у Русији.

Прекомерно јачање власти председника на уштрб прерогатива парламента (Државне думе) по ранијим стандардима оценило би се као пројављивање диктаторских, цезаристичких тенденција. Данас те тенденције треба оценити не просто као диктаторске, него као израз *диктаторске глобализма*.

У самој ствари, власт законодавне скупштине у датом контексту иступа у провинцијалном значењу месне власти, коју чине представници „овога” народа. Казне бирача и њихов социјални притисак по мерилима глобализма посматрају се као политичка архаика, која ограничава слободу и везује руке глобалистима, а они су обавезни да узимају у обзир не провинцијске интересе „ове” земље и „овога” народа, него високопрогресивне одлуке глобалног друштва, које отвара врата сутрашњем дану историје.

Отуда пљување по Државној думи као прибежишту реакционих типова – представника „црвено-црне” коалиције.

Да ли је таква тенденција само „егзотична” особеност Русије? Ни у најмањој мери. Недавни догађаји, у вези са натовском агресијом на Југославију, то потврђују. Од самога почетка свакоме је било јасно да је натовска акција погубна по Европу и да одговара само хегемонистичким интересима САД. Заправо, она је пре свега (мада има и удаљенијих циљева) уперена управо против Западне Европе као конкурента САД, против евровалуте, против ауторитета старог континента као самосталног светског центра. Према томе, да су владајуће елите Европе стварно изражавале и штитиле интересе својих земаља и свога континента, оне би се постарале да оставе Америку саму и да бојкотују балканску авантуру. Но оне су се понеле као глобалисти, који имају своје интересе, различите од националних интереса народа које представљају. При чему је реч управо о американоцентричном глобализму, или ако хоћете – о софизму глобализма, када се глобални циљеви идентификују са америчким.

Особеност Русије само је у томе што се у њој та глобалистичка „одстрањеност” владајуће елите од националних интереса пројављује у најчистијем и најотворенијем виду. С једне стране, то је повезано с историјом руске владајуће елите, чија се већина састоји не од политичара који су прошли изборе и који морају да се договарају са својим бирачима, него од људи делегираних од стране специјалних служби; а са друге – са веома израженом зависношћу постсовјетске елите од подршке споља. И што се више елита отргне од сопственог народа, и што је у њему омраженија, то је она зависнија од спољних покровитеља, и спремнија је да им чини веће уступке.

Тако се одмотава клупко глобализма. Закон глобалне „одстрањености” од месних интереса у корену мења и уобичајене хоризонте унутрашње политике. Класична слика оцртава нам деловање елита, овако или онако повезаних са својим народом, које од њега зависе и које узимају у обзир његове захтеве. Са те тачке гледишта социјална политика садашње елите изгледа као театар апсурда. Из разорене земље сваке године извозе се на десетине милијарди долара, док се наставницима у школама годинама не исплаћују плате, деца на самим часовима падају у несвест од хроничног изгладњивања, половина становништва има приходе, који не досежу до званично проглашеног минимума преживљавања (који је бар трипут мањи од стварно потребног).

Апсурд свих тих „реформи” оног трена се разјашњава, чим јасно схватимо да земљом влада глобална елита, која се већ одавно потајно опростила од своје нације и не сматра „овај” народ својим. Ако се на некаквим затвореним глобалним форумима

донесе одлука о наглom смањењу економског, војног или чак и демографског потенцијала наше земље, онда ће је наши законопослушни глобалисти испунити – на то их обавезује глобална самосвест и њихови интереси.

Јасно је да је такав политички глобализам – патологија. Предстоји задатак да се будући глобални процеси осмисле с тачке гледишта могућности њиховог обртања на страну масовних интереса и демократске контроле деловања користољубивих елита које су се отргле и искључиле из друштвеног живота свога народа. Велика књига новоевропске демократије досад је читана на националном нивоу. Предстоји њено читање на глобалном нивоу – са позиција васпостављања суверенитета већине, призване да демократски контролише рад елита, које делују на светском нивоу.

Што се тиче руских (а и сваких других) националних специјалних служби, то је и за њих у току „хладног рата” постављени глобалистички експеримент веома поучан. Амерички „играчи” надиграли су своје несрећне партнере у глобализацији управо зато што су сачували приврженост својој земљи. Показује се да се у глобалним играма самоуверено осећају само они, који вешто користе двојне стандарде: од партнера захтевају да играју искључиво по правилима „доследног глобализма”, а себи допуштају архаику служења сопственој Отаџбини. У самој ствари, они који се ослањају на живо присуство државног потенцијала и ауторитета, имају несумњиве предности над онима, којима су за леђима само и једино магле глобализма. Ови последњи, после „одстрањавања” од сопствене Отаџбине, неминовно се на крају крајева преобраћају у „спец-дијаспору” која нема отаџбине и која живи од продаје застарелих државних тајни. Њихов је удес – да се скитају по свету у потрази за разним газдама, са вучјим пасошем планетарних изрода.

И таква дијаспора представља опасност више не само за земљу коју су ти претворници, са маском преданих и брижних патриота, издали, него и за цивилизацију у целини. Јер, њене професионалне услуге и навике такве су да врло често долазе у службу најразноврснијих терористичких и мафиозних кланова, чији криминални „професионализам” од тога расте до неслућених висина.

Талас контрамодерне, који те белосветске вуцаре прихрањују, достиже толику моћ, о каквој се раније није могло ни сањати.

Превели с руског

Милена Д. Давидовић и Драгомир М. Давидовић

ЭТНОЈЕЗИЧКЕ И ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ПЕРИОДУ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА – ИСХОДИШТЕ ТРАЈУЋЕ РАЊИВОСТИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Публицистичке осврте, научне приказе и студије на тему османске владавине Балканом скоро да је тешко набројати. И док једни аутори, међу којима и савременици самих збивања, ову описују као посебно сурову и примитивну са крајње штетним последицама по даљи развој балканских народа, други је представљају безмало идиличном. Волтеровска „фасцинираност османском толерантношћу”¹ у основи је садржаја не малог броја и најновијих радова. Уочавајући „све снажнији тренд ка романтизовању старих царевина”, М. Тодорова подсећа: „Носталгију за царством (Османским – прим. М. Р.) лако би могло да дискредитује само мало детаљније знање о групама које су се осећале потлаченим, које су се бориле и коначно и избориле за пад царства.”²

Крајње опречне оцене османског управљања неретко се свode на оцену вере на којој се оно темељило, а потпору налазе у једнако селективним цитатима делова исламске Свете књиге. Зато Д. Танасковић упозорава:

„У зависности од тога у којим се појмовним координатама поведе разговор о толеранцији, та реч ће имати различита, неподударна, па и опречна значења. Мешање и укрштање различитих планова дискурса, случајно или намерно, доводи до збрке, неразумевања и, најчешће, до продужавања и заоштравања бесплодне полемике о томе која је религија толерантнија, односно нетолерантнија.”³

С обзиром на различита вековна искуства, тешко је очекивати да, у најширем гледано, балкански Словени – муслимани и хришћани икад усагласе свој став о наслеђу Османског царства. Као што први осећају природну потребу да му стану у заштиту, тако и други имају потребу (и право) да укажу на претрпљене

¹ Дарко Танасковић, *Ислам: доџма и живоић*. – Београд: Српска књижевна задруга, 2008, 258.

² Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*. – Београд: XX век, 2006, 27.

³ Д. Танасковић, *Нав. дело*, 262.

последнице његове владавине. При том је најмање упутно свако понашање Османлија приписивати „гресима” њихове вере. Свесна таквих склоности, Мери Монтегју, будући (на путу од Београда до Ниша 1717. г.) „сведок необичног обичаја паша да, након што се угосте, наплаћују од народа глобу што су, док су јели, трошили зубе”, наглашава да „та природна поквареност долази од војничке владавине, јер њихова религија, као ни наша, не допушта ово варварство”.⁴

Мотиве савремене релативизације историјских догађаја, намењене такозваној мултиперспективној едукацији првенствено жртва вишестолетне османске владавине, као и оправдавању данашње репресије над њима, овде није потребно нашироко анализирати. Скренућемо пажњу само на примере манипулисања чињеницама при представљању, пре свега, оних повесних моментата које видимо као давне кључне узрочнике одређених, на Косову и Метохији до данас присутних проблема. Многи аутори, домаћи и страни, нису жалили труда да докажу како је исламизација балканских Словена представљала добровољан процес, заснован на економским, друштвеним и сл. интересним мотивима конвертита који је искључивао било какву присилу. Све када не би било „ни једне једине” друге историјске „чињенице која би могла да потврди присилну исламизацију”,⁵ довољну потврду ретко сурове присиле представља *девширма*.

Настојећи да оправда овај најбруталнији османски изум, у народу познат као *данак у крви*, Канађанин Д. Кицикис износи следеће:

„Насупрот неким тврђењима, нису узимани дечаци млађи од пет година, већ између осам и осамнаест ... Дакле, реч је углавном о младићима или чак одраслим особама, чији је православни хришћански дух, рано сазрео због живота на селу, углавном већ био оформљен, а који су углавном били одговорни за своје поступке. Гласници су на сеоском тргу окупљали дечаке одговарајућих година, који су долазили са оцем и свештеником. Свештеник је са собом носио регистар крштења као доказ да су дечаци били хришћани и то православни. Ови младићи морали су да имају високе моралне вредности, да буду врло доброг здравља, нису смели да буду ожењени, јединци или сирочићи, нити су смели да се баве трговином или занатством...”⁶

⁴ Олга Зиројевић, *Србија под њурском влашћу: 1459–1804*. – 3. изд. – Београд: Српски генеалогски центар, 2009, 200.

⁵ Ејуп Мушовић, *Муслиманско сјановништво Србије од пада Деспотовине (1459) и његова судбина*. – Краљево: Слово, 1992, 21–22.

⁶ Димитри Кицикис, *Османлијско царство*. – Београд: Плато – XX век, 1999, 59.

Понесен жељом да девширму представи као систем у који су православна деца укључивана уз прилично уважавање њихове добре воље („било је толико могућности да се регистрација избегне – укључујући и рано ступање у брак” – стоји у наставку текста), аутор не хтејући открива сву суровост поменутог чина, који ће представљати један од основних стубова вишевековне османске владавине и произвести несагледиве несреће чије су последице присутне до данас. Следом Кицикисова навода, та бестијалност првенствено се огледа у решености завојевача 1) да се, с обзиром на то да му отима хришћански формиран подмладак, православљу супротстави на, по покорени живаљ, најболнији могући начин, 2) да максимално понизи црквени хијерархијски систем приморавајући свештеника да крштено дете своје парохије предаје туђој вери, коначно, 3) да трајно обеснажи православни корпус – духовно, физички и интелектуално, јер му узима најбоље мушко потомство. Из контрадикторног цитата се такође види да су сирочад изузимана из „регистрације”, па о наводној социјалној компоненти девширме о којој говоре неки други аутори не може бити речи. А о наводној поштеђености синова јединаца, Бенедикт Курипешић, путујући кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију, 1530. године бележи: „Најприје, он (султан – прим. М. Р.) узима сваке године, као што је обичај у Турској, из сваког мјеста или краја, треће, четврто или пето мушко дијете или дјечака. При томе бира најљепше и најокретније, тако да се од оца и мајке, иако имају само једно дијете, одузима и то дијете, ако је само лијепо и окретно.”⁷

Без обзира на опречност гледишта у погледу мотива и начина спровођења девширме те њених последица, аутори се слажу у једном, оном што потврђују и османски извори, а то је да су хришћанска (изгледа не само православна) деца „била бирана по физичкој снази, памети и лепоти”.⁸ Како су све недужна деца плаћала своју памет и лепоту, говори следећи навод:

„Постоји велики број историјских белешки које казују да су родитељи, у страху за своју децу, одводили сву чељад у планину кад би се чуло да наилази царски харачлија; понекад се дешавало да су читава села, због тога, остајала празна. У пограничним крајевима, угрожене породице су пребегавале у суседну државу, или су

---

⁷ Бенедикт Курипешић, *Путопис кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију 1530.* – Атлас старе Србије: европске карте Косова и Метохије / прир. Мирчета Вемић и Младен Стругар. – Цетиње–Београд: Светигора, 2007, 219–241, стр. 228.

⁸ Исмет Кочан, „Белег велике среће”, *Вечерње новостии*, 12. децембра 2005.

очеви склањали своје синове код пријатеља на другој страни. Поједини родитељи су радије своју децу сакатили него их предавали Турцима у руке. Сачуване су и вести да су неке мајке исписивале синовима крст на челу или на руци соком једне отровне траве, који би остављао ожиљак, и тако их занавек одвајале од Турака. Прибегавало се, понекад, и раној женидби, па су путници наилазили на дечаке привенчане већ у дванаестој години. Али, турске власти су се лако досећале оваквим довијањима, тако да би, место спаса, чешће уследила њихова одмазда.”⁹

Напокон, савремени турски историчар Халил Иналцик квалификује девширму као „доиста окрутну меру” и, да би предочио разлоге изузимања муслиманске деце из тог система, позива се управо на османски извор из седамнаестог века чији садржај недвосмислено потврђује трагичну суштину поменуте праксе:

„Кад би они (муслимани – прим. М. Р.) постали султанови робови, злоупотребљавали би ово преимућство. Њихови сродници по провинцијама тлачили би рају и одбијали да плаћају дажбине. Сукобљавали би се са санџачким беговима и одметали у бунтовнике. *Насујрои ѿоме, хришћанска деца, када ѿређу у ислам, бивају ревносна у вери и ѿосијају нејријатијељи својих сродника* (подвукла М. Р.).”¹⁰

При свему, није случајно ни то да су хришћанска деца са простора Балкана била најчешће жртве данка у крви. Османски султани, а пре свих Сулејман Величанствени јасно је „уочавао да у балканским хришћанима, поглавито у Србима, добија најбољу врсту робова, оних који су међу најспособнијима, по предању и породичном васпитању знају шта су држава и ваљана управа.”¹¹

Како се верска, образовна и физичка припрема будућих „робова Порте” одвијала у условима потпуне изолације, девширма је значила свеобухватну и ефикасну промену идентитета одведених дечака. Није тешко замислити да је са отетом децом засвагда откидана и родитељска душа, спремна да разуме и опрости све њихове будуће поступке, па и оне кад су као сурови обласни господари сами прикупљали данак у крви. Такође је замислива

---

⁹ Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*. – Београд: Српска књижевна задруга, 1971, 19.

¹⁰ Халил Иналцик, *Османско царство: класично доба 1300–1600*. – Београд: Српска књижевна задруга, 1974, 111.

¹¹ Радован Самарџић, *Сулејман и Рокселана*. – Београд: Српска књижевна задруга, 1976, 27.

делимична или потпуна психолошка трансформација учвељених очева и мајки а као последица, свесног или несвесног, али природног настојања да се превлада бол, понижење и нанета срамота. Самоутешни исход ове тежње могао се манифестовати и тако да син није виђен као обезверени и обезнорођени роб, већ као човек „царског достојанства”. С друге стране, негде у подсвести, напајане из дубине емотивног превирања, он је морао бити и туђин. Транспарентније испољавана осећања синова јаничара комплекснија су и још трагичнија. Девширма је, дакле, значила и сигурну – физичку, емотивну и психичку распоућеност породице, сеоске заједнице, свеукупног народног корпуса. Даљом исламизацијом тај расцеп ће се знатно продубити, а у косовскометохијској области, стицајем историјских околности, прерасти у масовну албанизацију словенске, пре свега, српске популације и у оним деловима где тај процес није окончан, оставити трајан печат османског наслеђа који се, између осталог, очитује у флотантности идентитета целих скупина становништва.

Према томе, изјаве попут оних да су сиромашна (Димитрије, отац будућег Мехмед-паше био је довољно имућан и спреман да свом сину омогући образовање) српска деца само у Османском царству стицала шансу да се вину до положаја великог везира су тим лицемерније што заобилазе чињеницу да су ови постајали великани османске историје и културе, а не српске. Отимањем најбоље српске деце, Османлије су јачале сопствени генетски потенцијал и у истој мери слабиле српски.

На шеријату, тачније, ограничавајућем „Умаровом статуту”¹² засновани систем османске управе наметао је ислам као основну меру људског достојанства из којег је произлазило природно право једних и обесправљеност других. Адолф Бланки који је земљу, како сам каже, „прошао свуголику ... од Београда до Цариграда”, између осталог, сведочи: „Морали бисте видети, како презирно поступа најпростији Османлија са рајом, то јест са хришћанским поданицима султана. Ови морају увек да устану пред Турцима, да се уклоне с пута, ма и у благо, да им дају најлепше воће из воћњака, па су још сретни, и то дан данаске (1842. год. – прим. М. Р.) ако сачувају част куће пред насиљем турским.”¹³

Османска суровост последица је, пре свега, неукорењености у сопственој вери. Туркофони, наиме, народи, међу којима и турски „номади (Огузи) били су тек недавно и површно

¹² Д. Танасковић, Нав. дело, 255–256.

¹³ Адолф Бланки, *Извештаје о стању народа у Евројској Турској*. – Београд: Чигоја – Етнографски музеј, 2004, 57.

исламизирани” и у њиховом је исламу још увек „пунокрвно живео турски шаманизам”.¹⁴ То превасходно и објашњава прекомерну верску искључивост Османлија, јер „чврсто укореван и постојан у својој вери човек је отпоран на искушења и изазове, неподложен промени вере и толерантан према другим верницима. Нема релевантнијег теста и изазова за потврду постојаности сопствене вере од оног који се отвара и нуди односом према другом као различитом и супротном од нас.”¹⁵

Од стране, пак, верски недовршених Османлија спровођени правно-етички назори омогућавали су сваком конвертиту да тлачи вери одане, што је, с часним изузецима појединаца и неких група попут, на пример, Горанаца и Сречана, он, вођен нетрпеливошћу према сународнику који га је подсећао на сопствено преверништво, и чинио. С друге стране, они који су успевали да сачувају верски идентитет, не уносећи се одвећ у начине и мотиве конверзије дојучерашњих саистовверника, неретко су узвраћали тињајућом мржњом и презиром, а, уколико се за то пружила прилика, и беспштедном стигмом. У таквом колоплету ружних емоција и нужде суседовања, успостављани су, османској као и свакој наредној власти с времена на време потребни, тек привиди међуверске и међуетничке толеранције. Тако се при радо истицаном примеру призренског господства и наводне хармоније двоверја, трроверја и тронародности (Србина, Турчина, Албанца), најчешће губило из вида да сваки од учесника идиличног тријалога заправо потискује, тренутним друштвеним приликама подразумевани статус јачег, односно слабијег – први сумњивом великодушностју, други потребом да јачег опонаша и у свему му се прилагоди. У мултикултуралности практикованој на овакав начин треба тражити корене до данас приметне неповерљивости, не само албанске и муслиманске, него и доброг дела српске косовскометохијске популације, па и уочљиву потребу Срба уопште да властити космополитизам манифестују уз, мањи или већи, отклон од сопственог идентитета.

Треба подсетити да османска окупација није подједнако погодила све балканске народе. „Грци, на пример, који су играли важну улогу у византијском свету, уживали су велики респект освајача.”¹⁶ С друге стране, „репресија над Србима била је нарочито

---

¹⁴ Олга Зиројевић, *Исламизација на јужнословенском простору: двоверје*. – Београд: Српски генеалогски центар, 2003, 15–16.

¹⁵ Бојан Јовановић, *Дух њаганског наслеђа у српској традиционалној култури*. – Нови Сад: Светови, 2000, 60–61.

¹⁶ Alex Dragnich and Slavko Todorovich, *Serbs and Albanians Under Turkish Rule*. <<http://www.srpska-mreza.com/bookstore/kosovo/kosovo.3.htm>>

тешка јер су Срби пружили жилавији отпор него други балкански народи, како приликом турске инвазије, тако и касније, под турском владавином¹⁷. Тако је и систем *милета*, привидно задовољавајућег и праведног демографског решења етнички хетерогеног Царства, устројен највише на штету словенског, посебно српског корпуса. Православни, наиме, народи, изузимајући Јермене који су недуго по успостављању османске власти разврстани у посебан милет, придружени су тзв. *џрчком милету*.

Ондашњу грчку црквену аристократију најмање је занимала судбина Српске цркве и њених верника будући да су, са Портом тесно повезани, патријаршијски челници у Цариграду били преокупирани, или стицањем личне користи, или коришћењем властитог положаја за успостављање доминације своје на штету других православних цркава. Кад год би јој Порта осветнички укидала надлежности, Српска црква препуштана је грчком свештенству које се према њој почесто односило ништа боље од Османлија. Тако је, након другог укидања Пећке патријаршије, „заслугом”, пре свега, на Космет приспелих фанариота, српски народ, изгубивши последњи ослонац, масовно прешао у ислам. У то време, поред других крајева, исламизацији је подлегло Опоље, Средачка и жупа Гора. Две последње области, на срећу, не и албанизацији, што ће спречити продирање Албанаца даље „ка Сиринићу, Неродимљу и Вратници над Доњим Пологом” а што М. Радовановић сматра феноменом „од посебног етнокултурног значаја”.¹⁸ За столетно одупирање албанизацији трију изолованих области на југозападу Косова и Метохије – Горе, Средачке жупе и Призренског подгора, Р. Томашевић види и три особита разлога. Најпре, због сталних напада на горанска села Албанци су – наводи аутор – „ушли у горанску народну поезију као ’арамиде’ и ’лоше људи’”. Дистанцирајући се од њих, строго су водили рачуна да се не жене са девојкама чији је матерњи језик албански. Кад је реч о Средачкој жупи, њу је, стицајем прилика, „продирање Албанаца у шарпланинске жупе заобишло”, а у Призренском подгору пресудан је био верски фактор. Наиме, Албанци су се у Подгор „готово по правилу досељавали као католици. На дошљаке су гледали с висине, као на скоројевиће, те их је то штитило од њихова утицаја. Штавише, муслимани из Грнчара одбијали су да се жене

---

¹⁷ Павле Ивић, *Српски народ и његов језик* / прир. Милорад Радовановић. – Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића 2001 (Целокупна дела, књ. V), 265.

¹⁸ Милован Радовановић, *Косово и Метохија: антропогеографске, историјскогеографске, демографске и геолошкогеографске основе*. – Београд: Службени гласник, 2008, 145.

Албанкама из Кабаша, тврдећи да су оне католикиње, што је вероватно и било тачно с обзиром на то да је исламизовање Албанаца често пролазило кроз фазу 'љараманства', то јест тајног исповедања хришћанске вере."¹⁹

Исламизацијом је српско становништво аутоматски прикључивано „турском милету“, а то је значило, ранији или каснији, но сигуран губитак етничког идентитета, неовисно од тога је ли процес окончан верском конверзијом или је обухватио и албанизацију исламизованог живља. Потирање националне свести било је олакшано већ поменутом чињеницом да је, сходно шеријатском пропису, вера представљала основно мерило препознавања и вредновања људи. Далеко од тога да је заступљеност хришћана у османском законодавном систему претпостављала и њихову верску равноправност. Напротив, она је подразумевала званичну идентификацију оних којима ће законским одредбама бити ускраћивана права и наметане дажбине сваке врсте. Зна се да је патријарх, између осталог, сваке године у повеликом износу плаћао данак султану „за слободу вјере и свога сталежа“.²⁰ Раширено (у неким деловима Покрајине, како смо се уверили током недавних теренских истраживања, до данас присутно) криптохришћанство²¹ на подручју Косова и Метохије још један је међу многим показатељима трагичног положаја хришћана под османском управом.

Српско становништво на Косову и Метохији успевало је да сачува свој идентитет све док је Српска црква уживала аутономију а народ у патријарху видео *ејнарха*, спремног да, поред црквених, „врши цео низ функција, које припадају световном владару“.²² Нажалост, та права је у османској држави неретко преко ноћи замењивало потпуно бесправље које је значило и строгу забрану српског имена. Дуготрајним прећуткивањем етнонима, нужно је потискивано и народносно осећање на које се вера ослањала те је његовим слабљењем и снага вере морала

---

¹⁹ Радован Томашевић, *Шарџански Нацинци: ујџицај ђолиџичких, администраџивних и идеолоџичких факџора на ејничке ђроцесе*. – Етнолошке свеске X, Београд, 1989, 47–57, стр. 50–51.

²⁰ Ђоко Слијепчевић, *Истџорија Срџске ђравославне цркве* – књ. 1. – Београд: ЈРЈ, 2002, стр. 319.

²¹ О томе види: Stavro Skendi, *The Albanian National Awakening 1877–1912*. Princeton: Princeton University Press, 1967; Олга Зиројевић, *Алахови хришћани*. – <http://sokolac.slavicnet.com/sokolac/sokolac_alahovi_hriscani_forum.html>; Алојз Турк, *Лейница: Маријанско ходочасничко свеџишће – Еџуменски центџар на Косову. Мајка Божџа Црнаџорска – Лейничка Госџа*. Београд: Благовест, 1972; Атанасије Урошевић, *О Косову: антирџоџеоџрафске стџуџије и друџи стџиси*. – Приштина, 2001. и др.

²² Ђ. Слијепчевић, Нав. дело, 316.

малаксавати. И обрнуто, страдајућа вера која је током претходних векова била светосавска прожимајућа нит васколиког народног бића, често, нарочито у периодима одузимања јурисдикције Српској цркви, време великих сеоба и масовне исламизације, није могла задржати преузету улогу чувара народа. У тим ће раздобљима, као што је познато, замисао Османлија обавити пристигли Албанци који посао неће сматрати завршеним, уколико, поред исламизације, не спроведу и албанизацију српског становништва.

„Преобраћање Срба хришћана у ислам узело је маха у седамнаестом и првој половини осамнаестог века када су Албанци муслимани свом снагом почели да се укључују у политичка збивања у региону. Велики број Срба примио је ислам под присилом како би преживели и у узалудном ишчекивању погодног момента да поново пригрле прадедовску веру. Исламизовани Срби чували су свој језик и одржавали своје старе обичаје (посебно *славу* ... и Васкрс) кроз више генерација. Ипак, коју генерацију касније, већинско албанско окружење приморало их је да прихвате албанску ношњу и, сходно приликама, изван уског породичног круга, почну да употребљавају албански језик. Тако развијена врста социјалне мимикрије омогућавала је конвертитима да преживе, да заобиђу дискриминацију и прилагоде се постојећем социјалном поретку.”²³

Да је исламизација на подручју данашњег Косова и Метохије узела маха тек у 17. веку, онда када је у осталим српским крајевима већ јењавала, констатује, између осталих, и Е. Мушовић.²⁴ На основу османских дефтера аутор претходно утврђује да је „на Косову у XVI веку била много мање изражена исламизација него у другим крајевима Србије и Војводине”, а могући разлог таквог развоја прилика, међу другим, с правом налази „у тамошњој локацији бројних и врло значајних манастирско-црквених објеката”.²⁵ Писана грађа такође несумњиво потврђује да је исламизација словенског живља на Космету, почев од 18. века, вршена преваходно под албанским утицајем. Тај процес, како показују опширним списком поарбанашених родова поткрепљена истра-

---

²³ Dušan T. Bataković, *Kosovo and Metohija: Identity, Religions and Ideologies*. – Kosovo and Metohija: Living in the Enclave / edited by Dušan Bataković. – Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts – Institute for Balkan Studies, 2007, 29.

²⁴ Е. Мушовић, Нав. дело, 74.

²⁵ Исто, 64–65.

живања А. Урошевића,²⁶ Т. Вукановића²⁷ и других аутора, трајао је све до уочи Првог балканског рата.

Све до масовнијег албанског продора на простор Косова и Метохије и десетковања српског становништва, што прогоном, што албанизацијом, српски језик је како-тако одолевао притисцима. Поменућемо неке од чинилаца који су ишли у прилог његове одрживости. Најпре треба имати у виду да је у предосманско доба подручје данашњег Космета најгушће насељена српска област, па су, упркос масовним и појединачним миграцијским померањима пред османском најездом, Срби у њој и даље били најбројнија популација. Значајан фактор очувања како народа, тако и језика свакако је Српска православна црква у чијим се знаменитим центрима – Пећи, Дечанима, Јањеви, Грачаници, обновом Пећке патријаршије 1557. године, обнавља и књижевна те преписивачка делатност. Надаље, превођењем људи у ислам тренутни и најважнији интереси освајача углавном су задовољавани па је српски језик, иако су конвертити неретко трпели увреде због непознавања турског,²⁸ силом прилика толерисан.

Османска управа се, истина, није одвећ бавила језичком политиком на терену; ипак, оно у чему су Османлије показале практичну прилагодљивост јесте управо језик. Пре него што је замењен турским и персијским, као административни језик Османског царства дуже време је коришћен грчки језик. Освајањем српских земаља, представници Царства показаће исту језичку практичност. Користећи се наслеђеним предностима завидног „стажа” српског језика у дипломатској преписци, почели су га и сами употребљавати. „Њиме су се дописивали султани, везири и турски обласни заповедници са владарима и магнатима мађарским и румунским.”²⁹ И не само са овим.

„Прво султанско писмо, са царском тугром, писано српски и ћирилицом, упутио је султан Мурат II 10. јула 1430. Дубровчанима. Таквих султанских писама до Сулејмана Величанственог има очуваних преко стотине, и то понајвише у дубровачком архиву. Српски и ћирилицом писан је мировни уговор између султана Бајазита

---

²⁶ Атанасије Урошевић, *Косово*. – Приштина: Јединство, 1990.

²⁷ Татомир Вукановић, *Дреница: Друга српска Света Гора: антрополошко-ографска и етнолошка разматрања на терену и у народу вршена 1934–1937. године*. – Приштина: Музеј у Приштини – Народна и универзитетска библиотека у Приштини, 1998.

²⁸ Тома М. Бацетић, *Сџара Србија: прошлост, садашњост, народни живот и обичаји*. – Београд: Историјски музеј Србије, 2001, 159.

²⁹ П. Ивић, Нав. дело, 267.

II и угарског краља Ладислава 1498. године као продужење уговора од 1495, који је изгледа био исто тако писан...³⁰

Међу осталим султанима, српски језик научио је Мехмед II, Сулејману Великом такође није био потребан канцеларијски преводилац, он српски познаје и, како примећује Емил Оман, „радо се њиме служи, јер, вели, многи народи га говоре с ове као и с оне стране границе”.³¹ Поставши велики везир и десна рука Сулејмана Законодавца, Мехмед-паша Соколовић у преписци с угарском властелом служи се „искључиво српским језиком и ћирилицом”.³² Павле Ивић напомиње да је „писање српским језиком у првом столећу по паду Деспотовине достигло географску раширеност каква није забележена ни раније ни касније. Српски је постао један од дипломатских језика у југоисточној Европи.”³³ Коначно, српски међу другим језицима редован је наставни предмет одабраних припадника јаничарског корпуса. „Прешавши у више одељење, килер-одају, младићи су учили разне језике, као: чист турски,³⁴ арапски, персијски и српски.”³⁵ Они, попут Мехмеда Соколовића, којима је српски језик био матерњи, учили су латински или који од других језика, док су ичоглани „који не знађаху српски” овај „морали учити у другом течају”.³⁶ „О положају српскохрватског језика на султановом двору сведочи, поред многобројних непосредних вести у изворима о томе да је тамо тај језик био познат, и персијско-арапско-грчко-српски фразеолошки речник, сачињен, по мишљењу турског историчара Џафероглуа, за султана Мехмеда II Освајача.”³⁷ Реч је о четворојезичном

³⁰ Владимир Ђоровић, *Историја Срба*. – Београд: Алнари-Акиа М. Принц, 2005, 241–242.

³¹ Ђ. Слијепчевић, Нав. дело, 298.

³² Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*. – Београд: Српска књижевна задруга, 1971, 52.

³³ Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* / приредио Александар Младеновић. – Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998 (Целокупна дела, књ. VIII), 65.

³⁴ Под *чистијим* турским овде се несумњиво има у виду језик највишег стила, један од трију у књижевности заступљених и, „према степену увођења персиских и арапских речи”, све до Ататуркове реформе различитих у мери која сугерише да се дата језичка ситуација окарактерише као триглосијска (Петар Скок, *Балкански језици*. – Књига о Балкану I. – Београд: Балкански институт, 1936, 268–275, стр. 269).

³⁵ Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*. – Београд: Српска књижевна задруга, 1971, 24.

³⁶ Миленко М. Вукићевић, *Знамениити Срби Муслимани*. – Београд: Чигоја, 2000, 11.

³⁷ Павле Ивић, *Преглед историје српског језика* / приредио Александар Младеновић. – Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998 (Целокупна дела, књ. VIII), стр. 6.

уџбенику о којем нам је М. Маринковић не само пружила под-робнија обавештења, већ је успела да изврши ћириличну транс-крипцију српског дела уџбеника, састављеног у целини арапским писмом. Тако сазнајемо да се два примерка овог уџбеника, „који потиче из 15/16. века”, данас чувају у Библиотеци џамије Сулеј-манија у Истамбулу, да се ради „о најстаријем познатом извору на арапском писму за изучавање историје српског језика, који се може сврстати у тзв. алхамијадо књижевност”,³⁸ те да

„Уџбеник поред граматичког има изражен дидактички карак-тер. Конципиран је у виду сажетих питања и одговора који су слу-жили за језичка вежбања ... Састављач уџбеника уложио је непоби-тан труд да запише српске речи онако како их је чуо и у том смислу његов запис се може сматрати релативно поузданим за реконструк-цију изговора српских речи, синтаксе српског језика и основног лексичког фонда ... Задивљујућа је сличност ондашњег српског је-зика са овим којим данас говоримо” – закључује М. Маринковић.³⁹

Премда је српски језик османским властима најмање сме-тао, оне га, свеједно, никад нису заштитиле од прогона који су над њим вршили Албанци, грчки и бугарски пропагатори и свеш-теници. Посебно не кад је распад Царства био на помолу а ос-ветништво према Србима, као сталним покретачима борбе за ос-лобођење Балкана, исказивано у свим сферама и на сваки начин. Довољно је присетити се Портиног фермана из 1870. године о проглашењу бугарске Егзархије којој ће од десет епархија под до-тадашњом јурисдикцијом Пећке патријаршије припасти полови-на. Тежње Османлија да неутралисањем међусловенске солидар-ности ослабе српски отпор овим су у многострано остварене, јер су се „Бугари свом жестином бацили на отимање нашега живља у Јужној и Старој Србији ... Егзархијске владике, које су послате у наше крајеве, објавиле су рат свему што је српско.”⁴⁰ О потпуној пометњи Срба у погледу етнојезичког идентитета као последици бугарског насиља и пропаганде у македонским и косовскомето-хијским крајевима, међу другима, с лица места опширно сведо-чи и С. Гопчевић.⁴¹

---

³⁸ Мирјана Маринковић, *Српски језик у Османском царству: Пример четвороезичног уџбеника за учење сираних језика из библиотеке сулџана Махмуда I*. – Славистика 14, 2010, 280–298, стр. 280.

³⁹ Исто, 283.

⁴⁰ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве* – књ. 2. – Бео-град: ЈРЈ, 2002, 432.

⁴¹ Спиридон Гопчевић, *Стара Србија и Македонија*. – Приштина: Уни-

С обзиром на овакве или онакве, но у сваком случају постојање раније српско-албанске везе, Албанцима при Порти српски језик још најмање је могао бити стран. Он ће за албанске вође постасти непожељан тек када у османском запоседању Балкана сагледају прилику за сопствено територијално ширење, а оно, сматрали су, може бити успешно само под условом елиминисања словенског живља које је вековима насељавало подручје Космета.⁴² При тако замишљеном циљу, српски језик је као „највидљивија ознака етничитета”,⁴³ нарочито након велике сеобе 1690. г., кад су косовскометохијску област почела организовано запоседати албанска племена, постао ништа мања сметња од православне вере. Било је случајева да се од већ уобичајеног редоследа у поступку насилног преобраћања и одступи, па, уместо арбанашења које би започело исламизацијом, најпре наметне албански језик. Србима је гдекад, прећутно или отворено, допуштано да бирају шта ће од двоје прво „дати” – језик или веру. Житељи, на пример, Горње Реке, потајно се надајући да ће очувањем православља лакше сачувати народно име, а потом, кад дође време, повратити и свој језик, дали су најпре српски језик. Нема сумње да је овај процес праћен непрекидном тортуром, посебно сеоског становништва.

„Независно од глобљења, које га исцрпљује, а од којег код власти нема заштите, он је (српски сељак – прим. М. Р.) тако рећи свакодневно плен Арбанаса, настањених на његовој територији, који врше разбојништва равна онима које чине Курди у Јерменској. Како му је беспрестано и живот и слобода и имање у опасности, не остаје му друга спаса до да се исели. Од 1880. до 1900. године 60.000 Рашана пребегоше у Србију.”⁴⁴

верзитет у Приштини, 1995.

⁴² Будући да су масовно прихватили ислам, Албанцима је, осим могућности да на штету других знатно прошире територију, по правилу препуштан и несразмерно висок положај у османској управи, због чега се, у њиховом случају, пре може говорити о добитку неголи неким претрпљеним последицама османске владавине. У вези са тим, П. Бартл истиче: „Освајање Албаније од стране Турака по свом учинку никако се не може мерити са оним у Бугарској или Србији, јер су Турци тамо изазвали гашење високих средњовековних култура. У Албанији то није био случај. У средњем веку тамо није било ни црквене организације нити државне традиције, уметности или књижевности за које би се могло рећи да су албанске. Писарнице албанске властеле издавале су документа на грчком, латинском и српском, али не и на албанском. Албанци су у средњем веку били изложени утицајима грчке, ромејске и словенске културе, а са Турцима долази још један утицај који само потискује оне претходне” (Петер Бартл, *Албанци од средњега века до данас*. – Београд: Слио, 2001, 47).

⁴³ Ранко Бугарски, *Језик и култура*. – Београд: XX век, 2005, 71.

⁴⁴ Едуард Анжелар, *Македонско ишшање: садашње стање – решење*. – Београд, 1906, 26.

Упоредо са арбанашењем и прогоном оних који су се томе опирали, беспошtedно је уништавано верско, културно и писано језичко наслеђе. Најкраће речено, приспећем Албанаца започеће континуирана етнојезичка десловенизација косовскометохијског простора која траје до данас.

Иако, дакле, заступљен и поштован у мери у којој је био потребан властима, српски језик на Косову и Метохији у османском периоду карактерише назадак на свим пољима. Узроци таквог стања, у најопштијем су следећи: губитак елитног и најобразованијег слоја српског становништва чија се дотадашња стваралачка делатност одвијала највећма у косметским црквама и манастирима, десетковање српске популације те потпуно културно, привредно и економско сиромашење потлаченог живља.

Како би се дефинисале етнојезичке и верске прилике на Косову и Метохији за време османске владавине, потребно је подсетити на неколико чињеница. Прво, средњовековну етнојезичку и верску *шароликоси*,⁴⁵ односно постепено и спонтано успостављени суживот Срба, Саса, Грка, Италијана те припадника осталих европских народа замењује туркофоно становништво уз инфилтрацију великог броја Албанаца и уместо дотада доминантног хришћанства с двама вероисповестима – православном и католичком, доноси, овом простору скоро непознат ислам. Друго, та смена етноса, вера, култура и језика није извршена поступно и с добром намером, већ нагло и насилно. Треће, верски фанатизам поробљивача и његово настојање да искорени дотадашњи верско-етнички идентитет косметског тла, те методе којима се при том служи, доводи до верског и етничког отуђења православног живља као и појаве верске, језичке, културне, моралне и сваке друге мимикрије која ће појачати међусобну нетрпељивост. Према томе, основно обележје косметске мултикултуралности османског периода јесте културна, језичка и етноверска *различитоси* коју карактерише дискриминаторска окрутност, међусобна нетолеранција и притворност. У таквом амбијенту несумњиво леже и корени рањивости српског језика на Косову и Метохији, најдрастичније испољене током последњих година међународног протектората.

---

⁴⁵ Р. Бугарски, Нав. дело, 92.

ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ:
СУЧЕЉАВАЊЕ АЛБАНСКОГ ЕТНИЧКОГ
ИНТЕРЕСА (АДМИНИСТРАЦИЈЕ)
И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Притисак међународних институција и, политичким речником написано, „процес приближавања Косова Европској унији”, као и „испуњавање преузетих стандарда” и права гарантованих међународним и локалним законима, довели су, први пут у протеклој деценији, власти у Приштини у положај да „учине нешто” са применом и заступљеношћу српског језика у администрацији и јавној употреби. Иако је ранијим законским решењима формирана Комисија за језике задужена за спровођење Закона о употреби језика на Косову донесеног 2001. г., закључено је да њен рад треба поспешити, па се због тога Влада самопроглашеног Косова одлучила да у новембру 2011. формира Радну групу за реформу владине Комисије за употребу језика. Основа њеног рада требало би да буде „припрема и достава на усвајање Влади Косова мера, подзаконских аката, праћење и промовисање примене Закона у употреби језика од стране одговорних институција и пружаоца услуга”. Из досадашњих, бирократски безличних, обраћања ове Радне групе састављене искључиво од политичара, високих косовских функционера Срба и Албанаца, види се намера спровођења нове језичке политике на Косову. Ако је судити према досадашњој пракси и саставу, њен рад, изван надлежности и утицаја стручних српских институција, може изазвати озбиљне последице на развој, опстанак и употребу српског језика у Покрајини. Хоће ли тај процес који сада траје, и који ће подржати и локални и међународни политичари, легализовати десетогодишњи хаос и језичку дискриминацију, административну пресију, „нову језичку реалност” и на крају нестајање језика и асимилацију? Могу ли етнички малобројне, економски и културолошки готово уништене и незаштићене изоловане заједнице различитих славофоних етничких група на Косову и Метохији сачувати свој идентитет? Ко у српској науци треба да прати ове процесе и да ли их је могуће пратити?

Због свега реченог, важно је, у кратким цртама, погледати шта се догађало и шта се тренутно дешава са српским језиком

и различитим администрацијама у Покрајини, у ком правцу се, овог тренутка, креће процес језичке дискриминације. Српски језик потпуно је поделио судбину свога народа, његових споменика, библиотека званичних и приватних или је – са друге стране, што је мање познато – преживео, па затим преименован у друге, новонастале званичне језике држава бивше Југославије. Употреба српског језика у протеклих дванаест година, нарочито у првом периоду УНМИК-овог управљања Покрајином, доводила је често у животну опасност оне који су га говорили. Убиства, отмице, малтретирања, непријатности, условно говорећи, „натерали” су и српски језик у гета. Прва жртва међу чиновницима међународних мисија, убиство УНМИК-овог службеника, Бугарина Валентина Крумова, догодила се управо због језика јер група Албанаца на улици није могла да разликује бугарски од српског језика. Међутим, упркос свему, форме опстајања српског језика су различите, често и анегдотске.

„Овде се никада више неће чути српска реч”, завршио је на албанском језику свој патриотски и претећи говор у Ораховцу један од команданата Ослободилачке војске Косова. Одговор неколико стотина скупљених ораховачких Албанаца био је громогласан: „Тако је!”, али на српском језику. У својим домовима многи ораховачки Албанци и данас говоре српским језиком, иако га називају равачким, што значи ораховачким. Митра Рељић је у свом драгоценом и обимном истраживању „Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)”, између осталог, обухватила све етничке групе, успоставила типологију проблема и специфично одредила територијално простирање, видљивост, официјелни статус, функционалну неравноправност, комуникациону изопштеност, однос иностраних и албанских власти према српском језику, као и насиље над језиком и обезимењавање Срба. Овај рад, настао пре покретања иницијативе из Приштине и најаве „примене косовских закона”, даје јасне и недвосмислене одговоре на питање како би требало решавати најозбиљнија питања опстанка језика и реализације језичке политике. Међутим, нови догађаји у протеклих година дана, административно јачање и намера приштинских институција да саме уреде област употребе српског језика, захтевају хитну и брзу реакцију шире научне јавности. Примери у који следе у овом тексту до сада нису публиковани, обухватају период од јуна 1999. до фебруара 2012. године.

У првим годинама после сукоба забележено је и „наплаћивање” коришћења српског језика од стране група које су се представљале као „власт”. Један од њихових „послова” био је и

слушање ко којим језиком говори на улици. Забиљежено је да је Бошњацима у Пећи неколико пута одузето по стотину марака (званична валута у том периоду) на име коришћења језика. Слични примери су забележени чак и у Косовској Каменици, само што су оштећени пријавили мање износе. (Косовска Каменица је, због већег процента Срба који је у овој поморавској вароши остао да живи, сматрана и од међународне заједнице проглашена примером мултиетничности.) Ови примери су објављивани врло ретко, најчешће због страха, јер су дискриминисане особе биле упознате са судбином великог броја људи који су страдали због своје етничке или језичке припадности. Забележен је случај Албанца С. С. који је избациван из неколико радњи и пекара јер се продавцу обраћао на српском језику. С. С. се у том периоду преселио из Београда у Покрајину и није говорио албански језик.

Промовисање босанског језика код славофоних муслимана, према изјавама неких његових корисника, јесте један од видова заштите, мада се, уз јак притисак из Приштине, настоји ијекавизирати подручје око Призрена и област Горе на Шар-планини. Тај „нови језик” стран је већини, па у званичној употреби често не могу да се снађу или га погрешно користе. Сличан проблем је и са локалним медијима и сајтовима на Интернету, покренутим да подрже и оснаже како нови језик тако и нови идентитет. Паралелно са овим процесом ово становништво је изложено и снажној албанизацији јер се смањује број ученика који наставу похађају на босанском језику. Током изборне кампање на Косову, 2010. године, Хашим Тачи, најмоћнији политичар на Косову, посетио је једно од села славофоних муслимана у околини Призрена. Они који су припремали његову посету, написали су председнику села говор на албанском језику, иако га он не зна, нити се у комуникацији служи њиме. Говор и свечаност су одржани и једва приведени крају, а окупљени сељани заједно са гостима, укључујући и Хашима Тачија, нису разумели већину текста који је на „албанском” прочитао председник села. Дуго времена је постојала иницијатива наставника босанског језика из Призрена и његовог колеге да и они буду интегрисани у просветни систем Републике Србије, али од званичних београдских власти никада нису добили никакав одговор.

У нешто повољнијем положају су Горанци који су се одмах 1999. године определили да њихова деца похађају школе на српском језику, по Плану и програму Републике Србије, мада се и на њих врши притисак да наставу изводе на босанском језику по програмима Министарства образовања, науке и технологије Косова. Неке од школа имају одељења на босанском језику, а

карактеристичан је пример из села Рапча где су приштинске власти школске 2010/11. године за једног ученика који наставу похађа на босанском језику ангажовале 17 наставника, директора, хигијеничарку и чувара. Политизација употребе језика, приморавање, или како се то најчешће говори, „прихватање реалности” спроводе се на свим нивоима без обзира на то у каквом се положају налази онај коме се власт или политичко-интересна моћ обраћају. На питање аутора овог текста једном од представника Горанаца шта су, на сахрани десеточлане албанске породице Река пострадале у снежној лавини ове године говорили албански политичар и тајкун Беџет Пацоли и вођа косовских муслимана Наим Трнава, кратак одговор је гласио: „Не знам, ми већином не говоримо албански.”

Делом због броја Срба, отпора који пружају, подршке Републике Србије, међународно, макар и формално, промовисане двојезичности ситуација у српским срединама врло је сложена и подложна великим и опасним утицајима. Због свега тога важно је дефинисати у општим цртама шта су најчешћи проблеми и динамика промена српског језика на Косову и Метохији, и то у оном делу који се односи на различите администрације и јавну употребу.

Српски језик у електронским медијима и цитијамии

Велике промене након сукоба 1999. године, иселјавање интелектуалаца, нестанак урбаног становништва и претходног медијског система заједно са већином својих радника, оставили су несагледиве последице на правилну употребу српског језика у средствима информисања.

У изолованим срединама, енклавама, у дужем временском периоду раде исто тако изоловани медији који преносе енклавску атмосферу, вести и забаву својој, углавном, сеоској публици. Језик обраћања са тих гласила готово је нека нова форма заснована на мешавини нормираног српског језика и локалних дијалекатских карактеристика средина у којима медији (ТВ, радио) емитују програм. Овакав хибрид условио је код слушалаца и гледалаца, без обзира на образовни ниво, осећај да је тај језик неприродан и он је често или предмет подсмеха или игнорисања. У њему се често понављају матрице, флоскуле и медијски потрошене паролe које немају стварни садржај, делују превазиђено, те често представљају идеолошко наслеђе прошлих времена.

Од 1999. године у српским медијима на Косову и Метохији професионално никада није ангажован ни један лектор.

На Јавном сервису РТК (Радио Телевизија Косова) постоји одређени проценат програма на српском језику, али је тамо забрањена употреба имена Косово и Метохија, Косовска Каменица или Косовска Митровица.

*Језик локалне српске администрације
(институције Републике Србије)*

Комуникација у општинским структурама, здравству, просвети, пореским службама, банкама, универзитету заснована је на ранијим моделима, није се мењала или, уколико је до промена дошло, она прати административне промене у Републици Србији. Језик те комуникације је, у највећем броју случајева, до данас остао разумљив, јасан, писмен и недискриминушући и већином на ћирилици. На неким документима задржала се и двојезичност (српски и албански), која се најдоследније очувала на печатима, заглављима и општим местима.

Српски језик и администрација УНМИК-а

Званично, ова комуникација требало је да буде заснована на равноправности три језика (енглески, албански и српски), што практично није било могуће применити због недостатка капацитета, малог броја стручних особа, међуетничке нетрпељивости и предрасуда, као и Албанаца преводилаца који нису довољно обучени за превођење са енглеског на српски језик. За потребе нове администрације врши се, у огромном броју случајева, нестручно превођење са енглеског на српски језик разних докумената, уредаба, аката, закона, обавештења, извештаја, прогласа, огласа у медијима, плаката, билборда, те табли са именима места и институција. Сличан процес одвија се и у другим међународним организацијама (ОЕБС, КФОР, разне НВО, дипломатска представништва) које се, такође, на српском језику обраћају грађанима којима је он матерњи или га разумеју и користе (Роми, Хрвати, Горанци, Бошњаци, Муслимани). Обиље докумената из тог периода показује различите аспекте и огромне размере комуникацијског јаза између нове администрације и српске заједнице. Неразумљивост, употреба нефреквентних енглеских речи, структура реченице, промашен дух српског језика у превођењу само су део тог огромног проблема. Не треба заборавити да на језик ове администрације у неким случајевима озбиљне примедбе, у погледу језичке коректности, имају и косовски Албанци јер се материјали преводе са енглеског на албански језик.

Привремене институције самоуправе, како су тада називане, временом преузимају од УНМИК-а надлежности у разним областима јавног живота и администрације. Тај процес је, што је и природно, довео до драстичног смањења употребе енглеског језика, док албански преузима примат како на локалним тако и на вишим нивоима. У таквој ситуацији употреба српског језика, у највећем броју случајева, своди се на формалну примену двојезичности без икаквог стручног надзора или провере. УНМИК-ова администрација у неколико наврата покушава ширим акцијама да поправи стање, али без видног успеха. Ово се нарочито односи на погрешно/албанизовано писање имена места, градова, река и планина. Остао је упамћен текст портпарола УНМИК-а Сузан Мануел објављен у УНМИК-овом месечнику *ФОКУС*, као и текстови у магазину *Глас југа* и фото репортаже *Знакови њоред њиша*.

Свеобухватним планом Мартија Ахтисарија за статус Косова, албански и српски језик су званични језици на Косову. Међутим, практично то – због свега наведеног, није могуће остварити. Тренд употребе, писања и комуникације, како се то жаргонски каже, „лошег српског језика” наставља се. Писање имена места, имена институција, званична документа, обавезно оглашавање, законски акти, правна регулатива, полицијски записници, формулари у банкама најчешће је нетачно и неразумљиво, а у неким случајевима уопште нема употребе српског језика. (Упечатљиви примери: писање имена места на српском језику онако како их Албанци изговарају када говоре на српском, неразумљиве огласне поруке, у Рајфајзен банци нема формулара на српском језику, „Добро дошли у Републици Косова”, поздравна порука на Аеродрому Приштина и слично.)

Посебну занимљивост представља повећана употреба кроатизама који су, у извесној мери, страни српском становништву, нарочито млађој популацији која није живела у бившој Југославији. Често се могу видети натписи Локални Уред, Уред Премијера Косова, Уред Председника Косова. На зиду испред улаза у просторије овог последњег, постоји аларм за узбуђивање, а испод њега пише: „У СЛУЧАЈУ ОПАСНОСТИ ПРИТИСНИТЕ ЦРВЕНИ БУТОН”.

Према сада доступним подацима, УНМИК администрација, а ни косовске институције никада нису ангажовале лектора за српски језик, нити је позвано на формирање овлашћеног тела за превазилажење језичке баријере, правилно писање и употребу језика у администрацији и јавном животу.

Упо̀требa и по̀ложaј ћирилице на Косову и Метихији

Ћирилица као прво и традиционално српско писмо готово у потпуности је нестала на Косову и Метохији. Она је дефинитивно избачена из јавне употребе и може се видети веома ретко. Осетљивост овог проблема додатно је појачана чињеницом да Косово јесте једно од средишта српске средњовековне књижевности која је писана искључиво ћирилицом. На самој територији данашње Покрајине, управо на ћирилици, настала су књижевна дела, летописи, оснивачке повеље манастира, обимна преписивачка делатност, пописи приложника, читуље, записи на зидинама манастира и иконама настајали касније у вековима ропства под османлијском влашћу. Карактеристичан је рецимо један, готово графит на ћирилици са зида дечанског манастира настао у 15. веку који гласи: „нема леба!”

Иако су многе значајне области законски регулисане то практично није могуће спровести. Чак је и у одбаченом Ахтисаријевом плану у одељку о правима заједница записано да они слободно могу да користе свој језик и писмо „како приватно тако и у јавности”.

Видљивост ћирилице у јавној употреби задржала се на ознаци КФОР-а где на два писма, латиницом и ћирилицом, пише КФОР. На УНМИК личним картама на српском језику ћирилицом су, поред албанског и енглеског, исписана имена рубрика: име, место рођења и место издавања. Овакав тренд задржао се и у издавању нових личних карата косовске администрације. На осталим, местима, у званичној комуникацији није забележена употреба ћирилице.

Недељник *Јединство* излази на ћирилици, а у периоду 2001–2008. г. излазио је и месечник *Глас јуџа*. У изолованим срединама, нарочито у протеклих пет година, повећано је информисање преко Интернета. У Покрајини не постоји ни један релевантан медијски сајт у на ћириличним писму.

Уместо закључка

Дванаест година потпуног хаоса и непостојања било какве језичке политике не може се исправити ни брзо ни једноставно. Ко хоће да решава све ове проблеме он, на првом месту, мора да уважи науку која је потпуно избачена из већине процеса који се тичу ове широке и значајне области. Неучествовање и непознавање процеса доводи до тога да се, делом под притиском институција Европске уније, садашње косовске власти, потпуно погрешно, без

икакве методологије, консултовања науке или учешћа овлашћених институција формирају „стручна тела” састављена од локалних, већином српских, политичара. Они, у основи, нису компетентни да препознају суштински значај ове области, а са друге стране, због политике и страха да не буду оптужени да сарађују са „паралелним институцијама” Републике Србије избегавају контакте и помоћ научника и институција. Тако се средином прошле године, и на српском језику, у Приштини појавила публикација *Језичке полиитике на Косову. Извршење у односима са јавним органима*. Ова „студија”, тешко разумљивог наслова, требало је да укаже на недовољну заступљеност српског језика у различитим административним областима и јавном животу, као и да дефинише шта је потребно урадити да би се стање поправило. Њен домет, стручност и резултати у потпуности су занемарљиви. Након те публикације оформљена је помињана Радна група у којој нема ни једног наставника, професора или књижевника и која има намеру да „спроведе постојеће законске акте” чијом применом су, како кажу, „сви незадовољни”. Једно од решења које се у овој комисији помињало јесте и институција „језичког комесара” или „повереника” чији би посао, вероватно могао да буде, брига о примени и правилној употреби српског језика на Косову и Метохији.

Кључно је и одређујуће питање: имамо ли снаге, потенцијала и мудрости да формирамо стручно тело, ван политичког контекста, састављено од квалификованих кадрова и научника који би могли да се на примерен и професионалан начин баве судбином и променама српског језика, његовом употребом у администрацији, средствима јавног информисања, проблемима превођења и заштите језика и писма?

ДРАГАН ХАМОВИЋ

СТРАШНА КОСОВСКА ХРОНИКА

„Камоли те лепе среће / Да ова песма / Није могла бити ни написана” – тако Стеван Раичковић завршава песму-сведочанство о усташком покољу у глињској цркви 1941. године. Исти песник је, подсетимо, вољно изашавши из свога унутарњег лирског атара, посведочио и о „крвавој бразди” заборављеног Ђорђа Мартиновића од Гњилана онда кад је званична Србија

осамдесетих година прохујалог века – од те крви упорно склања-ла поглед. Исто то, само незнатно друкчије, могли бисмо казати након читања досадашњих безмало осам стотина страница „дневничких и других записа” митрополита Амфилохија (Радовића), с правом двоструко названих *Љейоїис нової косовскої расїећа* и *Поменик нової косовскої сїрадања*.^{*} Камо среће да овај „летопис опширни”, дневник подробни, није имао од чега настати. Али, будући да смо у власти несреће и пометње којима се крај не назире, оваква је књига просто морала бити написана – знао је то добро и њен потписник и његови сарадници на приређивању, па су стога тај посао, мимо многих других, уврстили у ред пречих послова. А могла је остати несастављена, као и нека друга, насушна и затурена сведочанства. Када је дочитамо – а чита се споро и с муком од претешка градива – поимамо колико је, коме и чему, потребна. Потребна је и живима и садашњим сенима. Живима нешто више.

Сва три одређења ове књиге – и *дневник* и *леїоїис* и *їоменик* – указују на карактер и сврху овог позамашног документарног штива. Бележење свакодневних збитија у двама преломним годинама крцатим црним догађајима, претвара се у мучну хронику дугу као вечност, у незакључени а исцрпни поменик косовско-метохијских страдалника и пострадања, али и борбе неодступне и свакојаке. Да ли је, можда, ова грађа била погоднија за обраду у некаквом сажетијем, синтетичнијем облику – питамо се испрва, с обзиром и на разноврсне компетенције аутора. Никако. Облик дневнички био је неизбежан, не само због начина настанка записа, утиска непосредности записаног, хронолошког поретка и тако успостављене прегледности – до чега је писцу, разумљиво, могло бити стало. Кад видимо да су записи о јуну 1999. године (у чијем је средишту пустошни б10. Видовдан од Лазаревог Видовдана) запремили скоро две стотине страница, схватамо да је несносни притисак чињеница учинио да се исказ о само једном трагичном месецу негдашње Старе Србије отегне као седам гладних година. У доба кратких, кривих и површних обавештења и дневног заборава под наносима нових сазнања, било је потребно убележити и посведочити свако (доступно) мученичко име и презиме, дати свачији живот и свачији крај у сведеним али изразитим цртама, посредовати сведочења и напоре других, али и казати оно што је, по делатној дужности чувара

---

^{*} Митрополит Амфилохије (Радовић), *Љейоїис нової косовскої расїећа*: дневнички и други записи (март–август 1999; септембар 1999–децембар 2000), „Светигора”, Београд–Цетиње 2011.

пећког трона српских патријараха, митрополит Амфилохије, својим очима видео и кроза шта прошао. А видео је доста, довољно да се увери у оно што је свакако слутио или знао, али и у толико тога до чега ни најцрња слутња не домаша, све бранећи, помажући и сахрањујући неза-штићени православни народ, првих месеци након нове окупације Старе Србије. Када се приповедно време тако распростре у тек-сту, читалац обухвати и размере исприповеданог садржаја, рђаве бесконачности сабијене у само једно лето.

А читамо ли прву књигу записа, помислимо да нигде краја том бесудном лету *Љеџојиса новоџ косовскоџ расјећа*. Из бесудног лета, потом, улазимо у бесудну јесен – и тако све до крвљу обливеденог Божића 2000. године, да би, с краја другог тома косовских записа, читава завршна година посувраћеног века била згуснута у сржне извештаје о даљим безакоњима што односе и изгоне све малобројније Србе са косовске и метохијске земље, утирући њихове вековне трагове. Зато је ова књига морала бити и поменик, сваког понаособ, са личним историјама што се промаљају иза штурих података о мученим, изагнаним и побијеним Србима, уништаваним без обзира на узраст и снагу. Примери Ивана Карамазова о људском злу (из општепознатог романа руског свечовека Достојевског), узмичу пред појединим случајевима показаним тада (и не само тада) на косовском и метохијском тлу и према деци и одојчадима – чак и према псима што су донедавно припадали Србима. Поред опште бесомучне мржње овде описане, није српски митрополит, чини се, прећутао ниједну знану човечност Шиптара незаслепљених омразом – у мору нечовештва около себе, као што је показао ширину свога хришћанског и српског разумевања многих скоријих и давнашњих околности од утицаја на овдашња злехуда збивања на размеђи векова.

Аутор *Љеџојиса новоџ косовскоџ расјећа* себе је посве подредио улози записивача, тачног бележника свега што чини живу слику пакла на српској земљи. Из другог плана, ипак, ауторов искуствени глас обликује шири контекст дневних збивања, на значује и потцртава оно што је смисао испред и иза догађаја, у повесном и ванвременом погледу. Прво и најважније: отпочињући сваки запис назнаком из хришћанског календара, сваком запису даје оквир освећеног времена, као и чест, оснажујући молитвени ослонац, нарочито молећи подршку од светитеља из рода српскога. Иза дневних ситуација назире просвештени летописац светопредањске обрасце човечјих и народних падова и успона, као што повлачи биране аналогije из новије и дубоке историје, националне и опште. Пролазећи кроз 1999. умесно се досећа тада

округле годишњице крсташког ослобођења Јерусалима, да би тим присећањем начинио контрастно поређење са отимањем српске свете земље крсташа постхришћанског Запада.

Враћа се аутор и на кључне догађаје са Косова и Метохије, помажући нам да у новим недаћама што се ломе о главама наших Косоваца сагледамо непромењени удес и крст наслеђен од претходних нараштаја. За обраћање епископа Саве Дечанца из 1882. године (наведено с почетка друге књиге) когод неупућен би могао помислити да је каква постмодернистичка смицалица, измишљени документ што говори о нашем садашњем часу – а не о Србији пре славног ослобођења Старе Србије: „Зашто тако, браћо, ако Бога знате?“, пита се продорни владика с краја деветнаестог века: „Зашто да као србска интелигенција останете иза народних потреба и зашто се једном већ не уздигнете над самима собом и разбијете у вама тјесногрудост и међу собом поништите једанпут натурену вам интригу и заблуду, па и саму душевну поквареност ... Молимо вас, не заборављајте особине и врлине својих ђедова, који покренуше први, на полуострву балканском, питање о нашем и других народа ослобођењу и уједињењу. Чувајте се, немојте да с таким радом својим постанете свјетски измети и наказе свога народа...” Тако реч Саве Дечанца, из списка од пре сто тридесет година, начас чини сувишним сваки горак коментар српског архијереја нашег доба о изметнутој Србији иза Мердара, што, већином, не види и не мари за непрекидни полом свог народа на одувек „крвавом и жалном југу”. Многа срамна поступања митрополит Амфилохије предочава без коментара, а након неколиких незамисливих сведочења, једини коментар бива кратко и сушто: „Госпде, помилуј!” И један би духовник остао тек очајник да није кадар да надиђе „вријеме земно и судбину људску” што се у најгрђим облицима одвија пред његовим очима. Након свега што је убележио, црног и црњег, митрополит Амфилохије исписује и ове редове тврдог надања: „Али, Господ над војскама и сила и милост наших Светих предака, великомученика косовскога Лазара и Светога Краља Дечанскога и краља Милутина, преподобног Петра Коришког и Јанићија Девичког и свега Сабора српских Светитеља, на челу са Симеоном Мироточивим и Светитељом Савом и нашим светим архиепископима жичким и патријарсима пећким, јесу оно што нам даје наду да ће Косово и Метохија, да ће простори Старе Србије остати оно што су одувјек били – срце српског народа и средиште његових светиња, не само као тињајући жар наших успомена, него као живи огањ око кога ћемо се једном опет радосно сабирати и на коме ћемо се опет гријати и огријати љубављу која изгони сваки страх ... Битан је тај отпор

злу и насиљу.” Осим о страдању, ову књигу испуњава постојана борба, појединачна и заједничка, на свим српским острвима, гетима и резерватима по Старој Србији. Свачему митрополит Амфилохије надева тачно, неувијено име, без обзира што нам одасвуд намећу речи којима се прикривају права значења дела и догађаја. Стара Србија је Стара Србија, гето је гето, окупација је окупација, грабљење људи је грабљење људи, зулумћар је зулумћар.

Овај летопис и поменик отпор је незнању и затурању у заборав. Свако читање сваког имена постаје и остаје молитвени помен страдалима. Нарочито онима који су остали да вољно погину на прагу свог предачког дома-храма и наново жртвено посвете земљу што је хранила колена и колена. Таквих је новомученика у овоме летопису онајвише. Издвојен је, без књишког намештања обилићевски заточник Милош Ћирковић, Белопољанин, који остаје сам на пустом попришту борбе непрестане и не одступа. Куди гневни Милош све редом за издају, и свештеника што га обилази и позива да избегне с њим у окриље Патријаршије – а овај га опет, тронут, благосиља. И он, благословен, гине далеко од сведока који би га опевали, али остаје ипак упамћен, уписан у „летопис опширни вјечности”. Није мањи мученик ни приштински универзитетски професор Драгољуб Башић, који одбија да се врати на Беркли – него остаје у својој Приштини, а тамо га до смрти премлаћује поноћна маса слављеника празника албанске заставе, постајући тиме, како летописац каже – „новонарнута курбан”. А шта рећи о ходочашћу у пусти храм Светог Николе две храбре жене од књиге (сада пок. песникиње Даринке Јеврић и лингвисте Митре Рељић), из свога приштинског заточења на Лучиндан 1999. године, а све уз пркосни гласни српски говор и песму, на улицама града где сама српска реч значи извесну смртну пресуду. Једна-једина ведрa епизода уденута у ову књигу опште и непојамне муке говори више него што се испрва чини. Узбуна на приштинској пијаци настаје када два војника на чистом српском, и с три подигнута прста, упитају продавца банаана: „Пошто кило, брате?”, бежанија на помисао да се повратила српска војска у Приштину – а то беху само отресити руски кфоровци, српском језику научени током службе у Републици Српској. Једина ведрина на осамсто страница недаћа.

У прочељу „поменика новог косовског страдања” митрополит Амфилохије уноси деоницу из чувених Ненадовићевих *Писама из Италије*, у којој неки Димитрије из Српске Војводине долази до Његоша да му пољуби руку, „из чисто српске жеље”, јер је црногорски владика једино што „наше имамо”, као и од чежње што више година није био код своје куће. Изнутра тектонски

покренут, Његош тада одговара: „Немамо је ниђе. Изгорјела је на Косову.” Још увек гори, гори и догорева, што говораше, у овом летопису више пута навођени, владика Артемије. Историјске паралеле су поразне. Као што је у столећима након пада Смедерева српски народ остао без државе, али не и без Цркве, слично се десило и лета 1999. године. Тадашњи епископ Рашко-призренски, потом, високопреосвећени писац ове књиге и владика Атанасије Јевтић – а пре свих и над свима Свети Патријарх Српски, пређашњи вишедеценијски косовски архипастир – били су, уз друге архијереје и многе свештенике достојне своје службе крсту, путовође и помоћници напуштеном косметском народу у данима највећег незнања. Када су земаљска власт и војска измакли иза Мердара, на тлу Старе Србије остали су носиоци једне више и далекосежније борбе, неокончане. По ономе што дознајемо са страница *Љеїойїса нової косовскої расїења*, све су то – не тек *їуковници* (како их цинично титулишу понеки беспризорни јавни говорници) – него *војводе бојне* из столећима увећаваног табора честитог кнеза – табора што никако, никада не може изгубити.*

ПРЕДРАГ РАДОЊИЋ

НЕ ОЧАЈАВАЈТЕ НИКАД

Концепт представа које су се играле за једног човека установљен је још педесетих и шездесетих година прошлог века. Оних представа које су се одвијале у амбијентима који сами по себи носе одређене поруке, било је још и раније. Такође и феномен паратеатра, где је сам чин дешавања представе у његовој интеракцији са публиком и околином у којој се одвија, сам по себи креативни акт, постоји деценијама.

Међутим, тешко је феноменолошки одредити место представа која се силом прилика али и са намером њеног организатора одвија у више места и амбијената који имају заједничке особине, дух и поруку: све су одиграване пред симболично малим бројем гледалаца, угроженим старим људима у гетоизираним срединама, на импровизованим сценама у манастирским портама, срушеним

---

* Изговорено на Митровдан 2011. године, на Филозофском факултету у Косовској Митровици.

домовима културе, двориштима сеоских кућа и канцеларијама невладиних организација.

Управо о једној таквој турнеји – речју Живојина Ракочевића и фотографијама неколико аутора, међу којима се бројношћу, упечатљивошћу и приступом истиче Анастасиос Вамвакас, као и самом ликовно-графичком обрадом и дизајном Јована Тарабука – говори монографија *Пронађено позориште** у издању Народног позоришта у Приштини.

Реч је о турнеји током које се представа *Не очајавајте никад*, приређена од стране Ненада Тодоровића и Бојана Стојчеговића, по мотивима Бранислава Нушића, одиграла у неколико места на Косову и Метохији, пред малобројним Србима који у њима живе, осамљеним и заборављеним људима до којих много чешће од људске добротe, интересовања и речи на сопственом језику допиру мржња, игноранција и псовке. Али да би се нешто боље могла разумети ова несвакидашња турнеја, требало би нешто више рећи и о несвакидашњој судбини позоришта које је је извело.

Од свог оснивања 1946. године, Народно позориште у Приштини, ма колико то патетично, стереотипно па и агитпроповски могло звучати, следи и дели судбину државе и народа који иза њега стоје. Некадашњи двојезични, награђивани театар, са Српском и Албанском драмом, након окончања бомбардовања 1999. године бива избачен из Приштине и своје зграде, а његови глумци, управа, техничко и помоћно особље бивају расељени и разбацани по другим градовима Србије.

Свој рад обнавља 2005. године, на северу Косова, са новим привременим седиштем у Косовској Митровици и привременом матичном сценом у Дому културе у Звечану. Са свим својим привременим и националним атрибутима, Народно позориште у Приштини кренуло је путем који не карактерише национални усуд већине других установа културе у Покрајини а и шире – таворења, јаловог преживљавања и креативне импотентности. Захваљујући, пре свега, „ентузијазму лудака” како га карактерише његов главни носилац, директор и режисер овог позоришта Ненад Тодоровић, оно започиње да обавља своју културну мисију и остварује уметничку целисходност креирајући и играјући већи број представа како у место свог привременог седишта и сцене тако и у другим срединама на Косову и Метохији где Срби живе. Или би тачније било рећи – у местима где се овом позоришту

---

* *Пронађено позориште*, приредили Живојин Ракочевић и Ненад Тодоровић, Народно позориште у Приштини, Косовска Митровица, 2011.

омогућава наступање на оном делу територије Републике Србије који се званично назива јужном српском покрајином.

Већ својим првим представама, њиховим квалитетом, провокативношћу и необичношћу, ансамбл Народног позоришта у Приштини показује да неће приступити свом раду у стереотипним матрицама нити повлађивати укусу шире публике. Напротив, исказаће и тенденцију, потом и способности, да оствари културни и уметнички елитизам који ће се потврдити и на бројним гостовањима и на другим позоришним сценама Србије, па и престижним београдским театрима.

Круну рада овог позоришта, пре свега његове културолошке националне мисије, на одређени начин представља турнеја у којој су своју представу *Не очајавајте никад* одиграли пред својим најизолованијим сународницима, у метохијским градовима, варошима и селима древних и лепих имена – Баковици, Пећи, Призрену, Ораховцу и Великој Хочи, Урошевцу, Средској, на послетку и у Приштини. Ова турнеја, сама по себи, постаје својеврсни уметнички чин и перформанс, који својом живописношћу и тежином, усмереношћу ка појединачним људима и њиховим индивидуалним судбинама одашиље поруке универзалног карактера и вредности. И управо тако, на најбољи могући начин, проговара о ономе о чему се несврсисходно закукава у окошталим фразама: људима који због етничке припадности једном прокаженом народу подносе изолацију и угрожавање основних права, од чега сви настоје да окрену главу на другу страну.

Текстови Живојина Ракочевића, подједнако као и фотографије, језгровито и речито, сажето и сликовито, представљају нам ову турнеју у монографији која готово никога не може оставити равнодушним. И свакоме коме овај приказ може заличити на пристрасну апотеозу, каквих се и сам гнушам, могу посаветовати да у руке узме ову књигу и барем је прелиста. Мали напор да се, ако не разуме, онда барем осети много тога што само права уметност уме да пренесе: реанимацију духа и културе тамо где су најугроженији, слојевиту слику живота иза које се наслућује нешто изнад судбине и историје.

Ако ништа друго, онда барем треба имати на уму једну ствар: Нушић, по чијим драмским мотивима је рађена ова представа, приметио је, током свог конзуловања у Приштини, како се на Косову људи које је видео не смеју. У овој монографији можемо видети понеки измамљени осмех људи који се смеју. О величанствености, вредности па и мучности борбе за такав један осмех збораног лица, међу зидовима опасаним бодљикавом

жицом, видљивом чак и када је скинута, сведочи ова књига, на уметнички валидан и репрезентативан начин.

Друга, једнако важна, „мисија” ове књиге је да она користи модерни и лако разумљиви језик слика који брзо комуницира са онима који о Косову и Метохији мало, или готово ништа не знају. Та динамична сцена Косова у којој је извесно само нестајање, показује да стварајућа култура има снаге за универзалну поруку која надилази лични удес и публице и њеног Позоришта.

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЧКИ И СРОДНИ ПОСЛОВИ

ДУШАН ИВАНИЋ

ХРОНОТОПИ И ИНВЕНТАРИ ИСТОРИЈЕ

Да пођемо од тврдњи: 336 сарадника, 1.601 биографија (дакле око 5 биографија на једног), 576 фотографија. Ако се гледа изнутра, међутим, лако се види да је један дио сарадника био неупоредиво више укључен него други, и да је *СБР* великим дијелом њихово дјело. Најчешће се ради о члановима Редакционог и Уређивачког одбора, ужег тима око рјечника. Утолико прије треба њима честитати на овој књизи, с главним уредником, којему овај пројекат постаје животно дјело, не по томе колико је година, знања, напора и искуства у њега уложио, већ колико је од могућег остварио и какве су и колике вриједности ушле тим дјелом у нашу заједницу.

Развијена форма биографије дефинисана је као књижевни облик разумијевања живота другог (В. Дилтај). Међутим, *лексиконски* облик разумијевања живота другог је нека врста инвентара и сажимања, односно изажимања (цијеђења) живота у његовом спољашњем виду, гдје се испрва ређају општа мјеста (школовање, стицање звања, положаја и улога), до оног тренутка кад личност постаје исторична. Форма саопштавања биографија тако садржи податке који се крећу између збира чињеница, описа/анализе прилика у којим појединац дјелује, врло често и анализе самог дјела (ликовног, музичког, књижевног, архитектонског) и инцидента/случаја. Колико год да читалац овакве књиге (и њени творци) рачуна на устаљен оквир чланка, устаљен склоп, прихваћене норме, ипак су јединице између себе (садржински) толико различите да су гдјекад или често готово несравњиве. (И живот људске јединке је несравњив – један наш старији приповједач је написао да је сваки људски живот заправо засебан роман – а ипак постоји оно што је заједничко свим људима – рођење и смрт, премда се

за многе не може поуздано одредити ни једно ни друго: у нашем *СБР* има велик број примјера за ову тврдњу.) То што обиљежава свако људско биће, у панорами биографског рјечника се појављује и као различито и као типично заједничко.

Кажемо *судбина*, а у оваквим књигама ваљда најбоље видимо како се и она често умножава и уједначава, без обзира на карактер, положај и професије појединца: много одредница обухвата вријеме устанака, ратова, буна, њихове учеснике и носиоце: погинуле у борбама, проглашене народним херојима, а такође је много оних који су остали у животу, стекли чинове, проглашени народним херојима или су добили друга одликовања. С друге су стране они који су командовали у пораженим покретима и, ако нису погинули (или стријељани), осуђени, ослобођени, завршавали свој вијек изван земље-матике.

Како коју страницу окренемо, отварају се велики распони између података у одредницама: од констатације да је неко био члан или представник значајне институције (*Квакић*), јер нема других података о његовом дјеловању и значају, до широког описа дјела и дјеловања истакнутих личности војног, црквеног, књижевног, научног и неког другог подручја. Однос ових двају чинилаца је највећим дијелом зависио од природе живота личности, али је зависио и од аутора чланака: негдје су потребна тумачења контекста (сложена историјска збивања, значајна умјетничка – књижевна, сликарска, музичка, позоришна, филмска дјела), а негдје је довољно да се назначи учешће личности у догађају/институцији (нпр. у раду Темишварског сабора). Догађаји, положаји људи и њихове улоге у догађајима, имају непорециву вриједност у *СБР*: учешће на знаменитим скупштинама, саборима, засједањима (Темишварски, Благовештенски, Авној); припадност владарској породици, војном (генерал аустријске, српске или југословенске војске, Србин у туђим армијама), црквеном (владика, митрополит, патријарх), политичком, научно, економском, новчаном владајућем слоју.

Наш биографски речник је збирка студија и збирка биографских података. То је само привидна неуједначеност или привидна слабост концепције: једни су животи збир улога, други збир дјела којима је смисао у њима самим. Одјељак *Дела* у одредницама/јединицама свједочи готово фигуративно о садржини живота: у једним се наводе фотографије, у другим балетске и позоришне представе, у трећим карикатуре (Пјер *Крижанећ*), позоришне и филмске улоге, режије, у трећим књижевна или научна дјела. *СБР* се може читати као укрштеница. Већ завидим читаоцима електронског издања на подацима које лако могу добити једним

кликом много поузданије него прелиставањем. Између осталог су индикативна породична стабла, и по професионалној опередијелености и по гранању занимања; с тим ритмом занимања иде и ритам смјењивања/наслјеђивања имена различитих генерација, нпр. *Леке* (Тома>Димитрије, Марко>Тома, Јован, Димитрије, Александар). То само собом говори о ритму живота, положаја и смјењивању ако не вриједности, онда занимања: (једна генерација обућар – друга трговац – трећа официр – четврта професор). (А дошли смо дотле да би ваљало да професора смијени обућар!)

Има случајева да је биографски податак озарен драматичношћу и трагичношћу судбине: *Кирхнер* Игњат, Нијемац из Руме, примљен у српску војску 1915, постављен за команданта Сремског добровољачког одреда у одбрани Београда 1915, током Другог свјетског рата одбио њемачку понуду да сарађује, а гине од савезничких авиона 1944. године. Шта рећи кад прочитамо за Желимира *Мажуранића*, унука Ивана Мажуранића, да се 6. јула 1941. објесио у Загребу, јер није могао поднијети срамоту коју су покољима Срба усташе нанијеле хрватском имену. Трећи пут се повежу подаци с оним што знате из других извора: нпр. у биографији пуковника Александра *Константиновића* саопштава се да је био ожењен Милевом Опујић. Из преписке Лазе Костића знамо да се дописивао с Милевом, напомињући у једном писму „и онај, који није видео њених очију, могао би се заљубити у њу из њених писама”; у писму Ники Максимовићу, двије године касније, напомиње да се она „сутра венчава са Александром Константиновићем из Београда, коњом божијим, ал’ рођаком кнеза Милана и доноси истом 250 хиљада готовине и турско (= мираз), који вреди 150 *detto* франака, да је иста Милева хтела да пође за мене, ал’ да се ја нисам знао наћи. Може бити, ал’ не верујем; доста то, да није за козу сено, да нису за мене милијони.”

Често се биографије претварају у студије о догађајима, личностима или дјелима (нпр. прилози Војина С. Дабића о Теши *Кијучу*, или Жарка Требјешанина о Хугу *Клајну*, Љубице Лазих о сликарки Љубици *Ковачевић*, Катарине Томашевић о композитору Петру *Коњовићу*, Гордане Станишић о Пјеру *Крижанићу*). Нећу ни да помињем прилоге Василија Крестића, јер то се зна и очекује од њега: темељито писани и одлучно саопштени ставови; Јован Делић се тешко држи биографских оквира и заправо даје студију у основном дијелу текста, или Војин С. Дабић, посебно тамо гдје нема не много већ готово никаквих биографских података, а има приче, те је личност само стожер око којег се врти догађај (чланци о Вуку *Мандушићу* или Тодору *Кијучу*). На тим се примјерима

види да је биографски чланак, биографија, како је ми знамо, само нека врста ланца који повезује оно што се не може саопштити, а зове се живот.

Поменути аутори чланака су привилеговани (и низ других, непоменутих): пишу најчешће о знаменитим личностима или о личностима-индикаторима одређеног животног подручја којим се професионално баве. (И та „привилегија” је редовно најсрећнији спој: кад аутор одреднице има висок степен компетенције!) Тиме нећу да порекнем оне који у гомилама пјеска проналазе зрнце злата и *СБР* дају пуноћу и потпуност, а то је цијели редакторски тим. Питање је да ли бисмо данас имали „гусларку” Олгу *Ковачевић* да није било Милице Бујас, односно њене спремности да ту одредницу обради.

Нигдје се, као у оваквим књигама, тако често, на тако великом броју примјера, не види колико је личност повезана са историјским приликама, ситуацијама и појединцима, одређеним просторима (Први српски устанак, Темишварски сабор, атентат на владара, ратови, устанак 1941, Карађорђе, Фрушка гора и њени манастири, нпр.). Тако би се могло говорити о иманентној хроно-топичности *СБР*, ако се хронотоп одреди као просторно-временски моменат радње одређеног јунака. Рјечник је заправо дијахронно-синхрона мрежа, скуп синхроних пресијека у дијахроним ланцима хронотопа. Анализа усмјерена на тај аспект открива хроно-топичност личности у српској историји (односно личности везане за српску историју): с тим је повезана динамика вредновања, област у којој се личност испољава, начин/пут којим се долази до значаја (вриједности) и до имена. Лако је уочити да испрва преовлађују династије и њихови подручници, па вјерске институције, потом војска, касније трговина, хајдучија, поморство, школство, новинарство, књижевност, сликарство, наука итд., дакле владари и њихове породице (династије), припадници клера (у свим звањима), трговци, војници, хајдуци, поморци, сликари, градитељи, инжењери, адвокати, књижевници, музичари, научници, новинари, политичари, капиталисти, фотографи, спортисти (фудбалери, атлетичари), али и ватрогасци (уколико су атентатори или саучесници у атентату, као Ђуро *Кнежевић*), свеци (*Ђорђе Крајчовић*) – иако нисмо сигурни да постоји занимање „светац”. (А то је онај моменат који садржи разлог што личност улази у лексикон, зато што је проглашена свецем.) Тако ће, опет због још којег разлога, ући и кројачи, па земљорадници (али тек уколико су још нешто били, нпр. посланици, велики посједници, зачетници значајних институција, добротвори и дародавци): у случају дакле да припадају групи која има потврђено статусно обиљежје.

Потом долазе личности које су статусно обиљежје стекле изван традиционалне сталешке припадности, у оквирима нових друштвених процеса и прилика. Доситеј Обрадовић је међу првима који је проговорио о борби за име као смислу или као циљу свог живота, и то о борби за име књигом. Напуштајући калуђерску смјерност и анонимност, он излази са својом аутобиографијом као новим штивом: умјесто живота светаца, своје главне лектире у младим данима, сада као лектиру нуди свој животопис и тај животопис постаје доиста најчитаније штиво међу Србима 19. па и 20. вијека, свакако више читано него животи светаца.

Одавно је већ речено за *СБР* да је персонална историја српског народа (Д. Баста). Чак бих рекао да је потпунија него све историје које имамо, утолико што садржи збир напора, тежњи, промашаја, успјеха, вриједности, дјеловања и дјела, занимања, а за нас, да кажем, за нас који смо још живи, *СБР* је облик протеста против смјене покољења и пролазности или потврда континуитета и саприпадности (како би рекао Ниче), ма шта се тиме хтјело рећи. То је, међутим, и облик потврде вриједности (на љествици зла и добра) које су у ходу времена обиљежиле животе људи и до којих ми данас држимо. Те вриједности су се мијењале пред нашим очима, између осталог се мијењао однос према политичким покретима и њиховим војним или социјалним посљедицама, према идеологијама, учењима, појавама. Анализа биографских јединица у нашим лексиконима лако би показала смјену вриједносних система колико и оне вриједности које су трајне. Често се вредновање очитује у избору извјесног момента или аспекта у животу личности, али и цјелокупног дјела и дјеловања. Визуелно се огледа у обиму одреднице, мада у коначном исходу то може бити варљиво и једним дијелом зависити од односа аутора према задатим оквирима. (Па је рецимо чланак о Десанки *Максимовић* нешто обимнији него онај о Лази Костићу: неизбјечно, јер је чланак о Десанки писао Јован Делић, а онај о *Костићу* аутор ових редова. За једног од нас је карактеристично да се нерадо држи задатих оквира, а за другог да их настоји поштовати.) С друге стране, не може се све мјерити бројем слова, већ и оним што се у њима каже.

Могло би се, нагињући оксиморону, рећи да *СБР* није само слика прошлости, већ и садашњости, нашег времена или, ако хоћете, траг наших персоналних историја и наших струка, историографије, науке о књижевности/књижевне историје, театрологије, историје сликарства, музике, архитектуре, медицине, школства, филозофије итд. При томе ваља рећи да и слика тих струка већ припада по себи историји, те да се паралелно с нашим знањем рађају нова знања, методологије и тумачења. Биће да се у тим

будућим тумачењима огледамо већ сада (ако уопште уђемо у видокруг будућих огледала).

Тешко је сада сажето рећи како се осјећа читалац *СБР* (не улазећи у припадност читаоца одређеној групи): можда на првом мјесту, да припада једној често мукотрпно очуваној заједници која је, упркос свим препрекама опстајала не чудом и случајем, већ свијешћу о себи, поштовањем наслијеђених вриједности (и њиховим мијењањем), одлучном градњом нових вриједности, постављањем адекватних циљева (али и циљева често промашених и у поставкама и у остварењима). Иако је ово само једна од пет досадашњих и пет будућих књига, у њој се одражава или изражава оно што прожима и друге књиге: понори и висови националне историје, срећни и несрећни тренуци подухвата и појединачних живота, напор цијелога народа и његових најбољих људи усмјерен ка циљу у врло разноликим околностима као што је вријеме Велике сеобе и вјерских гоњења, вријеме устанака и више него стољетних напора да се извојује право на самосталан државни живот, наде у обједињење и рушење тих нада, Балканских ратова и Првог свјетског рата, времена великих катаклизми, кад цијели народ постаје жртва и објект насиља. „Било је тренутака када су све наше ратне тековине биле под питањем, и када је изгледало да је цео свет против нас. Све то – наши подухвати и преко наше снаге, наши стални напори и наша стална борба – били су сигурни докази о великој животној моћи нашега народа”, писао је Слободан Јовановић коментаришући признање Србије као самосталне државе.

Овај рјечник надокнађује оно што нам је толико мањкало, осјећање цјелине земље (како је негдје речено) и цјелине народне заједнице, територијално-политички поцијепане, гдјекад живећи у 10-ак државних јединица, на простору од Будима до Јадрана и од Трста до Одесе, често изложене отвореном гоњењу или постепеној асимилацији, између молитве заспалом Господу Арсенија Чарнојевића, питања Павла Соларића хоће ли се одржати народ под својим именом, изложен Турцима, Мађарима, Грцима, Нијемцима, или болног вапаја Лукијана Мушицког, „Крик српског рода звезде домаша већ”. Читајући неке од наших биографских одредница, помишљамо колико је жртва и напора требало да се олабаве окови историје и удахне ваздух слободе.

Понекад жалимо што нису удружени подаци из различитих струка, што није речено нпр. у одредници Павле *Кенџелац* да је његова синтагма како српски писци пишу „по павилима бабе Смиљане” ваљда најчешће цитирана синтагма у списима Вука Караџића и његових савременика; такође да се истакну књижевне вриједности записа Кипријана *Рачанина* (пошто је уврштен у

Анѿолоѿију сѿаре срѿске књижевностѿи), или књижевни рад Радована *Коѿуѿића*, који је био и плодан пјесник, и критичар, и учесник пјесничких и књижевних полемика, у којима су се нашли, између осталих, Војислав Илић и Богдан Поповић. То казује да личностима које су досегле значајне резултате у различитим областима треба, кад је год то могуће, и прићи из тих области.

Такође има случајева (а како да се не десе међу 1.601-ом јединицом?) недовољне савремености у избору литературе. О неким дјелима, односно личностима настао је у међувремену велик број нових истраживања на универзитетима (дисертације), али о томе нема података, пошто су та истраживања остала у архивама. Кад су пак у питању значајни странци, требало би, ако су њихова дјела преведена, тај превод навести (нпр. уз Јернеја *Койѿишара Serbica*, објављена 1984. у Матици). Ако бих се жалио што нема Фридриха Саломо *Крауса*, славонског Јеврејина, веома заслужног за српску књижевност (дао више превода српских писаца на њемачки, прикупљао наше фолклорне творевине итд.), могла би ми се приписати пристрасност, јер би се међу издањима његових дјела код нас морале навести безочно безобразне, и не мање духовите *Мрсне ѿриче*, које сам приредио готово пре тридесет година.

Кад читалац прође кроз мноштво појединачних судбина и карактера, кад га озаре свијетли примјери и онерасположе гнусна дјела у сопственој, дакле уопште у људској, заједници, помишља да нисмо лишени сличних искушења ни данас и да и једна и друга дјела настају око нас, макар их ми не видјели, да истовремено с рушењем траје грађење и да се добро отима злу. Издање *СБР* је примјер како се снажна лична иницијатива, напор институције и заједнички рад, који често тражи самосавлађивање и потчињавање властитих тежњи и навика општој ползи, знају и код нас здружити и дати резултате које ће српска култура памтити као једно од достигнућа нашег вијека и који ће служити јачању и динамици животне енергије. Рекао бих, идући за Ничеом, да овакве књиге, мада посвећене оним којих више нема међу живим, опомињући на *temento mori*, заправо позивају на *temento vivere*. Сјети се да живиш! Стварај нове вриједности! *СБР* је једно од моћних средстава које освјетљавајући прошлост даје енергију за јачање културне самосвијести заједнице којој припадамо, потврђујући да је та заједница кадра да изњедри дјела отпорна на зуб времена.*

---

* Реч на промоцији V тома *Срѿскоѿ биоѿграфскоѿ речника* (Кв–Мао), у Матици српској, 21. октобра 2011. године.

САБИРАЛИШТЕ ТРАГОВА

Слободније парафразирајући мисао Лазе Костића о незабележеном сну, подсетио бих да оно о чему није остављен траг као да није ни постојало, тиме бих одмах покушао лоцирати верујем не само моје виђење простора у коме се темељи публикација о којој вечерас говоримо. Мислим, наиме, да *Српски биографски речник* и јесте посебно одређен управо чињеницом да представља ризницу у којој су сакупљени подаци о онима који су својим деловањем остављали трагове, а остављеним траговима сведочили не само о свом чињењу и о времену у коме су живели, него и о нашем постојању и опстајању у простору цивилизације којој припадамо и територије на којој живимо. Први трагови који су сачувани и до данашњих дана остављени су столећима уназад (рецимо, у овом тому то је размеђе IX и X века из кога долази траг о Косари жени Владимира, владара Дукље и Србије забележен у *Лейопису ђоја Дукљанина*, а саопштен у одредници чији је аутор Срђан Пириватрић). Логично је, стога, да ни податке о свим остављачима трагова у тако великом временском простору није било могуће ни сакупити, ни обрадити у кратком времену, као ни презентирати у једној књизи. *Српски биографски речник*, управо стога, и јесте вишетомна публикација која је ево, почевши од првог тома штампаног 2004. године, јесењих дана године 2011. учинила свој пети корак ка задатом циљу. А тај циљ је коначно дефинисан још 8. јула, сада већ доста давне 1973. године, када је Управни одбор Матице српске, усвајањем основног концепта и методолошко-типолошког оквира којим је Речник као Пројекат заснован, дао почетни импулс креативном енергетском току који, уз успутно преодолевање често врло сложених проблема, сада већ редовно пулсира. Како је постављени циљ подразумевао бележење података о свима који су, без обзира у ком подручју људског исказивања деловали, утицали на то да живот на овим просторима буде што достојнији свог људског лика, знало се, већ и тада, да је реализација оваквог пројекта могућа само уз матичарско окупљање и ангажовање великог броја прегалаца различитих стручних профила, али и уз подразумевајућу подршку шире друштвене заједнице и државе. Говорећи о V тому *Српског биографског речника*, ми, дакле, сведочимо не само о

остварљивости визионарске идеје о потреби стварања јединственог сабиралишта трагова о личностима које су утицале на историјски ток трајања српског народа у времену, што *Речник* свакако јесте, него и о спремности бројних сарадника Матице српске да у остварење те идеје несебично уложе и своје време и свој велики труд.

V том *Српског биографског речника* нуди нам увид 1.601 биографију: први корак кроз редослед дефинисан азбучником чини презименом *Квакић* (реч је о Лазару, трговцу са краја XVIII века), а зауставља се испред бројних заслужника са презименом *Марић* чије ће биографије – услед тога што заузимају значајан, за ову књигу преобиман простор – стрпљиво сачекати следећи том. Као што и треба да бива у озбиљним публикацијама овог типа, ритам пулсирања исписаних биографија одређује искључиво значај делом остављеног трага, а само понекад и само делимично нијансира и мања или већа доступност релевантних података. Обим појединих кораке се шири од релативно ретких одредница исписаних у тек десетак редова, па све до оних, додуше исто тако ретких, којима је на располагању и по неколико двостубачних страница. Палета подручја деловања заслужника уврштених у V том је изузетно богата и креће се од радника, земљорадника и добротвора, преко занатлија, високо образованих стручњака, научника и уметника различитих профила, до војних, државних и духовних великодостојника. Чини се, притом, приметним да би из бројчане заступљености појединачних подручја деловања било могуће ишчитати и приближно одређујућу карактеристику и историјског времена (реч је, претежно, о XIX и првој половини XX века), али и простора (поодавно дефинисаног као узаврели балкански котао) у коме је највећи број приказаних личности деловао. Преовлађујуће присуство бунтовништвом и ратовањем обележених биографија (устанници, учесници буна, војници, атентатори, револуционари, ратници и ратни команданти, војводе, официри различитог ранга, народни хероји) евидентно је, наиме, и при првом прелиставању *Речника*. При истом том, првом прелиставању одмах је, међутим, уочљиво и да појединачно најшири простор припада прегаоцима који су свој допринос остварили на сасвим другом пољу, односно уградили у ризницу уметничких достигнућа српског народа: песницима Десанки *Максимовић* и Лази *Косићу*; сликарима Петру *Лубарди* и Милану *Коњовићу*, композиторима Петру *Коњовићу* и Кости *Манојловићу*, те не само, али и позоришним посленицима Хугу *Клајну* и Мануилу *Козачинском*. Иако наведеним уметницима потпуно заслужно и са пуним правом и

припада додељени им простор, чињеница да је о њима и њиховом стваралаштву и иначе много више писано, па се о њима, самим тим, много више и зна, наводи ме на помисао да би велики број читалаца можда чак и више могле привући оне одреднице које у сећање враћају, или додатно нијансирају стваралачке доприносе појединих, у савременој широј културној јавности мање познатих, па помало и заборављених стваралаца. Или пак оне, које нам кроз неку врсту биографских крокија, скрећу пажњу на својом необичношћу онесвакидашњене доприносе или судбине појединаца.

Овим последњим, сасвим сигурно, припада, рецимо, одредница *Ковачевић* Олга. У њој нам кратки текст ауторке Милице Бујас саопштава основне податке о младој жени која свој однос према животу, од најраније младости исказује гуслањем (штампа бележи њено учешће на беседи одржаној у Новом Саду 1866. године, а тада је имала само 14 година). Она је, при том, и свештеничка кћи и свештеничка супруга, својим укупним животом припада другој половини XIX века (1852–1893), а живећи у Елемиру код Зрењанина где је рођена, или Јазку код Ирига у који се удала, пева и пише о једнакости међу половима, о потреби превазилажења застарелих схватања, о омладинском покрету који помаже, или о Светозару Милетићу! Сасвим довољно да вас заинтересује да потражите и прочитате књигу о њој објављену давне 1912. у Сремској Митровици, а наведену у попису литературе датом уз одредницу. Или, рецимо, биографски кроки о трагичној судбини младе солисткиње Опере Народног позоришта у Београду, сопрана Бланке *Кезер*. Аутор Владимир Јовановић нам у десетак редова саопштава основне чињенице из биографије младе жене за коју – њеном вољом, а услед проблема са гласом – 28. година живота постаје и последња. Из података о броју и карактеру улога које је певала, те бројним гостовањима (Француска, Пољска, Чехословачка, Румунија, Бугарска, Мађарска) која је успешно остварила у току само трогодишње каријере (1931–1934), ми, међутим, не само да можемо ишчитати, него скоро да можемо и на својој кожи осетити интензитет пламена којим је сагоревала на сцени, на тим „даскама које живот значе” и без којих јој је преостао само један једини излаз, онај ка коме се и упутила. Сличан валер трагичног препознајемо и у судбини балерине Рики *Леви*, чији биографски кроки потписује Ксенија Шукуљевић Марковић. И њену, додуше, знатно дужу (1923–1935), изузетно блиставу играчку каријеру, коју прате несумњива признања стручне критике и несвакидашња наклоност београдске публике, зли прст судбине прекида у њеној 29. години.

Незалечива повреда кука је, наиме, потпуно удаљује са сцене, али срећом не и из живота (умрла је у Њујорку 1968). Владимир Јовановић нас подсећа и на судбину једног заиста необичног позоришног посленика која је, такође, трагично прекинута, овога пута у ратном вихору и паклу холокауста. Реч је о *Клеменчић Пекелман* Клемену припаднику бројне плејаде уметника приспелих у наше крајеве са руско/украјинских простора, а поменута необичност се темељи на несвакидашњој разнообразности његовог сценског исказивања. Делујући у Новом Саду и Београду, он, наиме, врло успешно остварује не само значајне певачке улоге из оперског и оперетског репертоара, те редитељске поставке Вердијевих опера и Офенбахових оперета, него је на сцени интензивно присутан и као балетски играч и кореограф! Та врста вишеслојности уметничког исказивања, иако сценски доста блиска, суштински и технолошки је толико различита да, заиста, представља прави куриозитет.

Више од 130 биографија ликовних, драмских и музичких уметника, али и укупан корпус одредница овог тома *Српског биографског речника*, отварају у свакоме од нас довољан простор лично нијансиране радозналости, те вас, стога, нећу више замарати сопственом. Замолићу, међутим, за још мало стрпљења јер бих желео да скренем пажњу на нешто, што би понеког у први мах могло помало збунити. Ограничавајући оквир којим *Српски биографски речник* обухватно заокружује предмет којим се бави представља, наиме, крај Другог светског рата, дакле година 1945. Хтео бих, стога, да предупредим недоумице које се код понекога могу појавити када и у овом тому ишчита биграфије личности које су дубоко, скоро до краја обухватиле и другу половину ХХ, или, чак, (као народни херој Туран *Ковачевић*, 1916–2007) добрано загазиле у прву деценију ХХI века. Није, наравно, у питању никаква друга привилегија сем чињенице да је појединцима који су своје дело увелико заокружили већ у постављеном временском оквиру, дакле пре 1945. године, дариван дугачак животни век. Мислим да је довољно да, само, подсетим на дуговечност већ помињаних, песникиње Десанке *Максимовић* и сликара Милана *Коњовића* који, игром случаја, деле свих својих 95 година живота, односно и годину рођења (1898) и годину смрти (1993). Понекада је, пак, реч и о понешто млађим појединцима које је у *Речник* уврстило дело остварено у изразито раним годинама. Попут, рецимо, народног хероја Бранка *Ковачевића* (1922–1996) који је из рата изашао као дванаест пута рањавани двадесет-трогодишњи ратни инвалид, а потом поживео још више од пола века.

У простор, за понеког могућих изненађења, сврстао бих и текст одреднице *Клајн* Хуго. Не спорећи, наравно, да примарна вокација сваког аутора текста у значајној мери одређује и сам текст који он пише (то се, свакако, односи и на овај који управо ишчитавам), поделио бих, ипак, са вама недоумицу коју је код мене у првом тренутку провоцирао текст наведене одреднице, или прецизније речено, однос који је у њему успостављен између два креативна проседеа обједињена у стваралаштву Хуга Клајна: између бављења психоанализом (дакле, науком) којој су припале више од три четвртине укупног текста и позориштем (дакле, уметношћу) коме је посвећен преостали, скоро маргиналан простор. Склон сам да претпоставим да овде и није у питању само чињеница да је аутор текста психолог, реч је о професору др Жарку Требјешанину, него нека врста одбране чистоте концепта. Тачно је, наиме, да је укупан редитељски, театролошки и педагошки допринос професора Клајна развоју наше позоришне уметности скоро у целости лоциран у време после 1945. године, дакле, изван горњег граничног временског оквира *Српског биографског речника*. Уверен сам, међутим, да је тај допринос бар исто толико обиман и бар исто толико значајан колико и резултати његове научне делатности у области психологије/психијатрије остварени највећим делом до 1945. године. Мислим да се, стога, у корист детаљнијег и обимнијег приказа његовог уметничког деловања могла и пренебрегнути чистота концепта (ако сам у праву да је, уопште, о њој реч!). Поготово ако се има у виду да још једна одредница о Хугу Клајну у којој би било тежиште на његовом деловању у простору позоришне уметности, неће бити писана чак ни ако *Српски биографски речник*, у некој будућој серији, искорачи из временског оквира датог за ову.

Слична теза о постојању намере да се задржи чистота концепта, наметнула ми се и са становишта коришћеног илустративног материјала. Очигледно је, наиме, да је успостављено становиште према коме су прикладан илустративни материјал једино портретне фотографије, односно фотографије портрета личности о којима је реч. Имајући у виду да говоримо о биографском речнику, том концепту се, наравно, мало шта може приговорити. Жао ми је, међутим, што није остао бар одшкринут простор за понеки изузетак. Чини ми се, тако, да овом тому, као илустрација њиховог деловања, не би засметала понека репродукција Коњовићевих или Лубардиних дела, па макар и по цену нарушавања основног концепта. Како је учињено увек иза нас и како корпус од 576 пажљиво и уз евидентну озбиљност одабраних портретних

фотографија, знатно обогаћује и овај том *Речника*, ово је само до-
бронамерна успутна напомена.

Скренуо бих пажњу и на чињеницу да је V том штампан на нешто тањем, али и даље довољно квалитетном папиру. Поздрављајући ову одлуку која је резултирала знатним смањењем тежине појединачних књига и, самим тим, олакшала и њихову употребу, изражавам наду да је она донета као трајно решење.

Враћајући се, на крају, парафрази са почетка овог текста, устврдио бих да је и овај разговор о новом тому *Српског биографског речника*, тог сабиралишта трагова разбацаних у времену и простору, уприличен са намером да остави додатни траг о труду који су у његово саздавање несебично уградили 336 аутора текстова, чланови Уређивачког одбора, уредници струка, редактори и чланови Редакционог одбора, те екипа техничких уредника чија имена су исписана на почетним страницама *Речника*. Радује ме што сам вечерас имао прилику да сведочим о изузетној успешности резултата њиховог чињења.*

---

* Реч на промоцији V тома *Српског биографског речника* (Кв–Мао), у Матици српској, 21. октобра 2011. године.

НОВИЦА ТАДИЋ (1949–2011)

МИРО ВУКСАНОВИЋ

ПАКЛЕНА ВАРНИЦА НОВИЦЕ ТАДИЋА

Живо се сећам како сам скупљао нарочиту врсту страха док сам читао Миљковићеве песме, у студентској зими, са студијом Петра Цацића *Бранко Миљковић или Неукројива реч*.¹ Нисам смео да тада уђем у двориште Филозофског факултета у Београду. Био сам *сиђуран* да ћу тамо срести Бранка, у црнини, под црним шеширом. Врзмало ми се на снегу мало загребачко дрво које не може носити човека и наслов *Вајџра и нишџа*.² И *зледао сам*, често, како стихови горе.

Сличне слике, готово исте, долазиле су ми с песмама Новице Тадића. Његови стихови су доносили језу, јер су пуни вражијих речи. У сусретима с Тадићем имао сам нелагоду. Само понекад је био разговорљив. Па и то посебно. Нико није личио на своје стихове као Новица Тадић. И он је први песник који је ради симболике „запалио квочку” и који је великим словима написао: Огњена Кокош. А плашио се, као и сви, да нешто не уради на дан Огњене Марије. Неупућен би рекао да се као какав безбожник поигравао, а он је и живот и своје песништво завршио у потресним молитвама.

У *Гајџи о сџиду и мукама*,³ испод наслова где су зближене три његове именице, *џрисвојне*, као ни код кога (*џајџка* као чаробни долазак стихова, *сџид* као мера његовог живота и *мука* као најчешћи доживљај), испод њих помиње како окајава „онај дав-

---

¹ Петар Цацић, *Бранко Миљковић или Неукројива реч*, предговор за *Песме* Бранка Миљковића, Београд 1965.

² Бранко Миљковић, *Вајџра и нишџа*, Београд 1960.

³ Новица Тадић, *Ђаволов друг*, Београд 2008, 49.

ни грешчић”, а у *Молићви из ѿмине*,⁴ где су једнако зближене две његове речи (*молићва* као дозив сваког мира, па и смртног, и *ѿмина* као место песама), обраћа се Господу:

*С неба сѿусѿи огањ, оѿреј ме, осветѿи грехе моје, ѿреѿвори ме у ѿејео и дим који се ѿрема Теби диже.*⁵

Ироничан, пун срѿбе која не уме да се сакрије, окренут наличју, човек с најсулудастијим божјим даровима у српском песништву, за кога је песма *камени гроб*, двојник врагу голубијег срца, једини писац који је признао да је његов читалац *ђаво*, демонска сенка међу нама која није никога угрожавала, у последњим годинама као смрт која хода и поручује да ће у свачији корак ући, сав од маните песме која носи мудрост, јединствен, измакнут да би даље видео, такав Новица Тадић тражи да га хвалимо после смрти, јер смо за те радње „увежбани и спремни”, јер певамо „у црним хоровима”.⁶ Каже да ће онамо где је сада отићи штогод „ништавно и неухватљиво”, „варница пакленог огња”.⁷ Новица Тадић је, као варница укресан у дивљини, у дивљем кременштаку, полетео у дивљу реч, у полуделу песму, у луди поредак приводио луде речи, и рано отишао у лудило смрти. Овде реч *дивља* није *руѿ*, како је говорио, овде никакво лудило није као што га знамо, овде је поезија полудела од памети и усамљености. Ничија памет није досегла у савременом српском стиху толико лепоте лудости и ничија усамљеност није била тако оригинална. Све је то, по моделу *исѿо а мало друкчије*, о Новици Тадићу већ речено.

Мене је на 77. страни Тадићеве књиге *Ђаволов друѿ* погодила „варница пакленог огња”,⁸ као име које је дао себи. Појавио се и Миљковић, опет, као што бива у читању Тадића, друкчији, разуме се, и његов наслов у којем сам, као и код Тадића, реч *ваѿра* гледао као реч *враѿа*. Запазио сам, у томе, две ствари: прво, обе речи имају иста слова, исти број слова, али су друкчије распоређена, и друго, тако је ватра дошла до врата, ушла преко прага, заждиља све, оставила пепео и жар у њему. Истовремено су изгорели улаз и излаз. Тако је оживела Тадићева кратка песма, у први мах.

Испричаћу шта се још догодило у читањима песме *Мало о ваѿри*⁹ Новице Тадића, на 77. страни књиге 666 у Стотом колу Српске књижевне задруге. Тамо је песмуљак, у шест неједнаких стихова, непривлачан. Наслов је као и почетак песме, понављач.

⁴ Новица Тадић, *Окриље*, Бања Лука 2001, 50.

⁵ Исто.

⁶ Новица Тадић, *Ђаволов друѿ*, Београд 2008, 82.

⁷ Исто.

⁸ Исто, 77.

⁹ Исто.

Ваљда зато, или се нешто још догодило, неважно и неупамћено, али умало нисам окренуо лист. Међутим и срећом, није то било. Песмуљак је растао, у поновљеним читањима, ширио значења, отварао друге Тадићеве књиге. Дигла се ватра. Као што су се у роману о ћуприји дизале, андрићевске и устаничке, после победа, ватре на Паносу, па су из Вишеграда Турци паноске ватре гледали са страхом, а Срби су их гледали пуни радости коју још нису смели да покажу. А велико брдо над Смријечном, одакле је пивски војвода са штабом осматрао победничку битку на Муратовици, где су палили ватре у славу оружја, то смријечко брдо има исто име као вишеградско, јер је Панос на оба места, као што се заправо исти пламен дизао на оба брда. Није Тадић приживао епске ватре, али се грејао на њима. Ватре с оба Паноса гореле су у његовим песмама као варнице. Ево примера о којем казујем:

МАЛО О ВАТРИ

*Мало о ваї̀ри ѓоворим.
Тек њолико
да варница скочи
и наї̀рави лук.*

*Некоѓ кућноѓ олі̀ара
да назначи давно несї̀тали свод.*

Да ли сте добро послушали? Све је мало, све слике су сићушне. Једва се виде. Мали је говор, тек толики, као варница, као њен лук, а краћег и краткотрајнијег лука нема. Све се деси у трену. Стркне, обасја, састави полукруг и нестане. То је део ватре од које не остаје ништа. То је: ватра и ништа. Састављен песнички круг, познат и понављан.

Да ли сте запазили два посебна стиха? Они су из исте реченице, али одвојени, великим словом (рекло би се мимо правила) започети:

*Некоѓ кућноѓ олі̀ара
да назначи давно несї̀тали свод.*

Лук варнице и њена слика тако добијају митску снагу, воде нас у архајско, у судбинско, у наше што смо га изгубили, некад, а одакле не можемо отићи, никуд. Кућни олтар је свето место на којем се људи окупљају око ватре. У кући је свод, као небо, као божија моћ. Али, у песми нема ни свода ни олтара. Без њих су све

напуштене, расељене, обурване, срушене, запаљене, остављене куће. И тек из овог непотпуног набрајања, из мале бројанице, Тадићу омиљене песничке алатке, отварамо велику малу песму као давно затворену кућу. Све постаје носталгично, трагиком премрежено. У пустим планинским и сеоским насељима види се само мали лук варнице и чује се, у даљини, мали говор о ватри. Севнула је само једна варница коју је полазник, у божићно јутро, нашао у запаљеном бадњаку. Севнула је, тако, осама у сиротињи. Нико не благосиља уз једну једину варницу. Нико не жели само једну жељу која се појави као свитац у ноћи.

Али, да није било песника, да није Новица Тадић решио да мало говори о ватри, не би се искра ни појавила. Као да је Тадић узео огњило и кремен, ударио вештином, обасјао кућу које одавно нема, вратио нас за упрет, за сантрач, уз хлебну плочу, под панте и вериге. Пре тога је казао *Сан о вајџри*,¹⁰ где обећава да ће запалити суварке, „у гаравом котлићу” кувати кромпир, с леђима „према пламеновима”, свестан, у добру, одакле је дошао. И написао да је за ђаволовог друга „огањ приправљен”,¹¹ да је боравио Отимач, па

*Ни вајџре
ни њејела
нема.*¹²

Испевао је *Гајџку о њејелу*,¹³ о „просејаној” и „сивој твари” коју су некад бацали у очи да обневиде они што ће их пљачкати. Има наслов и под њим изреку:

*Сви ће се ојасати вајџром.*¹⁴

У молитви-гужбалици, с истим припевом на челу песме и сваког одељка: *Тешко мени*, Господу се поверава:

Лицих се свейлосџи, огњу њријадох,

и тражи:

*Из вајџрене ме куґле у благи њролећни дан изведи.*¹⁵

¹⁰ Исто, 33.

¹¹ Исто, 15.

¹² Исто, 29.

¹³ Исто, 49.

¹⁴ Исто, 81.

¹⁵ Исто, 90.

Његови пријатељи и који то нису затворени су „У лични круг огња”,¹⁶ у досади замишља убицу који „Вуче ватру за собом”,¹⁷ истраго је перо из репа Огњене Кокоши, понео „пламен-крило” и три стиха који горе срепа, озад, најпре једна реч, па две, да би остала једначина, с пепелом од речи:

Ја сам ваїра щїо обликује Јаје.

Ја сам ваїра щїо обликује.

*Ја сам ваїра.*¹⁸

Сагоревају суварци од речи, светлило се диже, таложи се пепео, из књиге у књигу Новице Тадића. У *Поџаном језику*¹⁹ шаље истиниту и неумољиву дописницу:

*Сако ће Ја иццезнуїи као жицка у њейелу.*²⁰

У књизи *О браїу, сесїри и облаку*²¹ читамо антологијску елeгију, у свему тадићевску, готово грубу од лепоте, за далеко бежање од уверљивости и оног што стиже с ватром која тумара:

ЛУТАЈУЋИ ОГАЊ

*Лутајући огањ, нечији
расечени вео.*

*Ако ме доїакне, несїаћу
у најїежим мукама,
без їрага, у їрен.*²²

Песник, опасан ватром, жељан пламена и пепела, замиче у књигу *Наїасї*,²³ сведочи да понекад запише „пепељав стих”,²⁴ у уличној вреви приноси ватри „нарамак суварака”, гради ломачу из које мноштво „пева, пуца и кличе”,²⁵ мало даље је неко згра-

¹⁶ Новица Тадић, *Ждрело*, Бања Лука – Београд 2002, 13.

¹⁷ Исто, 21.

¹⁸ Исто, 79.

¹⁹ Новица Тадић, *Поџани језик*, Београд 1984.

²⁰ Исто, 56.

²¹ Новица Тадић, *О браїу, сесїри и облаку*, Чачак – Београд 1999.

²² Исто, 16.

²³ Новица Тадић, *Наїасї*, Београд 2001.

²⁴ Исто, 71.

²⁵ Исто, 91.

био „најближу особу и претворио је у пепео”.²⁶ У *Нейоїребним саїуїницима*²⁷ старац признаје:

*Лейо је биїи їоред ваїре,
їоред Исуса.*²⁸

У *Окриљу*,²⁹ као на средишту, као одмена свему што нижем како би боље ватром изгорело, просто се шепури реченица:

*Видим ваїре и руцевине, и їоїибель велику како се
коїрља.*³⁰

После смака света птице слећу „на узглавницу огорелог гвозденог кревета”,³¹ а на другом месту, у кући, с главом на столу, поред кућних ствари, с пустим мислима, умршеним, обећава песник да ће се баш ту „закопати, данас, жив”,³² јер зна људе, зна их потанко, јер

*Оїтели би ми и їейео са длана.*³³

Последња ватра, одабрана и заслужена, у овом малом огледу који је покушао да буде огледало ватре и оног што од ватре остаје у Тадићевим речима с којима ћемо дуго, као знак оданости и слушања како пуцкарају запаљене смрекове гране, долази сама, у песму коју је опасала мисао као змија, небеским огњем заживена:

СВЕЋА

*Црна мисао
(зломисао)
око глежњева
омоїтала ми се,
на враїї скочила,
у срце сишцла.
Мој добри*

²⁶ Исто, 124.

²⁷ Новица Тадић, *Нейоїребни саїуїници*, Београд 1999.

²⁸ Исто, 28.

²⁹ Новица Тадић, *Окриље*, Бања Лука 2001.

³⁰ Исто, 10.

³¹ Исто, 13.

³² Исто, 46.

³³ Исто, 49.

*анђео чувар
ћу је за крај
ухваћио, и ођњем
небеским,
ћреблађим
заждио.
Сад ѓори
моја свећа
усћрављена
у мом мраку,
и мене ћосрнулоћ
усћравља.³⁴*

Има у једном стиху Новице Тадића израз: *ћейео* и *нићийа*. То је место где је била ватра. Њу је сменио пепео, Тадићу драг. Видели смо како га држи на длану, као да је то све што му је претекло. Једино је *нићийа* на свом месту. И у њему све што је спламћело.

А мени се чини да она варница од које је севнуо сваки наведени овде стих, и од које се одмотало мало трагање за ватром и кућом које нема, чини ми се да је Новица Тадић њен лук, као олтар куће које нема, као свод који се давно срушио, могао видети само онамо, под Паносом, где сам гледао малу школу и дрвљаник уз њу, црквицу из 1923, отворену, с траговима цемента и песка у њој, однетог у гробнице мноштва Тадића, неколико Костића и једног списка Варезића, где сам видео како су се греде и панте сурвале у избену зидину над којом је рођен српски филозоф и академик, где сам видео како жут и мршав човек с малим сином загледа крушке-дивљаке док ми показује да је Новица Тадић „рођен горе”, што је затурено, што може и друго да значи, да се тамо налегла Огњена Кокош и да се тамо са свода глас чуо:

Овај мали ће имати шестански дар, црну реч на језику, гаврана на рамену, ватру око паса, пепео на длану, смрт пред очима и после смрти. Умеће што не умеју други. Све ће чинити с мојом милошћу коју ће дуго тражити. Напаћен ће бити без греха, миран као мрак.

Треба песму *Свећа* прочитати и свећу приждити онамо где се варница извила као свод над некадашњим кућним олтаром пред којим је крштен ноћни песник Новица Тадић.

(Плужине, под Смиријечном, 23. јул 2011)

---

³⁴ Исто, 83.

ПОКАЈНИ ТОН НОВИЦЕ ТАДИЋА

Пишући о тек објављеној књизи *Нејошребни сајуџници* (1999) Новице Тадића били смо запазили стихове у којима „као да је призван образац самоунижења из средњовековних српских записа и списа”, а потом истакли „покајни тон” и „местимичне молитвене изливе”,¹ што је један искусни критичар уписао као допринос дотадашњем критичком читању овога песника. Истини за вољу, такав увид тешко да би могао бити изречен, макар не с поуздањем, пре него што се управо поменута књига појавила. Након *Нејошребних сајуџника* све су чешћи и израженији наведени елементи, са чиме се доцније сложила и Бојана Стојановић Пантовић, указујући на „топос очишћења, кајања”, као и на текстове „несумњиво молитвене интонације, често писане и у ритмичкој прози”,² да би онда закључила да „Тадићев однос према хришћанским, православним аспектима људске егзистенције” захтева „озбиљнију расправу о својој генези и променама у континуитету песникове поезике”.³ Разматрање које следи макар ће започети ту неопходну расправу, јер се, уверени смо, еволутивни ток поезике Новице Тадића врхуни у песмама отвореног или подразумеваног „покајног тона”, не само у препознавању старих и продуктивних жанровских ослонаца, него и у равни извесног разрешења егзистенцијалне драме коју песник мартирски сведочи, заокружујући тако замисливу, велику књигу укупне Тадићеве поезије. „Сада се Богу не обраћа неко ко је потонуо и сам у свеопшти нихилизам”, наглашава Радивоје Микић поводом новије Тадићеве поезије, „већ неко ко верује у дубок смисао Божјег присуства у свету, неко ко у божјем бићу види могућност унутарње обнове свега што је ’у понор пало’, што је подлегло силама зла и деструкције.”⁴ Оно што је срочено у песми *Браји* из

¹ Д. Хамовић, „Аскеза посебне врсте” (Новица Тадић, *Нејошребни сајуџници*), *Јуча*, год. 9, бр. 18, Суботица 2000, 118–120. Прештампано у књизи *Последње и прво*, Краљево 2003, 73–76. Тадићеве песме из наведене књиге упоредиће са средњовековним записима и Радивоје Микић. („Ђаво и песнички облик”, поговор у: Новица Тадић, *Изабране њесме*, Београд 2009, 278.)

² Бојана Стојановић Пантовић, „Актуелност експресионистичке естетике у поезији Новице Тадића”, *Новица Тадић, њесник*, зборник, Краљево 2009, 73.

³ Исто, 73–74.

⁴ Р. Микић, „Песник тамних ствари”, предговор у: Н. Тадић, *Изабране њесме*, 20.

Нейпо̀ребних са̀йу̀йника као сажети покајни аутопортрет лирског субјекта принављаће се и варирати на довољно таквих места у каснијој поезији, нарочито у текстовима написаним пред коначни одлазак: „А ја, / не писац већ мрвица / од писца, пишчић, кончић. / Безначајна особа; / пепео који говори: // Болест од Бога. // Недостојан сеоског пута којим идем. // Све најгоре / на једном месту, / под старим капутом, крпаном.” У истој књизи, сликовно једнако изразито, с оштром аутоиронијом изведеном у одмакнутом, трећем лицу, лирски субјект изнова демонстрира самоунижење, износећи аутопамфлетски деформисан лик у песми *Покуда*: „Гладан ђак био, / гладан ђак остао. // И некакав израђивач песама, / тело препуно смрада, / свиња без брњице. // Спреман да подучи и забави / на недоличан начин, / шушкор и шушумига.” У књизи *Окриље* (2001) реч покајање улази и у наслов минијатуре *Бројаница мала, ђокајна*: „Идем црн / Идем скврн / Идем Оцу свом”, док у самом финалу књиге *Ђаволов дрӯ* (2008) читамо: „Јер истиче време за покајање. / Помилуј мене палог.”

Да ли су овакви искази, покајни и самоунижавајући, код Тадића били присутни, бар у заметку, и раније? Свакако да их можемо лако пронаћи циљаним трагањем, одмеравајући слово разлике између сродних исказа у временском и развојном померању песничке позиције. Можда први исказ такве врсте затичемо при почетку књиге *Ждрело* (1981), где је застрашујућа изобличеност града, „великог вражјег ждрела”, дата у паралели са поништеним, утварним ликом самог лирског субјекта, „ничијег сина, утваре, самотног скота”: „Ругоба последња, изобличење / Свих изобличења ја сам.” Слично и мало другачије, у истој књизи, налазимо и у песми *Дунавски кеј*, у којој лирски глас, не без поспрдног хумора, себе назива „претученом градском маглом”, „слепим оком рода”, „прљавим кокошијим легалом” и „црног чешља сином”. На први поглед, ни по чему се не разликују ови гротескни аутопортрети из песничких примера које смо навели, старијих и новијих. Лирски субјект се, ипак, у првим књигама легитимисхе као саставни део, или бар производ, опседајућег анτισвета. У том предавању матици општег ништења, има и одређеног, бодлеровског, аутодеструктивног задовољства, ужитка у бизарном наспрам баналног. Из такве позиције могао је да проистекне исказ налик ономе у песми *Найшоварио сам себи на вра̄и* (*Пољани језик*, 1984): „Био сам грешан, сад сам помирен. / Моја је свест равна и црна и мирна.” Другим речима, и овде је самоизобличење присутно, али свест о греху и покајање нису чиниоци за којима лирско појединство посеже. У ранијем ауторском периоду, сакрална оличења хришћанства неретко су под ударом снажних бласфемичних

песничких гестова. Бог још увек није Отац, инстанца од које се очекује спасење, излазак из сопствене „тамнице без стражара” – како се каже у песми *Трийтих тамни*, нађеној у заоставштини и објављеној постхумно у књизи *Ја и моја праиња* (2011).

Читајући, значи, Тадићеву поезију од почетка до краја, можемо означити извесну еволутивну путању у односу лирског субјекта према опасном окружењу и према себи самом. То је најпре лирски субјект који открива и извештава о свеопштој и неизмерној опсади војске мрачних екстремних сподоба, споља и изнутра – потом се, и сам деформисан и анулиран, утапа у тај страхотни простор. После тога, како се гротескни лик Тадићеве поезије већма повлачи са видљиве површине у дубину свагдашњег простора и у акције људи које срећемо, видимо како лирски субјект настоји да се из свега издвоји, одбегне и одмакне, да начини одбрамбени зид, заузме посматрачки и побуњенички став према црним и сивим појавама животног окружења. Такве песме, обележене тамним сведеним веризмом, погледом са маргине – на маргину, почињу да преовлађују у књигама с почетка деведесетих: *Улица* (1990), *Најаси* и *Пошукач* (обе из 1995), па све до последњег написаног лирског текста. У књизи *Улица* налазимо песму што већ насловом сигнализује суштински нову аутопројекцију лирског субјекта. Наслов гласи *Јуродив*, а завршница песме: „онај што седи / на клупи у парку / и Књигом лице заклања / и кришом плаче / оно сам ти ја / од пре много година // онај што кмечи / из најдубљег мрака / оно ти је глас божји – јуродив.” Другим речима, призивом старог, рубног православног феномена „лудости Христа ради” отвара се другачија, свакако дубља и сложенија, димензија Тадићевог песничког односа према оностраности што прети и оностраности у коју се надамо. Деформација хришћанских светиња је, као повремени поступак, увелико иза песника, а поменуто гранично становиште јуродивца, божјака, мимо других, који гласно опомиње на власт онога „кога никако не жели” и позива на противљење тој злоупотреби, надаје нов замах Тадићевој песничкој унутарњој борби.

Молитве које исписује, често у ритмизованом облику кратког записа, несумњиво спајају канонску основу хришћанске молитве са својственим гласом овог песника. Основа реченог молитвеног става јесте свест о греховности и изопачености свог живота, као и потреба да се изиђе из таквог стања, покајањем и духовним делањем. Могло би се навести низ места, а сада наводимо крај песме *Тајни монах* из књиге *Баволов друз* – чији наслов узимамо као лозинку песниковог зрелог става: „Ја сам место // свих мука. // Удаљих се. Да о себи знам / што знам: да сам најгори

/ и да ми спасења нема. // На злом путу проведох век.” Такве погледе, у отворено православном кључу, без икаквог устезања, Тадић образлаже и у својим ефектним поетичким исказима – каткад веома налик песмама. Тадић исповеда своје искуство просто и непосредно: „Мислим да онај који падне, ко се разгради, тај може кроз патњу доћи до аутентичне наде, или како се то каже, да ’звезде угледа из мрака’. Ја мислим о аутентичној нади, егзистенцијалној, не о идеолошкој. Идеолошке наде су крваве магле над народима. Кроз патњу се стиже до очишћења и вере. Некад проклињем свој живот, због оног што ми се све издогађало, а ипак, мислим да ми је то Господ послао да увидим своја огрешења.”⁵ Покајни тонови код песника који је доспео до описане самосвести, не изражавају се само изриком, него и стањима прочишћујуће „сузне молитве”. У немало Тадићевих новијих песама мотив суза, покајног плача јесте разрешујуће, смисаоно кључно место песме: *Гле, суза ми се на лицу зајалила!* („Два записа”, *Нејошребни сајуици*) У песми из заоставштине (*Ђаволове реформе*) читамо стихове што доносе суштински портрет нашег доба, али и песниково јасно хришћанско одређење: „Ђаволове реформе успевају, / цветају, доносе плодове. / А ти, срезан на плач и несрећу, / лепе сузе отискујеш, низ светло лице. // Наше си ново срце, добри старче. / Сва сила вражја ништа нам не може.” У другој, пак, песми, из постхумне књиге *Ја и моја прајња*, можемо видети како изгледа када се из проживљене, досегнуте православне, аскетске визуре сагледа опсесивно поље читаве Тадићеве поезије: „Упорно враћање греха / и помрачења греховног / задивљујуће је, и несносно.” У том парадоксалном споју стекла се поетика Новице Тадића: *задивљујуће и несносно*.

Колико је Тадићев зрели, а нарочито позни, песнички видокруг заснован на искуству православне аскезе показује, нескривено, и песма из збирке *Ту сам, у ѿами* (2011), под насловом *Прошћив себе, ѿрошћив очајања, бројаница*. У тој бројаници, молитвеној минијатури, управо проговара знање о неопходности напора, духовног подвига у борби што није унапред изгубљена, а којој је очајање (стање доминантно у поезији првих ауторских деценија) основна препрека: „Не кајем се, / не стидим се. / Ђавола радујем. // Лежим, ленствујем. / Молитве не узносим. / Ђавола радујем. // Очајавам, / стално очајавам. / Ђавола радујем.” У песми *Тријих ѿамни*, након стихова у којима духовни војник постаје жива икона онога у чије се име бори („Спаситеља лице стичем / док се од врага браним”) затичемо богословски беспрекорну, али

⁵ Новица Тадић, „Искази”, *Новица Тадић, ѿесник*, 29–30.

и искуствено поткрепљену и Тадићевим стиховима обилато подржану, дефиницију очајања: „Очајање је тешка туга / која је заборавила / на разрешења, и сузе.” Није уз покајање и молитву песник престао да изражава тамно лице света, али је отворио духовни излаз из сопствене „тамнице без стражара”. Нису случајно, на пример у књизи *Ђаволов друг*, молитвене песме постављене у епилошком делу песничког низа, јер оне јесу разрешење, или то могу бити пре него нешто друго што можемо учинити.

Остаје да проверимо и негдашњи увид о вези карактеристичних новијих Тадићевих песама са старим српским записима и натписима. Елеменат сажетости утицао је да се, без подробних испитивања, досетимо поменутих малих форми средњовековне књижевности – још и више маргинална позиција писара, дијак који, крај монументалних сакралних и повесних преписа, укратко забележе своје име и помену невоље писања и живљења. Тако шта веома је подсећало на скрајнутост као изабрану позицију песника Новице Тадића, чија је веза са библијским стилем и речником из узоритих превода Караџића и Даничића више него очита, не само због његовог честог посезања за цитатима из Старог и Новог завета у прочељима песничких целина, и стављања библијски маркираних речи у наслове. У једном разговору, Тадић ми је био неодређено скренуо пажњу на Јефрема Сирина, једног од утицајних песника-богослова ране хришћанске књижевности (303–373), веома превођеног и на старословенски језик. Довољно је знати да позната покајна деоница из *Житија Свѣтоѡ Симѣона Немање*, у којем Сава проговара у првом лицу пред самртним одром свог оца, заправо представља навод из десете Сиринове молитве Пресветој Богородици.⁶ Није чудно што ће и антологичар Миодраг Павловић средишњи део баш тог пасажа, преломљен у стихове и насловљен у *Слово о мукама*, поставити на почетак своје интегрално замишљене *Антиологије српског ѡесниѡиѡва* (1964). Није случајно изабрао песник модерног агонистичког нерва – какав је, разуме се, још како, и сам Тадић – деоницу у којој се изражава распетост између висоте и нискости у себи, а надасве покајни став културног хероја нашег народа, чија завршница, у преводу Миливоја Башића, гласи: „И пре смрти бивам мртав, / И пре Суда сам се осуђујем, / пре бескрајње муке / собом сам мучен од очајања.” Као основну преокупацију Јефрема Сирина, аскете и богослова песнички надахнутог и сажетог, искуст-

⁶ Драгиша Бојовић, *Песник будућеѡ века. О ѡезији Димитрија Канѡиѡкузина*, Приштина 1995, 43.

веног исказа – од значајног утицаја на стару српску књижевност⁷ – Димитрије Богдановић истиче управо покајање. „Преображавање личности”, пише Богдановић, „почиње самопознањем, а то у светлу Јефремових мисли значи сазнањем своје грешности. Човек понире у себе. Открива сву своју недовољност, несавршенство, свој грех и своју духовну деформацију услед живота у греху. Ту настаје мотив покајања. Покајање је тада израз незадовољства собом, страсне потребе да се живи друкчије, да се постигне радикална измена личности, да се своје Ја замени Богом.”⁸ Ко прочита неке од доступних текстова Јефрема Сирина, нарочито његове „сузне молитве”, увидеће лако зашто их је и Тадић радо читао, и зашто их је, највидљивије у кратким молитвама, у дубинском препознавању, следио. Поменути кључни изражајни и садржински чиниоци јесу спона између два, у времену више него удаљена песника – а пре свега суморна слика себе самога, беспопштена у покајању и самоосуди. Сирин, рецимо, у једном молитвеном пасусу изриче следеће, жестоке речи, сасвим ововременског призвучка: „Тешко мени, ја сам живи мртац; гледам, а не видим, од човека постадох пас. Са мном се, иако ми је дат разум, опходе као са скотом.”⁹ Сравнимо тон и речник Тадићеве песме са претходним наводом (а могли смо изабрати толико других), песме у чијем је наслову Сиринов чест вапијући усклик, *Тешко мени (Нејошребни сајушници)*:

*Тешко мени, њогибох!
Тешко мени, у власији сам оног
кога никако не желим.*

*Ни Света Мајчица не зна
ција су ми за данас
припремили добри људи.*

*Аох мени, аох кукавцу!
Век ми прође
у наојаким молиивама.*

Заиџрајше ојеш, буре бесовске!

⁷ Драгиша Бојовић, *Свети Јефрем Сирин и српска црквена књижевност*, Ниш–Косовска Митровица 2003.

⁸ Димитрије Богдановић, *Свети оци и учитељи цркве*, Београд 1989, 136.

⁹ „Четврто сузно мољење – четвртом увече”, *Молиивеник и ѡсалиишр Прејодобног Јефрема Сирина*, издање манастира Св. Прохора Пчињског, 2001, 58.

*Нека, нека, нек њако буде.
Праведни мене њраведно кажњава.*

Забрављен ћу бићи, као гроб исиод гробова.

Ако је, мимо свих песнички ванредних имагинативних продора, ишта ново у Тадићевој поезији, до краја себи доследној, донела његова поетичка еволуција, стицај тих особина можемо подвести под уплив покајног тона проистеклог из хришћанске, аскетске перспективе са које се мрачни домен постојања песнички тумачи, и којим се наше место у њему преображава из безизлазног у искупљујуће, из ништавила у надање. Тиме је Тадић, који се попут Саве Немањића – односно Јефрема Сирина уграђеног у битна места првог дела писаног српског песништва – испрва „помешао са стоком неразумном и уподобио се њима”, изнашао и копчу са најдубљим традицијама српске поезије, али и с њим егзистенцијалним, спасоносним смислом поезије, остајући и даље оно што је песнички био.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

ГОРДАНА ЂИЛАС

ПЕСМА ИЗ ДАЉИНЕ

Поздрављам радосно овај скуп и захваљујем се на поверењу које ми је указано. Надам се да је песничка збирка *Сећање које се није догодило* само још једна ниска у низу поетских гласова који су понели и узносе име Милице Стојадиновић Српкиње.

Милица је имала, још 1877. године, свест о томе како је она, тада, „једина и прва српска списатељица”. Сви ми данас, и од сада па заувек, потврђујемо и осветљавамо то њено место, свесни да је сваки почетак тежак и да носи у себи знатну меру одрицања. И ово *Сећање* би да се надовеже и приближи тој магичној спознаји литературе у којој се свака боја прелива на свој начин, али тек кад се догоди прожимање са осталим.

Милица је свесно и самопрегорно одабрала да мера њеног унутрашњег бића буде подређена општем, вишем добру, занемарујући при том најинтимније и најличније потребе. Снагу да у томе истраје налазила је у природи и завичајном небу. Природа је контрапункт који повезује мелодију унутрашњег са мелодијом спољашњег. Природа је постала мера за емоције и места која нас узносе али и саплићу, радују али и збуњују, она је и онај префињени прелаз ка речи, ка поетском.

А оно што нас покреће, знала је то Милица, јесу прве слике које памтимо, место рођења, земља под нама и небо над нама, прелет птице, коначно плави брегови Фрушке горе. То су посебна места сигурности и поверења која нас безрезервно прихватају и која нам се непрестано обраћају, али нам своју тајну никада не открију до краја.

Да ли се ишта променило од тог времена? Суштински мислим да није, или су промене веома мале. То је извор коме се увек враћамо када смо жедни или када стварамо.

И не само поезија Милице Стојадиновић Српкиње него и њена личност данас зрачи харизмом којом је зрачила учествујући у културном и јавном животу свога доба. Сарађујући са истакнутим српским и европским књижевницима и интелектуалцима, она је ширила свест о значају литературе, посебно поезије. Милица из Врдника 18. маја 1858. године пише Лудвигу Аугусту Франклу: „што се мог духа тиче, он вам је једна птица залутала у гај, па ту међ хиљадама лепрша сама самцита.” Ми се данас, сви, памћењем, језиком, поезијом придружујемо тој птици. Све док је следимо и поштујемо њену личност и њено дело, ми је уносимо међ врхове да би тамо сазнали одговор на све тешко, ружно и тегобно у нашој садашњости. Поезија, личност њена и њено дело начин су да поново осветлимо и промислимо о оним особинама које нам и данас нуди – скромност, једноставност, родољубље, искреност и честитост. Мало ли је? И при сваком нашем сусрету схватам како су те особине све време ту, и увек ће бити, за сваког ко жели да их види.*

---

* Реч на додели награде „Милица Стојадиновић Српкиња” за књигу *Сећање које се није догодило*, у Заводу за културу Војводине у Новом Саду, 25. новембра 2011. године.

МИЛА МИЛОСАВЉЕВИЋ

СВЕТЛО ИЗ ОЧЕВЕ КОЛИБЕ

Разговор са Селимиром Радуловићем

Кад год нешто треба да урадим, одмах у мислима
упитам себе: могу ли то да урадим у славу Христову?
Ако могу, онда и чиним, ако не, онда нећу да чиним.

Н. С. Љесков

Мила Милосављевић: *Савремени човек и савремени свети!*
Шта појиреса човека 21. века и шта саставља и шта обнавља
савремени свети!?

Селимир Радуловић: Живимо у свету у којем је много оних без истине у очима – *сувог праха* што га дижу и носе ветрови лаки. Развратна техничко-меркантилна цивилизација као да је заборавила да је човек дете Божје и да не живи само о хлебу своје. Савремени човек се, добровољно, одрекао свога оца, претварајући свет у једно потуљено *осирво сирочади*. Изгубивши веру у божанско сједињење, он више не држи у својим рукама читав свет, већ се исцрпљује у трагању за смислом симултаних и симулираних фрагмената. Савремени човек нема више свест о томе да се у њему *секу сви њланови бића*, да смо сви удови једног тела, да је једна заједница, заправо, једна целовита, хришћанска, личност.

Савремени човек је човек без равнотеже. Он се, разбијен, фрагментизован, без свести о Богосинству, губећи своју целовитост, наизглед усправан, урушује. Дехристијанизован, потом, дехуманизован, остао је без личности. А личност је, вели Николај Берђајев, дух и само њиме се можемо супротставити идолатрији

и демонизму савременог света. Над њим се надвијају ноћ и тама, гасећи његове духовне потенцијале, из њих исијава његов напукли лик; он не жели да буде образ и подобије Божје. А под њим – провалија велика! Али, и у ноћи *сијају звезде и разгорева се свейлост*. Од снаге и отпорности хришћанске духовности зависи судбина савременог света и човека. Савремени човек се спасава, васкрсава, само кроз Христа и кроз тело Христово, јер је хришћанство *једино и последње прибежиште човеково*. Ономе који не пристаје да у име *свейске хармоније* жртвује *живу личност* није се тешко одредити између осећајне дијалектике Ивана Карамазова и Хегелове *антииперсоналистичке филозофије*. Објективација духа у историји је, пре свега, *нељудска* и представља одвајање од *унутарње тајне човековог постојања*.

Задатак је савременог песника да на нашем *острву сирочади* удахне веру за силазак неба на земљу, да укаже на ону светлост коју је именовао Фјодор Михајлович Достојевски, налазећи је на *самом дну таме*. Није без разлога речено да су највећи међу Источним Оцима, знаменосним и христоносним, надахнути песници и да је њихово богословље созерцатељно. Кад се заљуљаш и затрепериш, као трска пред лицем ветра, и чини ти се да ти душу вребају, а не скраћујеш корак, кад дан на дан додајеш, јер хоћеш да ти срце, и надаље, буде живо, да не грешиш у себи, једина је нада све што заокружује спасоносни знак непобедивог крста. С њим, на рушевинама издробљеног света, савремени песник оформљује есхатолошку синтезу земаљског и небеског и пева о тајни бића. Тако се он облачи у Име Божје, а његова песма прелива у службу. Из средишта неевангелизоване земаљске датости израња усамљени глас, на размеђу антропоцентричне и теоцентричне уметности, као глас који оверава човеково трагање за путевима силаска Бога у своју творевину.

И тај процес, тај хармонизовани и обележени ход од две хиљаде година, не доима се као апстракција која се догађа захваљујући нашим земаљским часовницима, већ као ход испуњен трајањем који своју осу проналази у Христу и везује ишчашене зглобове времена.

Како се тај процес рацчовечења човека у савременом свету књижи код нас, какве ожиљке оставља на телу српског друштва!?

Као што сам рекао – живимо у прилично-неприличној свету, где се изгубио лик човека као *духовно усредсређенога бића* које чува везу и *јединство*.

Бестијализам савременог света је, заправо, *аӣавизам варварских инс̄ӣинка̄ӣа* – варварство унутар, наизглед, уређене цивилизације. Може се рећи и овако – реч је о нељудском царству које обеснажује свако *саосећање према човековој судбини*. Као што је у совјетској Русији и Немачкој, тридесетих и четрдесетих година прошлог века, владала *ор̄ӣодоксија марксизма*, односно, *ор̄ӣодоксија расизма*, које су, на исти начин, подсетиле свет на средњи век, осакаћујући и стерилишући човеков живот, тако је у савременом свету, и у Србији, као делу тог савременог света, завладала *ор̄ӣодоксија северо-аӣланӣизма*. Реч је о истој *социјалној морфологији*, у оквиру које се потиरे слобода човека као *целовӣӣо̄г бӣћа*, а стварно манифестује *формална и реална не̄зација слободе*. Нема те огрубеле большевичко-комунистичко партијске руке која је стезала чвршће и болније од однеговане северо-атлантске партијске руке. И нема тог миришљаво-обећавајућег нацистичког футуристичког призора који се може мерити с високософистицираном и високодизајнираном сликом савременог северо-атлантског раја.

Човек, нажалост, није кључна вредност савременог света. Њега покрећу другачије вредности – вредности опсесивног сна о глобалној моћи, вредности никада довољно умноженог корпоративног капитала, вредности високософистицираних система за масовно уништење, вредности потенцијалних (још неосвојених) ресурса. Свет корпоративног капитализма, у оквиру којег је и Србија, као, мање-више, затавњена мрља, поништава идеју братства и заједништва међу људима, враћајући савременог човека у прошлост ка Хобсовој *хеурис̄тичкој* формули – човек је човеку вук. Живот у свету корпоративног капитализма је *вуч̄ји живоӣи!* А ми – наша криза је суд оздо, али и суд озго.

Можете ли, сагласно томе да замислите једну собу четири са четири, са спуштеним ролетнама, и у њој, дајте мало, само мало, крила имагинацији, смештен сав српски народ. Свако мало, неко од нас пожели да подигне ролетну да би видео шта се догађа вани, изван собе, хоћу рећи преко границе. И шта се догађа – како се подигне ролетна укажу се обасјана лица наших северо-атлантских пријатеља и усрећитеља, али и призори разарања и злочина која су та лица починила у минула два десетлећа. И таман кад би сваки појединачни радознали *ше̄ӣач* ролетне заустиио да нешто упита, добро организована и размештена редарска служба спустила би ролетну, с опомињућим треском. А шта је он, гледајући призора савременог евро-атлантског раја, хтео, заправо, да пита? Хтео је да пита, најпре, зашто је Србија 1999. онако сурово, дивљачки, бомбардована. Хтео је да пита, дванаест година након убилачког

похода чеда самоуништавајућег корпоративног есхатолизма, није ли крајње време да се погледамо у очи, односно, да се уклоне лажни адути из рукава и на прави начин проговори о обескорењености човека с краја миленија, о белоданом нонсенсу западне цивилизације. Хтео је да пита, поводом наших суседа, ту, надомак ролетне, да ли је време помрачило или позлатило речи да све *што је слабо и сирашљиво није проиш из силе*, а све *што је пошло и грабљиво то је уз њу*. И још, као да је тај заробљен поглед, који живи између подизања и спуштања собне ролетне, хтео да пита да ли је и даље на снази начертаније Дина Ачесона, државног секретара САД, с краја шездесетих, *да једна тпрула јабука може да поквари целу кацу*, односно, да *што је земља сиромашнија то је ојаснија*. Као да је хтео, у незнању, да, макар на час, себи олакша, да припита да ли је још увек на сцени идеолошки расап којим се доказује недоказиво – да је рат мир, да је слобода ропство, да је зверско бомбардовање хуманитарна мисија, да је тероризам демократија. Хтео је да запита, бацајући, у неверици, поглед на своје имање, како то да је тако лако, преко ноћи, прекројено и смањено. И, коначно, како то да се историја, по ко зна који пут, поновила, будући се хришћански Запад нехришћански понео према хришћанском Истоку.

Али, као што рекох, ролетна, с треском иде доле. Зато се у тој соби, четири са четири, окрећемо себи. И читамо са свог измореног и израђављеног лица, *првог и другог*, све што се може прочитати. Кад погледамо ко је данас, у Србији и Европи, за Европу, ко је такозвани *евроенџузијасџа*, нормалном човеку се чини нормалним не само да буде такозвани *евроскејџик*, него да сваки пут отпљуне на ту грешну мисао и у себи изговори – далеко ми кућа од ње и од њих! Европа данас станује, најинтензивније, у деформисаним и испраним главама корумпираних бриселских филстара и у једном невиђеном, агресивном, информативно-пропагандном моделу, који је раван прљавом информативно-пропагандном рату против Србије, деведесетих година прошлог века. Бити данас *евроскејџик* значи бити, у најмању руку, веродостојни Европљанин. Уосталом, зар право на сумњу није у традицији европске духовности и у хоризонту европског модела мишљења!?

Има ли, онда, излаза за овај део остпрва сирочади где је насташен српски народ?

Надајмо се да има. За почетак, рекао бих, да није тешко проверити да ли су сви плодови који расту на дуговеком и разгранатом европском стаблу зрели и здрави, односно, лако је стећи увид

да ли је паметно на дивљу српску воћку калемити пелцер европејштине. И запитати – да ли је истина да Србија постоји да би била Европа, дакле, део Европске уније и да ли она има и других интереса, осим европских. И коначно – да ли су европски интереси све, а српски ништа!? Када се суочимо с овим питањима онда ћемо лакше рационализовати агресивни и свеискључујући налог наших европејствујућих прогресиста који нам поручују да се оканемо српског народног осећања (и идентитета) ако хоћемо да будемо део општечовечанске, како они хоће, германско-романске културе и цивилизације.

Европеизација Србије подразумева одрицање од целовитости и јединства нашег народног организма, али и од обавезујућег политичког патриотизма. То је, разуме се, допуштено само вишим *културно-историјским јединицама*. И то знају европејска и НАТО деца, отуд агресија и искључивост – да би се запатио европски калем неопходно је, у континуитету, обрезивати гране на српском стаблу, које се пружају и расту без обзира на труд и упорност калемара. Српски политички кицоши, у својој неутемељености и несигурности, у страху се осврћу и ослушкују шта ће рећи Европа. Њихово *демократско евројовање* је без граница – нема тог српског интереса којег нису спремни да погазе. Они немају двоумица да ли мерити с европске или са српске тачке гледишта, да ли посматрати стварност кроз европске или кроз српске наочаре. У свом приземном филистарском цинизму, тај европејствујући псеудополитички сталеж промовисаће *Параду поноса* у једну од најелитнијих манифестација пута у светли европски живот, доказујући да је тамо где нема истинског, унутарњег, садржаја спољни, формални оквир, доиста, све. Једно је извесно – што се више прилагођавамо задатом европском канону све је већи отклон Европе спрам нас. Сваки наш гест самерава се као гест притворне и очајничке изнудице. А наши европејствујући прогресисти ту строгост старе даме сматрају нашом савршено заслуженом казном, образујући у српској јавности слику да се Европа окомила на нас да би санкционисала нашу *неспрљиву охолост*. Ми, дакле, такви какви јесмо, не дамо оно што је наше и отимамо се онима који су намерни, силом, да нам отворе наше српске очи и раслабе наше природне, унутарње, животне снаге. Има ли од тога већег греха и већег разлога за праведну европску одмазду.

Европско искуство с краја 20. и с почетка 21. века укршта се с искуством с краја 19. и с почетка 20. века. У Европи, данас, као и некада, много тога зависи од односа два профилисана културно-историјска типа, германског и словенског, хоћу рећи од односа

Немачке и Русије. У том простору треба тражити вишак смисла за нас, српску децу земаљску која не одустају од потраге за *свeтлoм из очевe колибe*. Све нас, наравно, храбри и подиже сваки поглед Русије ка православном Истоку, ка источној јединородној браћи. И данас су лековите речи Николаја Јаковљевича Данилевског да је Русија *глaвa свeтлa који долази*, односно, да Русија није само *једна евројска држава*, већ и *чистав засебни свeт*, као год и речи, из *Пишчeвог дневника*, Фјодора Михајловича Достојевског да *ће нaшa велика Русија рећи своју нову здраву реч*, реч коју *свeт још није чуо*.

Шта нам, надаље, ваља чинити – пита се, као и ви, песник из мале српске вароши, обременене духом педантерије и сићушности, у којој се, преко ноћи, оверава старо српско правило – чим крену успеси у јавном послу, ето олује! Пре свега, неопходно је уклонити површни и упрошћавајући, презрења достојан, мондијализам који разлаже и слаби српско народно биће, и не одустати од уверења, храбрости очајника (!?), да је чистота срца премоћнија од прости силе. Дакле, отимати се, што је могуће више, преопасној струји нашег времена, зломисленом и злонаклоном загрљају подлог Идумејца.

У свеопштој таштини савременог света могуће се изборити за статус срећне деце земаљске, што, простом душом, долазе надомак Господа. Ето излаза. И, наравно, упорно, из дана у дан, гасити косовско-метохијски вулкан чија нам лава куља под ногама. Ето неспокоја. Неопходно је, надаље, клонити се сумњивих узора и јалових утицаја и не окретати главу од духовника и боготражитеља који би нас довели у подножје цркве Христове; савити се и сабрати око духовног јединства наше цркве и православљу приступати, као и наша браћа Руси, као нерву нашег државног живота – да још више оснажи и продре у *крв и илој нацие народа*.

Наравно, не треба да нас обесхрабри то што је приличан број оних који уместо породице, с иконом у углу, бирају статичну, изједначавајућу, једнообразност нарастајуће северо-атлантске хидре; што се уместо подразумевајуће разноврсности европске мисли која је саобразна, такође, подразумевајућој разноврсности европског живота, смештају у сенку молоха америчког корпоративизма, који, даноноћно, вреба да се, случајно, ко не дрзне да буде свој. И не треба да нас брине, јер ће се, временом, жито Исусово издвојити из кукоља који ће, неминовно, сагорети.

Која је, ђо Вама, ишачка у којој се укритијају нацие и свeтске муке?

Политички такт и опрез намећу да се не дира у напукло здање америчке империје. Па ипак, неопходно је подсећање – на примеру њеног настанка и развоја веома је лако уочити разлике између једног цивилизацијског плода и спарушене цивилизацијске махуне. Нема веће опасности за савремени свет од земље која је, до јуче, била његова основна нада. Она је, у минулих пола века, произвела бројне ратове, оробљавајући све што се могло оробити, пљачкајући све што се могло опљачкати. Али, највећи проблем је у томе што је, софистицираном формулом апсурдистичког цинизма, орвелузујући, још више, орвеловску стварност, кренула у поробљавање наших душа. Човеку здраве памети и изграђеног интегритета може очас позлити када се суочи с изумима и открићима ове кафкијанске назови демократије, који су у знаку *игре са здравим разумом*. Ови необуздани планетарни крадљивци, с неукорљивом тачношћу, уз помоћ земаљског оруђа ђаволје воље упуштену данаидску посуду замењује заводљивим медоносним словом.

Увиђајући да су, данас, и човек и свет изгубили властиту равнотежу, Ноам Чомски вели да је Америка *насилна терористичка држава* која у рукама држи велику заставу, на којој пише да међународно право и повеља УН-а за њу не важе, јер поседује оружје и спремна га је употребити. И додаје – у Америци, још увек, војне хеликоптере називају именима жртава геноцида (*Ајачи, Команчи, Црни соколи*) и да за то никога није брига. А преохоло и закоровљено срце Мадлен Олбрајт, одговарајући на питање о пола милиона ирачке деце, која су помрла због америчких санкција, откуцава да је та одлука била тешка, али да она мисли да је у реду *платити такву цену?* Ето, зашто мислим да је реч о земљи која је опасност за читав свет. Има монопол силе, спремна је да је употреби, а ако вам се то не свиђа склањајте се с пута, док још можете. Као да, континуално, емитује исту поруку – ми смо осветољубива и ирационална земља, ван сваке контроле, дакле, *насилна терористичка држава*.

Посебна тема, у најнепосреднијој вези с овим питањем, као збир наше и светске муке, као знак усколебаности срчног темела живота, јесте контрола начина размишљања у свету, особито подмитљивих тзв. либералних интелектуалаца, који су и архитекте и жртве доминирајуће технике уверавања. Она је савршено једноставна – руља се мора држати на дистанци, јавност мора бити у функцији пасивног посматрача, а не у функцији активног саучесника. Као у самонастајућој сивој ћелији Великог инквизитора – слобода је нешто превећ опасно, људи, просто-напросто, желе да буду подређени, да се сместе под скут ауторитета. Да ли,

уопште, процените, има разлике између речи Јозефа Гебелса који каже да се, уз довољно *понављање* и *психолошко уверавање*, може доказати да је *квадраи*, *заправо*, *круг*, да су то само речи које се могу *комбиновати све док не сакрију право значење неке замисли* и става Волтера Липмана да се јавно мњење може обликовати на исти начин *како се обликују војне трупе*. И то је, наравно, могуће направити, јер имамо *дивну нову ствар која се зове пропаганда*. И ко је, уосталом, ратне походе називао *хуманитарним интервенцијама*, користећи се искуствима англо-америчке пропаганде из Првог светског рата. Ево антологијског низа – немачки, италијански, јапански фашисти, северо-атлантска алијанса. Круг пропагандиста око Џона Девеја, који је исмевао пацифизам, тврдећи да је рат *вежбање практичне интелигенције*, с почетка 20. века, етаблирао је слоган да се, по први пут у историји, рат води без освајачких и економских претензија – *због људских вредности*. Нешто слично је, поводом бомбардовања Југославије 1999. године, тврдио Вацлав Хавел, наводећи да се, по први пут у историји, води борба за *начела и људске вредности*. У којој је мери, после свега, неопходно одговорити на питање да ли је бомбардовање наше земље била *хуманитарна интервенција* или зверски поход који је довео до *врлоглавог расија злочина* – не само без икаквог разлога, већ и без сенке повода!

Вац поглед на савремену српску књижевност – које су прерођајуће идеје и трендови?

Српску књижевну сцену, у минулом десетлећу, настанили су агресивни и недаровити транзициони књижевни скакавци који су појели њену драгоцену духовну супстанцу. Они су, маниром приучених занатлија, опсену преименовали у суштину, а површну реторичку вежбу у неизрециву мистерију, стављајући, неувијено, до знања да су, за њих, књижевни судови, заправо, пројекција друштвених. Смештајући ресурсе имагинације у простор виртуалне књижевне берзе, где је танка линија прелаза између вредног дела и бедног књижевног побачаја, јер њихове акције, из часа у час, падају и расту, пеновско-политбировски европејци сатерали су српску поезију у уску и слепу улицу. Боље рећи – у мрачни буцак!

Ови *екстремни европејци*, озарени у спасоносном, страсном загрљају демократског прогреса, желе само једно – да буду *просечни европејци*. Њихов сан је, заправо, испуњење сна Тургеневљевог књижевног јунака, Базарова – да сви личе једни на друге попут *бреза у шуми*. Тако су од европског идеала богатства

у разликама стигли до азијатског идеала – учинити све једнаким и једнообразним. Парафразирајући Константина Леонтева, који је наслућивао крај петровске и петербуршке Русије, могло би се рећи – ах, јадни наши европејци, лако би вас било презрети, под условом да срце заборави да и ви носите српска имена и да сте, чак и ви, деца Божја која се могу придићи!

Како реагује јавност, књижевна кријтика!? Оцена је више него драматична.

Србија је данас духовна пустиња. Нови, духовно поспали, интелектуално-несавесни нараштаји успавани су дијаболничком пропагандом која сипа рушилачки и смртоносни отров. Право је рећи – јавно мњење у Србији је орвелизовано, односно, ворликизовано, односно, американизовано! Ко смо, шта смо, у шта све треба да се претворимо сазнајемо из гестова слугерањске ревности синова клонулих – наше европејске и НАТО деце. У грозници јалове и раздируће сумње ови горделивци, у чијој је души зао дух *йога-сио све зраке савести*, доводе у питање и начело слободe. Њихов је заштитни знак неотклоњив процес истинског самослабљења и саморазарања. Није без разлога речено да духовно мртав човек не може имати отаџбину, односно, да душа без духа не може пронаћи отаџбину. И наша су европејска и НАТО деца заборавила да је слобода вечно начело људског духа, да је дух слобода, извитоперујући начело слободe, тумачећи га као слободу за себе, а ропство за друге, превиђајући, при том, да *слободу истински воли не онај који је жели само за себе, већ онај који је истио тако жели за другога*. За њих држава не настаје због *лејоџ животиња*, како подучава Аристотел, и не служи *Божјем делу на земљи*, како надахњују Свети Оци, већ због њиховог лепог живота и похоте у стицању земаљског блага. Јадна наша европејска и НАТО деца – у трци за слободом затурили су Истину. Хоће ли их, из духовно незрелог и политички опасног дремежа, разбудити речи великог руског боготражитеља – *сазнајте Истину и Истина ће вас учинити слободним!*

Изворно критичко искуство сведено је, нажалост, на ниво инцидента, односно, замењено гестом *издизања обрва* или *риџуалним масонским гестом*. Лик савременог српског песништва указује се, сагласно томе, у *кривом огледалу*. Тај инфернални знак празнине и немоћи манифестује се као таворска светлост без Христа, или, пак, као *свештосћ без свештештеља*. Ако вам предочим да је кључни свети системски спис наше цивилизације, Библија, у којем се налазе све књижевне матрице из којих је изнедрила нововековна европска књижевност, занемарен, и да је то оставило

трага у *нашем познавању књижевне симболике као целине*, онда сам вам готово све рекао. Ако, уз то, знамо да је Библија јединствена *архејтипска сликарство која се простира од стварања до апокалипсе*, да се, како вели Св. Августин, Стари завет открива у Новом завету, а да је Нови завет сакривен у старом, да су они, заправо, не *толико алеџорије један другоме колико узајамне метафоричке идентификације*, да је то једина форма која сједињује *Данијелову архитипологију* и *Раблеову дезинтеграцију*, да без њеног разумевања и тумачења нема разумевања и тумачења савремене књижевности, онда је измерив суноврат обезбожених инертних духова који је занемарују – и као читаоци и као тумачи.

Заобилазећи *коначни мит*, како Фрај назива Библију, који *премањује простор и време*, они заобилазе све – оно што се у књижевној критици означава структурним, односно, *организујућим начелом књижевне форме*.

Говориће оштро, начелно, без персонализације...

У Србији је много оних који *вуку државни џубер* к себи и на себе тако да он пуца и *цепа се по свим шавовима*. Још је више оних који скривају своје индивидуално национално-духовно лице, не схватајући да само *нишчи пеку хлеб* од попабирчених *сувих корица*. Онај који има обасјано индивидуално национално-духовно лице, на којем се чита да смо *сви једно*, да су у нашој националној духовној култури сва блага наше отаџбине, зна како да га сачува – и од охولة *националистичке умишљености*, на једној страни, и од неподношљивог *свеизруживачког самопопицавања*, на другој страни. Али човек који нема приступа *духовној води* и *духовном оџу* свога народа раскорењени је изгнаник, суновраћен у мрачне подрумске одаје обезбојеног и обездуховљеног мондијализма. Нема братства у духу уколико се стидиш властитог национално-духовног бића. Кад се утврдиш у духу властитог народа онда ћеш, на истински начин, разумевати дух других народа. У властитој, родној, култури, у љубави неомеђивој, укршћују се и духовност и националност. Хоћу рећи, утврђујући смисао за класичне националне песнике што *доносе радости сивиха*, веома лако ћемо утврдити смисао и за старозаветни крик Јова, и за мудроносни загрљај сура, и за неупоредиву германску индивидуално-песничку теофанију.

Зато и кажем, још једном – ах, јадни наши европејци-идолотворци, будући *ортодоксију европејска* обогаћују измаштаним моделом *интернационалне културе* која је, у ствари, *култура шрговачких ђуџаника*. Али им је и то мало, па културу социјалног

налога, којом се превладава индивидуализам природан култури, која је чедо немачког национал-социјализма и совјетског комунизма, а запатила се и на телу северо-атлантизма, премештају у живи простор српске културе. Белодан доказ за померање аристократског начела културе ка култури социјалног налога јесте, рецимо, увођење појма *коректност* у разумевању, тумачењу и вредновању књижевних дела, што нас враћа у време соц-реализма када је идеолошки кључ, без остатка и по задатку, непогрешиво отварао свако књижевно дело.

Када је реч о персонализацији, не могу заобићи незаобилазну дојучерашњу потпредседницу владајуће странке и председницу српског ПЕН-а, свепростирућу и свеподразумевајућу Виду Огњеновић. Носећи барјак европејске и НАТО деце, изливајући све медаље и значке у култури Србије, у минулом десетлећу, ова је редитељка, списатељица, амбасадорка, комесарка, у заносу агресивног европског месијанизма, потражила замену и за Вука Стефановића Карацића, и за епски десетерац и за, ни мање ни више, сам српски народ. Јер није задовољна нашим (српским) идентитетом, будући уважавамо, највећим делом, оно што се налази у народној песми – и од тога, где чуда, *зидамо зграду идентитет*, поентирајући да смо у страху пред сваким смислом који није у *провереном десетерцу (Вечерње новости, 18. јун 2011)*. И још, мудрословећи, наводи да је свет поље *безобзирне слободе (!?) – без основних десет заповести*. Ово наше обезверено и пало, стармало, европејско и НАТО дете, континуално заклањајући лик *вечне Србије* ликом европејске (идеолошке) Србије, подмеће нам *основне* наместо *Божјих* заповести, као што лажном тврдњом о неким виртуалним *замлајмама које нам кроје вредности* (*Блиц, 5. јун 2011*) покушава да измени путању песнице која је усмерена ка њој и њеној партијској братији.

Како сће, с ове дисјанце поимајрано, као песник, испунили свој дар судбине?

Када говорим о својој песничкој судбини, онда је извесно да сам имао два песничка живота. Први, окончан крајем осамдесетих година прошлог века, у оквиру којег сам, без остатка, извршавао налоге такозваног *занајлијског писма*. Писао сам поезију, нисам писао песме! У том се духу, рекао бих, изнедрује деведесет одсто текуће песничке продукције у Србији. Од раних деведесетих започео је мој други песнички живот, сагледив у ставу да је поезија, најједноставније речено, веродостојни и непрегледни предео *певања и мишљења*. Зато сам запевао из сенке најлепшег

и највећег певача, Сина Човечјег и Сина Божјег, односно песнички се одмеравао с најлепшом и с највећом књигом. Пливао сам у заводљивој библијској реци (*О ѿајни ризничара свих суза, Снови светиоџ ѿишника*), трудећи се да изнађем најбистрији рукавац, с варљивом надом да ће то бити само мој рукавац. Тада сам дотакао скуте Божје ризе у песми, и кроз песму, бележећи откуцаје срца које се *расцветшава у живој љубави*. Тражећи *џрм несаџориве куишине* која гори у њему.

Мој поглед је, истовремено, ишао и ка миту и ка неусколебивој песничкој ризници старих стихова, у којој су смештени најлепши песнички узорци у минулих две хиљаде година. И у сенци великих песничких храстова, као што су Хомер, Данте, Шекспир, Бајрон, Гете, Хелдерлин, Новалис, Кавафи, Тракл, Рилке, тече мој други песнички живот. И да будем сасвим отворен, с времена на време, излазећи из сенке њихових монументалних крошњи, тражим, промаљајући стидљиво главу, у сунчеву зраку, онај сноп светлости и боја који ми се чини најизазовнијим. Као што има оних који гледају а не виде, односно, оних што *ѿприсусѿивујући одсусѿивују*, тако исто и да би се регистровали светлост и тама треба у души имати орган за њих.

Када је, пак, реч о нашој, српској, песничкој традицији, највише ме разнежује и потреса тавна песничка гама Владислава Петковића Диса. Једнако томе, и песничка универзалност и продуктивна неуравнотеженост Лазе Костића, који је испевао најлепшу песму српскога језика, песму *Међу јавом и мед сном*. И, наравно, профетска дубина и стваралачка испуњеност весника српског јединства и српске слободе Петра II Петровића Његоша.

Ви, дакле, ѿравишће разлику између ѿезије и ѿесме, ѿесника и ѿевача.

Да поновим – данас је много песника, а мало певача, много поезије, а мало песама. Хоћу рећи – данас је мало оних ретких, изабраних певача, обдарених искуством мита, песничком снагом и смислом за ризницу старих стихова. Песници се рађају, а не стварају! Савремено *занашлијско ѿисмо* је удовољило основним захтевима свете писмености, али није испунило услове препознатљиве у онтолошком континуитету певања песме – од Хомера, преко најлепше и највеће књиге песама и романтичара, до последњег великог певача Рајнера Марије Рилкеа.

Недавно је, у издању београдског „Нолиша”, изашла из ѿишамље Ваца књига изабраних и нових ѿесама, ѿод насловом Песма

с острва сирочади. *Овај избор сабира, рекла бих, плодове Ващеџ другоџ ѿсничкоџ живоѿа, како сѿе већ рекли. Није, дакле, реч о ѿресеку Ващеџ инѿеџралноџ ѿсничкоџ рада.*

У праву сте. Комбинујући две већ објављене поеме (*О ѿај-ни ризничара свих суза, Снови свеѿоџ ѿѿѿника*), с новом поемом у настајању (*Песма с остѿрва сирочади*) и с новим седмочланим песничким низом (*Седам малих дрхѿаја*) хтео сам, заправо, да покажем у којој је мери то певање о истом, односно, у којој се мери те целине укрштају – и структурно, и поетички, и семантички. И, наравно, да заокружим ону меру песничког искуства којом ме даривао најлепши и највећи Певач и најлепша и највећа Књига и део веродостојног вербалног еха јединствене *археѿѿѿске сѿрукѿѿуре која се ѿросѿѿуре од сѿварања до аѿокалиѿсе.*

Како дише Ваща ѿсма, које су њене значењско-обликовне координате?

Нисам своје срце усмерио ка *скамењеном и хладном хоризонѿу савременоџ свеѿа*, већ сам га сместио у матицу певања која израста из *самоџ средишѿа еџзисѿенције*, купајући се у светлости, откривајућој и исцелујућој. Стварност је саморазумљива, зато сам, знатижељан, похрлио ка скрајнутој *ѿајној обали*. Ту сам потражио вековечите лестве, уз чију сам се помоћ, као стари мајстори-певачи, покушао успети уз литицу двехиљадегодишње онтолошке мистерије. Певати Име Божје – није ли то, по себи, епифанијски блесак!? У својим песмама свесно сам реконструисао *свеѿѿи језик символа и ѿредѿава* да бих сачувао природену узвишено-надилазећу супстанцу, а не зато што се, рецимо, нисам довољно дистанцирао од предмета певања. Бог није ништа друго већ Емануил (с нама Бог) и све створено жуди за откривањем Сина Божјег. Свој дар судбине усмерио сам к томе да се у песми препозна како се дело јеванђелизације улива у дело цивилизације, која се усмерава ка Истоку – Христу. Као и све што дише и моја песма, на *духовним крилима вере*, слави Господа.

Ви, ипак, ѿеваѿе из свеѿа, а не из ѿусѿиње!

Тачније, иза завесе савременог света. Суочен с хаосом модерне егзистенције, која не зна за узрастање бића, отворио сам се, и предао, без остатка, библијској реци, држећи се речи Светог Григорија који вели да не завиди интелигенцији која притворно гледа на Тајне Божје.

Зато и кажем – мени су довољне и преостале, затурене, мрве са стола преобила старозаветне и новозаветне духовне гозбе.

А Ваца њесма, где су њени корени?

Своју песму бих, на нивоу фигуре, означио као покушај враћања *дуге у космички конјекст*. Као што дуга није ту да бисмо се дивили њеном сунчаном спектру, већ сједињује небо и земљу, тако је, као у умећу иконописа, и с мојом песмом. Она се, поетско-поетички, наслања на уметност иконе, односно, и она је део литургијске тајне и она је усмерена ка открићу светотајинског присуства. И, као таква, није препуштена само слободној, креативној енергији уметника и, као таква, *обасјава људско лице Бога*.

Зато је у њој знак у сенци символа, *дух геомеџрије у сенци духа лејоше*. Зато се и за њу може рећи да је *испуњена присуством*. И још – као што се Икона не потписује тако се и у мојој песми, која је, на једној страни, једно дуго, непрекинуто, писмо с *осџрва сирочади*, односно, на другој страни, песнички извештај из Земље Живих, лирски субјект повлачи из *предања које говори*.

У осећају *радосне лакоће целине* монаха Андреја Рубљова уочава се неограничена слобода; стојећи пред његовим делом пред вашим очима се указује *оџворено небо*. Желео сам да се у мојој песми осети нешто од тог отвореног неба, препозна снага лиризма и пуноћа изражајне снаге уметности иконописања, да се осети атмосфера композиције која је ваздушаста и *уздиже се на горе*, када слутите да сте у средишту оног што Свети Макарије назива *џацњацима срца*.

И џеваџе, најнеосредније, о...

О Оном у којем је настањена сва пуноћа, о Оном којим је *создано све*, и на земљи и на небесима, и видљиво и невидљиво, који испуњава све – о Њему певам! О Оном који претвара у *свеџлосџи оне које обасјава*, али и о онима који су у његовој *свеџлосџи видели свеџлосџи*. Уз помоћ слике Божје разумева се савремени свет. А песма – песма је нека врста теофаније, јер побеђује *сваку жалосџи* и значи *незалазном милоџћу*!

Како је џекао џроцес џросвеџљења џесме, ако џако мођу рећи?

Певајући о Сину Божјем зауставио сам зрак светлости који се умножаваше у моме срцу, искуствено се суочавајући с

невидљивом линијом прелаза од уметности ка сакралној уметности. Осетио сам, као неку врсту просветљења, о којој Ви говорите, да бих могао изнедрити песму која је певање Небеског, еманација Небеског, која, као Икона, открива светлост, као Молитва, очишћује и преобразује, као Тајна, указује на радосне објаве неба на земљи, на *сјај свице*. Дар да виде Божанствену светлост није, дакле, само дар многооких анђела, већ дар свих верујућих.

Ако је Икона, уистину, *насликано Име*, онда бих моју песму назвао *ојеваним Именом*. Она је, речено језиком простице разјаснице, нека врста уланчаног устикованог светотајинског симбола.

А Вац̄ йӯӣ сазревања, кре̄ӣања ка Оном код кога су нам све власи на глави избројане?

Као и сви млади људи мога нараштаја веровао сам да није довољно да се свет мисли, већ и да се мења. И мењао сам га, у својој глави – преименовао и преосмислио – али се показало да се, у стварности, мало шта догађало што није било у сагласју с већ виђеним историјским сликама. Током свог људског и песничког узревања, живећи у времену које *ӣр̄џује с лейо̄ӣом*, сродио сам се, сасвим природно, с открићем да се *свѣӣ може ӣреобразӣӣӣ њо узнемирујућој слици Тројице*. Сад знам – наш пут је, заправо, пут ка спасењу, ка Граду Светих, ка Земљи Живих, ка Сунцу Незалазном. То је пут преображења *човека ӣӯџе у човека љубави*. Као што је око створено за светлост, а ухо за звуке, бележи Свети Никола Кавасила, тако је и природна *жудња дуце* за бесконачним, за Христом.

Напоследку, верујем да нисам случајно дошао до предмета свога певања. Рад на икони, то је познато, не поверава се онима који ће је *разобличитӣӣ ӣ обещаситӣӣӣ*. Моја се песма родила под кишом крупних суза. Она се изнедрила тек онда када сам се, ширећи христолошке видике, препустио веродостојном *времену звезда* и лаком и пријатном мирису смирења.

Лепота се, дакле, спушта озго, а поезија, као и људска душа, сија изнутра и огледало је славе Његове. Само је један Песник Универзума. *Рас̄ӣе̄ӣа мисао*, вели Свети Максим Исповедник, односно, мисао сваког *облика овога свѣӣа*. Зрак таворске светлости!

Да ли ӣевање из средӣӣӣа Најле̄ӣше књӣге и из дуце Најле̄ӣше̄џ ӣевача, како Ви кажете, носи са собом извесну меру ризика?

Негде сам, давно, прочитао да је вештина постављања правих питања ништа мања од давања правих одговора. Хоћу да

кажем да је ово једно од тих правих питања на које ћу покушати да дам прави одговор. Све је, рекло би се, на овом свету у некаквој вези, свака је песма, на одређен начин, повезана с другим песмама. Основна разликовна мера између *оригиналног њесника* и *њесника имитације*, вели Фрај, састоји се у чињеници што први *подражава природљеније*. Елиот, пак, наводи да добар песник радије *краде него подражава*. У том смислу размишља и Поуп, илуструјући своју идеју Вергилијевим речима да *праишии природу* значи, суштински, *праишии Хомера*. Мора се признати да је Вергилије, *праишећи природу*, истински пратио Хомера – било да је реч о оном што се назива *обликујућем духу њесме*, односно, формом која је манифестација *универзалног духа њоезије*, било да је реч о чврстој идеји коју је следио, било да је реч о бескрајном пољу смисла по којем је разастро свој видик. Узмимо за пример, надаље, и Милтона, којему је било стало да што више *украде од Библије*. Не помињем случајно овог песника; и за моје се две поеме (*О тајни ризничара свих суза*, *Снови светиог њуиника*), каогод и за његове епове, може рећи да су песничке структуре с јаком примесом доктринарног. Али, надахњујући крајолици *Изгубљеног раја* не плене само лепотом украса које Милтон придодaje извору, већ *величином теме*, односно, изграђеном самосвешћу да је великом песнику поверена велика тема!

Ако хоћете да проблем упростимо до краја, онда је неопходно одговорити на питање – да ли се боље напити воде тамо где је она устајала, добрано замућена, или с извора чисте воде? Одговор на ово питање се, наравно, подразумева. И још – ко је тај, наредно је питање, који одређује меру када се нађете на извору чисте воде? Да ли је мера, идеална мера, један, два или довољан број гутљаја. А шта тек бива кад се пије са чистог Божанског извора који *попреса и оживљава људско срце*, топећи у њему *хиљадугодишњу скамењену санћу леда*.

Ова једноставна (савршена) питања и једноставни (саморазумевајући) одговори сведочанство су, пре свега, о драматичном укрштају једног броја *нискомиметичких предуверења о стварању* која се наслеђују и преносе процесом образовања. Није надмет подсетити да живимо у времену губљења *оцишће културне основе*, па се зато и догађа да се ширење контекста ка Библији или класичној митологији сматра сумњивим и јаловим, а удевање у контекст Борхеса или Ека, рецимо, обавезујућим и обогаћујућим.

Ваще мишљење о производњи њзв. хит књига која гошгово полуисмене ашоре, преко ноћи, усисставља као најчистијаније и најпозваније њисце.

Рекао бих да је данас, можда, првенствени задатак *повлашћених читалаца* да пораде на одвајању, као што је то некад било, популарно-простачке, дивље књижевности од књижевности у правом смислу речи. Неопходно је, без имало нежности, именовати *имагинаивно неписмене* и испразнити на десетине препуњених контејнера који су, до врха, загушени неподношљивим псеудо-књижевним смећем. Нема сумње, преоходи вирус забаве има превагу над *оним што додучава*, начело стварности подређено је начелу задовољства, а начело духа начелу плоти. Право је рећи, исто тако, да су модерна и (особито) постмодерна књижевност, поништавањем неке врсте уговора пре читања, онога што зовемо књижевном конвенцијом, све урадиле да савременог књижевног критичара доведу у позицију реторичког критичара. Рашивени жанровски шавови воде ка инфицираном, ометајућем, пољу смисла савременог критичара, онемогућујући га да утврди да ли, још увек, важи класична жанровска подела у књижевности, односно, да ли је неко дело драмско, лирско или прозно – и осакћајују у извођењу вредносних судова. Савремени критичар делује данас као човек који не зна шта би са свим својим грижама и мукама, односно, као тумач који тумачи и вреднује књижевно дело а да није начисто с његовом *средишњом амблемском сликом*.

Као што је *језик посебан облик комуникације* тако је и књижевност *посебан облик језика*. Ако би се држали ових формула једва десет одсто савремене високотиражне књижевне продукције, у Европи и Србији, могло би се назвати књижевношћу. Исто би се догодило и кад би, као параметар, узели само један од елемената књижевног заната – *занимљивост језичких образаца*. Ово *робље баналности*, вукући земаљске окове уживања и спокојства, храни се прљавштином и страном му је свако *живо искуство* и сваки *живи доживљај*, покушавајући овековечити фрагменте тзв. јавног живота, дакле, оно што се опире свакој вековечитости.

Ви пишете и књижевну критику. Како се та два света, поезија и критика, укрштају и прелићу у Вама?

Поезија и критика су два света усмерена један према другоме, односно, два света која ободрују један другог. Поезија, као приближавање себи, као истинска мера самоиспитивања и самосамеравања. Критика, као приближавање другом, као истинска мера испитивања и самеравања другог. Ова два знака, два писма, два различита света, две веродостојне семанте, граде властити индивидуални смисао, додирујући се, с времена не време, у идеално замишљеној тачки, сведочећи, како о властитој самосвојности

и самодовољности, тако и о саучествовању и садавању у заједничкој књижевној мисији. Обе, дакако, креативне на свој начин! Прва, изнутра, региструјући самонастајући свет, израстајући из њега, пењући се, очас, ка Дому Небеском, настањујући га за сва времена. Друга, изнутра, растављајући и састављајући свет поезије, учествујући у његовом рађању и расту, непогрешиво, ако је истинска критика, сигналирајући удео небеских дотација у ненадмашивој песничкој речи. Шекспировски речено, песма није *сенка природе*, већ форма која подстиче природу да се одражава у њеној *садржавајућој вайри*. Отуд је неопходно да је *одмеравање нагласка* у критици у сагласју с *одмеравањем нагласка* у чистом језгру песме. Разумети песму значи разумети је целу – обасјати све делове њеног *савршеног јединства*. Разумевајући, тумачећи и вреднујући песничко дело акценат сам стављао на оно *што по-везује* а не на оно *што представља*, са свешћу да је поље имагинације хипотетичко, подразумевајуће, поље смисла.

Будући свако књижевно дело садржи *свеклар* значења с којима се ваља суочити књижевна критика није једноставна делатност која се *одвија на једном нивоу*. Зато је мој избор у тумачењу песничких дела био један релативистички став, близак мом, прворедном, песничком ставу. Клонио сам се, наиме, и тешко сварљиве критичарске педантерије и неинвентивног и хладног загрљаја књижевне науке. Држао сам се правца у оквиру којег је могућ укрштај оног што Фрај назива значењем књижевног дела, као дела целине – и значења (дијаноје), и митоса (приче), и епоса (карактеризације). Сагласно томе, увек сам давао првенство контексту у односу на *проси* низ значења, будући сваки контекст има своју особену дијаноју, односно, особени митос, односно, особени етос. То значи да сам се, усаглашавајући свој став с Фрајевом терминологијом, у својим књижевнокритичким и есејистичким радовима о песничким књигама лежерније кретао у *центрифугалном* смеру, излазећи, често, из оног што читам, неголи у *центријеталном* смеру, разлиставајући и тумачећи готове *вербалне обрасце*.

У Црној Гори је, у последње време, пошрошено много речи на ишање језика. Како Ви, као песник, али и као рођени Цетињанин, као човек коме је Црна Гора завичај, сагледавање њај проблем?

Лав Николајевич Толстој, једним рукавцем свог прозног преобила, у запису *Упраћању за Богом*, подсећа на поучну источњачку басну о путнику којег, у степи, пресреће крволочна звер. Спасавајући се од ње, следимо његову наративну нит, путник скаче у

пресахли бунар, уочавајући, готово у лету, на дну бунара, *аждају разјайљених чељустѝи*. Изађе ли из бунара, вртело му се у глави, и врати се назад – ето крволочне дивље звери која ће га растрћи. Ако, пак, настави ка дну бунара – ето аждаје која га спремно чека. Преостаје му, одлучивао је у магновењу, да спас потражи у гранама дивљег жбуна, које расту на ободима бунара, држећи се, заправо, за њих. Али, ту није крај његових искушења. Држећи се за гране дивљег жбуна он је угледао два миша, црног и белог, који су их подривали, тако да бива све извесније да је само питање времена када ће се стровалити аждаји у чељустѝи.

Увидевши да му нема спаса, путник се стаде обазирати, лево и десно, очајнички тражећи излаз, спазивши, на гранама дивљег жбуна, спасоносне *кајљице меда* – и стаде их лизати језиком. И тај замишљени спој са заводљивим, медоносним, капљицама држао га је изнад претећих, разјапљених, чељустѝи крволочне звери. Илузионистичка функција *кајљица меда* слична је илузионистичкој вољи ловца који је у *своју мрежу ухваиѝио свејлосѝи из дубине земље*, како су футуристи описивали Николу Теслу. Он, проширујући основну идеју источњачке басне, вели да нема разлике између онога што је измишљено и онога што постоји, односно, да су и дело и мисао једнако стварни. И додаје – да ће човек *осѝаѝи на земљи*, све док не схвати да је Минхаузен *ѝосѝуѝио сасвим ѝриродно* када се извукао из језера *држећи се за соѝсѝвени ѝерчин*, те да логици *Минхаузеновѝ ѝерчина* дугује многа открића, поентирајући да његова намера није да направи авион или ракету, већ да *човеку ѝовраѝи свесѝи о његовим соѝсѝвеним крилима*. Не подсећам без разлога на ову источњачку причу и њено ново наративно одело, скројено по Толстојевој мери, ни на Минхаузенов илузионистички гест који, по Тесли, одређује меру наше везаности за земљу. Србима у Црној Гори, налазећи се између дивље звери, хоћу рећи политичке номенклатуре која у њима види једино сировинску базу за прављење Црногораца и аждаје, хоћу рећи небрижне матичне државе, преостаје да спас траже у *кајљицама меда*, хоћу рећи, у вековечитим даровима српског јазика. Ова је аналогија, нема сумње, сурова, можда и натегнута, али, верујем, довољно поучна.

Језик је, нажалост, само један рукавац трагично-комичног ковѝтлаја у којем се нашла савремена Црна Гора. Стародревна мудрост каже да је језик *без ноѝу*, али да прелази на *хиљаде миља*, да *нема косѝију*, али да *косѝи ломи*. Извесно је, дакле – што је у језику живо, живи с језиком, не умире, упркос празним надањима колоне мртвозорника. Ствар се, у приличној мери, уозбиљује због сазнања да прави оквир свога постојања налазимо у језику,

свеједно да ли то знамо или не, да искуство које стичемо о језику, и у језику, дотиче *најунуирашњиј склој нашег постојања*. Језик је, вели филозоф, кућа бивствовања, па, сагласно томе, бивствовање свега што јесте, станује у речи. Искуство језика је, дакле, бивствујуће искуство, не само у *лирском њеву језика* него и у свакодневном животу. Можете ли замислити егзистенцијално-семантичку пометњу човека у Црној Гори који застаје пред двоумицом да ли, у свом језику, српском језику, може успоставити континуитет смисла, ако је однос према њему недефинисан, једноставно речено, збркан. Како, дакле, да *ишћемо о сушћини ако одмах може да буде сјорно шћта значи сушћина*. С друге стране, сам покушај успостављања континуитета смисла, ма колико био противуречан, сведочи о томе да нам је језик *већ досуђен*, самим тим – и питање смисла *досуђено*. Шта нам, дакле, говори искуство нашег, српског, језика? Шта смо то ми, путујући кроз историју, *искусили*? Шта смо, надаље, идући тим путем *домашили*? То нешто, домашено, извесно је, има везе с нама и обраћа нам се утолико што нас *преображава у себе*. Има једна филозофско-филолошка истина која оверава да је говор о језику, заправо, *зайлеиеност* у говор који је *нејримерен*. И као да се она готово идеално утемељује у савременој Црној Гори. Али, важење те *зайлеиеност* престаје оног часа када се видик рашири *около њо окружју*, односно, суседству, ка поезији. Јер шта каже песник?

– *С чим си повезан, ти то не знаш!*

Ако пажљиво послушамо језик, српски језик, да видимо шта нам он то, из језика, и у језику, казује о себи и о својој суштини, отвориће се простор *расвейлујуће-сакривајуће крчевине*, опет речи песника

– *Ниједна ствар не може да буде тамо где реч недостије.*

Па како, онда, та *ствар*, хоћу рећи, нови језик, може бити тамо где реч (српска) недостаје. Иста она реч коју видимо и чујемо у *шисму и звуку*.

Кад већ помињете град и простор који ми много значе подсећам да Вук Стефановић Караџић, пишући с Цетиња, вели да је дошао да чује како, у овим крајевима, *наш народ зовори*, али и да *види како живи*, јер се језик не може *одвајати од животи*. Иво Андрић, пак, надовезујући се на ту мисао, тврди да је језик, заправо, *живош људи, свесни и несвесни, видљиви и скрвошћ*.

Проблем се, рекло би се, на самом крају огољује у својој једноставности. Али, ма колико се то чинило парадоксалним, није без разлога речено да до *једносјавности преба нараси*. У равни дијакроније, за оног ко има уши да чује и очи да види, питање

језика, етничке или идентитетске слике, очас је решиво. Знаковити низ светородне лозе Петровића нас, без остатка, опомиње и подсећа ко смо, шта смо и којим језиком говоримо! У равни синхроније тај је проблем још лакше решив, али, опет само за оног ко има уши да чује и очи да види. Да ли је, наиме, неопходна велика памет да се утврди да је број 44 већи од броја 38, односно, да је број 44 барем раван броју 38. Или је дехристијанизована поетика победника једина мера савремене Црне Горе? Довољно је, наиме, само духовно се одредити, рецимо, између Петра II Петровића Његоша и НН лица које симболише тренутно политичко и идеолошко предуверење, у равни дијахроније, односно, између идеологизоване и чисте математичке радње, у равни синхроније. Ето, зашто је важно подсетити на вековечити ехо једноставне, гољевске, речи да *до једносiавносiи iйреба нарасiи*.

КЊИГА СВЕЗНАЊА, СМЕХА И СЕТЕ

Воја Чолановић, *Ода мањем злу*, „Моно и Мањана”, Београд 2011

Данас, у малој нашој Србији, тешко је наћи некога ко би се разностраношћу и богатством свога живота и дела могао поредити с Војом Чолановићем (Босански Брод, 1922) – који је, живећи у Београду од 1933, након Другог светског рата студирао језике, права, историју уметности, дипломирао на Високој новинарској и дипломатској школи, потом радио као уредник за науку, културу и уметност у Танјугу и Југопресу, те на Телевизији Београд као први уредник научног програма, бивајући истовремено и врло запажен посленик нашег књижевног и интелектуалног живота, члан уредништва у *Савременику* и *Књижевности*, челник београдске редакције југословенског часописа *Енциклопедиа Модерна*, секретар па председник Српског ПЕН центра, те секретар Пагвашке групе Србије, националног огранка покрета за мир који су 1957. основали Ајнштајн и Расел.

Не помињући овај пут Чолановићеве телевизијске и филмске подухвате, овенчане неколиким престижним признањима, страним и домаћим, указаћемо овлашно и на његов преводилачки рад, издвајајући његове преводе значајних дела Вилијама Фокнера, Јудина О’Нила, Бернарда Маламуда, Ајриса Мердока, Ернеста Џонса и Тревора Линга. О карактеру и распону Чолановићеве радозналости и компетенције сведоче већ и сами наслови неких његових књига – *Леџенде о сјајним јапанским јунацима* (1967) и *Прекрајање живоџ (генетичко инжењерство – достижнућа, предвиђања, ојасности)* (1998).

Нама, ипак, најзанимљивији као књижевни стваралац, Чолановић је аутор трију приповедних збирки – *Оседлајте међаву* (1958), *Мириш њромашаја* (1983) и *Осмех из црне кућице* (1993) – и неколико романа – *Друџа њоловина неба* (1963), *Пусџоловина њо мери* (1969), *Телохраниџељ* (1971), *Леви длан, десни длан* (1981), *Зебња на расклајање* (1987), *Џејна коб* (1996) и *Лавовски део ничеџа* (2002). За трећу приповедну збирку наш писац је награђен Андрићевом наградом, за први роман међу-

народном књижевном наградом „Бенито Хуарез”, а за пети *НИН*-овом наградом за роман године.

Унеколико неуобичајен, овај био-библиографски увод може, поред осталог, да наговести (ако не и да дочара) чудесну ширину и разноврсност Чолановићевих знања и призивања, која бивају како *тѐмајско* тако и *изражајно* извориште његове уметничке прозе. Као нико у савременој српској књижевности, Чолановић и *пичу* и *пичање* напаја разнобојним садржајима и дискурсима културе, науке, друштва и уметности, упошљавајући и у равни сижеа и на плану израза огромно своје памћење – антрополошко, биолошко, математичко, историографско, филозофско, социолошко, естетичко-поетичко, филолошко, као и читав спектар опчињујућих, понекад и бизарних субспецијалистичких знања. У том смислу његова проза, а особито роман *Ода мањем злу*, наликује својеврсном цветнику свежих и надахњујућих увида о тајнама света и човека, космоса, атома и генома, различитих култура и цивилизација, заната и уметности, пласираних на сваковрсне начине – од проблемског и егзистенцијално судбинског до игривог и бурлескног. Управо то и такво колоритно *свезнање*, свагда у нераскидивој спрези са чолановићевски неисцрпном *машћом*, *иџром* и *хумором*, и чини оно битно, разликовно обележје овог српског прозаисте, сјајно усамљеног у вокацији умника који разгаљује и „развеселивача” који наводи на размишљање и зебњу.

Жанровско-поетичку и тематско-формалну легитимацију романа *Ода мањем злу*, који је поврх свега и својеврсно поигравање с романескним конвенцијама, у исти мах је и лако и тешко сачинити. Лако, јер је то љубавна повест с крајем пре сетно-хуморним неголи потресним и трагичним, повест са само два актера, чијих криомице проживљених петнаестак сати у једном октобарском београдском дану из недавне 2002. године не садржи – не искључујући и мало обостраног чудаштва, једну несвестицу љубавнице и неколике љубавникове халуцинације – ништа необично и ништа изузетно. А тешко је, пак, речену легитимацију овог романа сачинити јер је поетичка самосвест његовог аутора толико жива и комплексна да престиже и надилази сваку читаочеву жанровско-типолошку и формално-стилску квалификацију *Оде мањем злу*. Штавише, могли бисмо рећи (у духу једне опаске Хенрија Џемса) да наш писац ствара и свога читаоца, баш као што ствара своје ликове.

А пре читаоца – ствара и самог приповедача, који је обавештенији од ликова, а према писцу кога „опслужује” и лојалан и благо ироничан, са пуном свешћу о подели улога. Понеки тренутак незадовољства због понеке „незаобилазности” коју мора да прећути, наратор шаливо превладава управо мирењем са својим неизмењивим статусом: „Но, ако црнина и пристаје Електри, вајкање не доликује приповедачу. На њему је да, вечно дужан писцу, заборави на себе. Уосталом, не рече ли један

од књижевних корифеја да би, присиљен на захвалност ђаволу, говорио све најбоље о његовим роговима?”

У сижејном погледу, како рекосмо, љубавна прича, *Ода мањем злу* се по своме жанровском памћењу указује и као комични роман, са стерновским коренима старим више од два и по века, и као роман идеја, толико својствен књижевној флори двадесетог столећа. Безбројни рефлексивни искази, нараторови или његових јунака, изворни или позајмлени (цитати и парафразе, названи цветићима убраним у туђој башти), махом језгровити и муњевити, тичу се најразличитијих сфера стварности и духа. Можда су међу њима – будући да су саговорници молекуларни биолози с међународном репутацијом – најбриткији они који дотичу саму срж живота, човекове природе и порекла, те двосмисленог, „ошамућујућег прогреса”, чији смо „и сведоци и корисници”. На сам врх у венцу дискурзивних исказа, неретко хуморно искошених, могли бисмо поставити онај нимало шалив *memento* којим се актуализује Раселова опомена савременицима да „љубоморно чувају живот”, јер је „живот потресно атипичан не само за свемир него и за нашу планету, јер га има углавном само на *поврцини* земље, и нешто мало испод и изнад ње. Ништа више од опне на тврдо куваном јајету.”

Финкиња Мина Ахо, безмало двапут млађа од свога фах-колеге и љубавника, београдског угледног биолога Јанка Ђапе, уноси у *Оду мањем злу* и једну модерну тематско-типолошку димензију тзв. *другосићи*, или имаголошког видног угла, осведоченог већ у првом Чолановићевом роману. Овлашћен од аутора да је предочи искључиво у бихевиористичком светлу, без увида у садржаје њене свести, наратор оваквим минус-поступком само увећава ионако недомисливу непредвидљивост и чаровитост ове јунакиње.

Јанко Ђапа, пак, чије личко презиме на санскриту значи *цајайи*, *тихи говор*, бива, напротив, цео, са укупном својом предисторијом и сваком честицом свога „мисаоно-осећајног сложаја”, сваком асоцијацијом и сваком „бубицом”, под рефлектором неумољивог наратора. Неумољивог и нападно склоног „црнпурастом хумору”, у чијем кључу (неретко и у дугом нумеричком низу) бивају пописане и разоткривене истовремене или узастопне примисли, сећања и страхови овог смушеног колико и мужевног прељубника, по правилу заокупљеног у истом часу грешно вољеном странкињом, научним сазнањима и претпоставкама, кривицом пред женом и децом, страхом од повремених екстрасистола и сталног шума у ушима, страхом за безбедност у рођаковом стану, на улици, у гостионици, у позоришту, на железничкој станици, где најпосле – постићен још једним страхом – стрепи да вољена Финкиња не одустане од повратка у Финску. Штавише, наратор, који у случају лепе северњакиње региструје само казано и учињено, неретко показује да зна и више од оног што осећа, мисли и чини Сибелијусов имењак.

Такав је, укратко речено, наратолошки законик Чолановићев и тако су утемељене поетичко-наративне инстанце његовог романа.

Романа чији свет, у исти мах необичан и присан, има и трећег јунака. То је, више него у фигуративном смислу, сâм Београд, који овде надилази статус пуког хронотопа, Београд са својом историјом и културном топографијом, ведрим анегдотама и туробном збиљом, свежим траговима НАТО-бомбардовања и неизвесном будућношћу престонице једне „утучене“, „апроксимативне“ и „неодрживе државе“, коју у недоба уреченог сусрета двоје микробиолога (што су се заволели на једном салцбуршком научном скупу) запљускују и стравичне вести из Москве, где чеченске самоубице-терористи држе као таоце неколико стотина посетилаца позоришта на Дубравки, као и домаће претње атентатом на премијера Зорана Ђинђића. Поменути и толики други *знаци времена* придају тематици и „порукама“ *Оде мањем злу* печат овог нашег (и општег) цивилизацијско-историјског невремена.

Поред све игре и хумора, који су ипак више од „хира асоцијативног апарата“ наратора и његових јунака, Чолановићев роман на примеру двоје „проучавалаца живота“ као да наговештава једну – комплекснију од социјално-историјске – антрополошки универзалнију истину о човеку. Та истина, умногоме противречна и парадоксална, као да није нити може бити цела лепа. Макар и с ризиком да им слутње и увиди „отплове у бесрамну церебралност“, и писац и наратор и читалац увиђају најпосле да у човековој џунгли од стотинак милијарди можданих ћелија (колико отприлике има стабала у кишним шумама Амазона) пребива недомислив број сродних, несродних и узајамно опречних побуда, ставова и уверења. Тако се, на пример, Јанку Ђапи, „рођеном емпиричару, љубитељу чињеница“ и „окорелом позитивисти“ догађа да у истом дану у неколико наврата не може да разлучи стварност од привиђења, готово притом посумњававши у властито душевно здравље. Ни са својим осећањима није начисто. Опчињен лепотом и „паранормалним даром“ младе Финкиње, чије су љубичасте очи „способне да преправе догађај“, наш јунак је вишеструко осведочен о несумњивој силини своје љубави. Па ипак, па опет, загицаће понекад себе у противречним стањима, осећајући се истовремено „и блажен и ојађен; и озбиљан и ветропираст; и самопоуздан и клонуо; и у облацима и на земљи“. Љубитељ јасних дефиниција није само пометен загонетношћу и непредвидљивошћу Мине Ахо, него се и сâм у једном часу осећа у њеном загрљају „чудније но икад. Био је, наимае, у исти мах: носталгичан, осујећен, задовољан, узнемирен, важан, скрхан, помирен, беспомоћан, узбуђен, охол, тужан, уверећен и збркан. Салетале су га попут жмараца дозлабога истргане мисли и слике.“ Оваквом, трпном стању свога јунака вратиће се наратор после две странице, егзактно евидентирајући промене у броју и каквоћи Јанкових осећања: „Од тринаест различитих чувстава што су га међу собом

делила кад је, загрљен с Мином, дубио насред рођакове гарсоњере, сад га је прожимало само једно. Туга. Ојачана, зачудо, мишићима ишчилелих емоција.”

Чолановићеви јунаци, упркос својим даровима и великој учености, не знају где су врата спаса из опште „планетарне лакрдије” и личних животних замршаја. Не спадају у онај један промил религиозних из свога биолошког еснафа. Не уздају се ни у науку, све више потискивану у слепу улицу за рачун компанија и њихових лабораторија, „где нема места ничему што не доноси оријашки профит”. Не опредељују се ни у вечитом прећутном спору родитеља и неродитеља за страну која је, тобоже, направила добар избор. Ни последња сцена – у знаку Микиног одласка, опустелог станичног перона и плача из чекаонице за мајке са децом – нема једнозначан смисао. Можда је дечји плач (попут крика породиље с краја романа *Људи говоре* Растка Петровића) још један глас у прилог одбране бесценог колико и рањивог живота. Или ће претегнути нагласак из претпоследње реченице, која подсећа да смо сви ми „у суштини саздани од пепела давно угашених звезда”? Нисмо, најпосле, сигурни да ли нам је хумориста испричао сетну причу или меланхолик веселу.

Од те приче је, ипак, чудесније само причање. Колико је она подложна поетичком законику, толико је оно у свевласти поетског безакоња. (Можда сваки романописац жели најпре да пише поезију, вели негде Фокнер.) Насупрот строгости њеног временско-просторног оквира и стриктности тачке гледишта, буја у *Оди мањем злу* пустоловна слобода приповедања. Језик науке се смењује са жаргоном велеградских тинејџера, прастари фолклор с идиомом модерних медија, бирани поетски и филозофски бисери с кафанским пошалицама. Сви „генерацијски удаљени подневци”, све области знања, сви разреди стила равноправно суделују у нараторовом *свејезику*, чије асоцијације, поређења и досетке – ерудитне, поетске и хуморне – као и неукротив нагон језичке игре, никад усиљене, која неретко суседује поезији за децу и њеном артикулацијском и графичком изобличавању речи по мери оноματοпејског, хиперболичког или ишчуђавалачког афекта и ефекта (као у синтагмама *фрррркћући мачак* или *пхххаман йосла*), чине од Чолановићеве прозе незабораван приказ винаверовске језичке обести и језичког велестварања. Нек крену само трагом морфостилистичких изналазака (*узруј, мрдај, раздецај, присећак, присућник, неодољивица, изненадићелка, жрлициће*, да издвојимо само неколике именице), имаће богату ловину и зналци и сладокусци. Или је, можда, и једнима и другима дража она – језички мирнија – понека „сањарија која је потрајала колико сенка једне ласте”, или, пак, покоје понорније прозрење, неретко прикривено у загради, попут оног на трагу Св. Јована, који је „боље од осталих прозрео да су људи слепи а да то и не знају”?

Ретке су књиге у којима као у Чолановићевој *Оди мањем злу* тако спонтано другују ведрина и зебња, игра и мисаоност, дубина поимања света и лакоћа с којом је то поимање исказано. Допуштајући, поштено и храбро, Јанку Ђапи да многе разглашене књиге не прочита до краја, Воја Чолановић заобилазно подсећа како заправо ствар стоји с толиким нашим надобудним а заморним списатељима. Мада ни писац ни његов јунак немају много наклоности за сатирични афоризам, који називају српском борилачком вештином, омакла им се у једном тренутку саркастична игра речима, која је више од игре и сарказма: „Ако је средња класа уништена, а јесте, остаје макар утеха да је гласноћа осредњости у овој земљи данас јача него икад.”

Остаје нам да се надамо како гласноћа осредњости неће загушити надахнуто вишегласје најновијег Чолановићевог романа.

Славко ГОРДИЋ

ПОЕЗИЈА СА ВИШКОМ СМИСЛА

Јован Зивлак, *О ѓајдама*, „Адреса”, Нови Сад 2010

Јован Зивлак (1947) до сада је објавио девет песничких књига и три избора из поезије. Између прве, *Бродар* (1969) и последње, *О ѓајдама* (2010), четири је деценије. Ја сам читалац његових књига од 1979. године. О појединачним песничким књигама или изборима сам писао, понекад и говорио. Могло би се, дакле, претпоставити да ми је Зивлаково песništво добро познато. Ипак, кад год се нађем пред новом књигом овог песника, поред знатижеље, осетим неку врсту изазова, па и страха од „вишка смисла” (јер ме је наслов, у почетку, асоцирао на „гајде смисла” Душана Матића).

Немам намеру да рециклирам неки од раније написаних текстова о поезији Јована Зивлака. Мада би се понешто од раније примећеног и овде могло применити, када је реч о поетском поступку, о неким карактеристичним песничким поступцима, можемо слободно да тврдимо и препознатљивој поетици Јована Зивлака.

Обично се пажња критике фокусираола око наслова, који је, метафорично, исијавао на песме које су под њим биле окупљене. Символика наслова, како тог главног, наслова књиге, тако и свих других, појединачних песама, па и циклуса, врло је битна, такође карактеристична за песника. Овог пута је нешто другачије. Наслов, *О ѓајдама*, за мене је неочекиван.

Када се посегне за истоименом књигом, тек на 25. страни се сусрећемо са насловом циклуса, па у оквиру њега, као последња, трећа

песма, у оквиру истоименог циклуса, на странама 31–32, налази се песма *О гајдама*, која је, несумњиво „позајмила” наслов и целој књизи.

На самом почетку, на нашу запитаност песник одговара својом: „шта још да кажем / у часу кад сам усред буке / а о гајдама већ нико не збори”? Не само да се не говори о гајдама, него ни о сенкама, о доброту, врлинама. Празнина је нема, ћутња „чека да посведочи”, језик је „ћуткан”, отуда „немост”, „безреконост” – парафразирам песника, побрајам именице и придеве у којима се читава страх од сведочења, страх од говорења, од певања.

Страх пред којим се налази песник сваки пут кад жели да испуни празну страницу, кад има потребу да напише песму, а потом да нас суочи са њом.

Структура књиге је следећа: на самом почетку издвојена је песма *Теџ*. Символички, свесно је померена равнотежа књиге. Мада тег није одмах на терезије положен, ипак је предочено: „оскудно знање”, потпорњи који попуштају, слаб рачун, да „онај који се враћа нема памћења”. Лезичак на ваги се поравнава на крају, песмом *Памћење*. Мада се у њему „распадају речи”, ипак је памћење присутно да посведочи о старим песмама, како би их упоредило са новим, без обзира на то колико варљиво и условно, указује на процес који се не затвара, већ изнова отвара, новим могућностима певања.

Осим ове две песме, уводне и завршне, назовимо их тако, условно, с обзиром на положај који заузимају у књизи, у њој се налази још шест циклуса, са различитим бројем песама – најмање две, највише девет песама. Књига *О гајдама*, значи, има укупно 32 песме. Ова бројна структура нам не говори ништа. Или говори? Зивлак није песник бројева, ни великих ни малих, мада код њега има пуно набрајања, пре су то уопштавања и гомилања, типа „тушта и тма”, поједностављивања „мало” и „много”, „више” или „мање”, „неколико”, да би се наметнуло јединствено, само за њега својствено Једно или Ништа. Не Ја, велико или мало, са потенцијалом, него и даље неодређено „једно”, које може бити Све, али може и остати Ништа.

Да ли је реч о нихилизму или скептицизму који је одлика модерних песника, па и наших савременика? О томе најбоље сведочи исцрпан поговор Милорада Беланчића *На почетику би јесничка реч*. Навешћу само један пасус, који би могао да буде и најкраћи одговор на постављено питање: „Заиста, можда је поезија, у судњем трену, само објава полемоса. Или деконструкција путем муње и огња ... Није ли то јединствен гест који слави рођење новог смисла у њој? Јер делотворност муње је све друго само не деструкција. Она је афирмативни, а не тек негативни налог, исто као што је и налог деконструктивног разделотворења пре афирмативан него негативан.”

Није чудно што су се Зивлаковим песништвом често и радо бавили филозофи, јер оно је податно таквим дискурсима. Оно је захвално

и филолозима (граматичарима и лексикографима), јер је у њему језик одабран, виртуозно вођена и тако успостављена специфична песничка граматика.

Неко ће се упитати: *како?* кад скоро да и нема видљивих обележја – интерпункције, осим понеке тачке, нема зареза, ни узвичника и других знакова интерпункције, великих слова итд. Мада су писане малим словима, немају све речи подједнак статус, није случајно њихово место и распоред, управо зато је свака од њих важна, ни једна није сувишна, јер би се, без ње, просто обрушио низ – смисао и ритам, који би се, тако, убрзао, постао налик на аритмију, а песник је као дечак који трепери „као срце које је хтело / да постане ватра која разлива милост” (песма *У сумрак*).

У песни *Гајев*, „речи су ко деца”, док у песни *Одреци се* налазимо да „речи звоне не да посеју побуну / него да пригрле непостојање / и прикрију таму”.

Поетска реч на почетку, али и на крају. Затворен циклус:

речи које изговарам

као да се у безмирисном ваздуху расӣварају

ӣред љовором који ме расӣиње,

стихови су из песме *Кошара*.

Никако то нису обичне речи, испразне. Чак и овако, истргнуте из контекста, указују на вишезначност, неслућен потенцијал, и могу нас завести у различитим правцима, али нас, свакако, позивају на читање и тумачење.

Зивлакова поезија је сва у контрастима. Ако бисмо покушали да јој дамо један одређен тон, пре би то била тама, и тамност, него ведрина, и светлост. Иако се стиче утисак лакоће певања, низања стихова и песничких слика, то је варљив утисак. У позадини је тежина, и тешкоћа. Очигледно је то већ у насловима: *Теџ*, *Стиоџ*, *Терей*, *Олово*, *Савиј се*, *Одреци се...* Па и *Силазак*, јер се силази „сеновитим стазама”, као и *Стејеник*, јер је он у тами. Слути се у песмама злослутног наслова, као *Пуцањ*, *без срећног краја*, као *Расӣанак*. Цео циклус *Бӣтанџа*, са песмама о најблаже речено „тешким” карактерима. А такав је и циклус *Под облацима*. У истоименој песни, индикативан је стих: „што више таме / то мање ведрине”. За њом следи супротна тврдња: „што више таме / то више светлости”.

Да закључим, управо ова два супротстављена мишљења, индикативна су за Зивлакову нову књигу: ако се о гајдама данас мало збори, о песничкој књизи *О гајдама* могло би да се много говори, јер оне су, не само показатељ несумњивог потенцијала ове поезије, њеног супстанцијалитета, већ и доказ да писање поезије још увек има смисла, а наш песник даје изузетан допринос томе.

Зоран ЂЕРИЋ

ДЕСКРИПЦИЈА ОДРАСТАЊА

Игор Маројевић, *Мајчина рука*, „Лагуна”, Београд 2011

И за свој нови роман под насловом *Мајчина рука* Маројевић користи форму билдунгс романа, који изгледа постаје његова омиљена форма. Он је преузима у њеном стандардном и најједноставнијем облику заснивајући ово своје дело, пре свега, на фабули и на нарацији у првом лицу, тако да је главни јунак уједно и наратор. Па и поред ове једноставне наративне структуре коју гради, Маројевић ипак постиже знатну меру иновативности. Пре свега, нова је тема: тема фолксдојчерских кућа у Војводини које је нова власт после Другог светског рата додељивала колонистима, али нов је и егзистенцијални доживљај у овом роману. Маројевићу су стандардна романескна форма и једноставна нарација, дакле, тек средство, а пуну уметничку сугестивност нарације постиже иновирањем и компликовањем појединих елемената, као што су особена тема, елиминација емотивног слоја нарације у корист дескрипције, која никада не постаје екстензивна, већ сведена и фрагментарна, али довољно јака за стално семантичко усложњавање наративне структуре.

Као што је то својствено образовном роману, и овде се главни јунак налази на самом уласку у живот, који му доноси различите изазове, многа ограничења и препреке. Маројевићев јунак је прави пример јунака образовног романа пошто се не повлачи, но прихвата изазове и бори се на путу сазревања и осамостаљивања не би ли свој живот узео у своје руке. Та основна јунакова тежња је извор свих интрига у фабули његовог живота, свих напетости између њега и других ликова, а уједно и основни семантички контекст у коме се конституише смисао свега што се описује.

Јунак и наратор највише говори о ономе што су највеће препреке и изазови са којима се суочава, а који су толико прејаки и претешки да изгледају као виша сила. Радња романа почиње земљотресом, који се догодио у Црној Гори 1979. године, због кога се мења јунаков живот јер мора да се врати из порушеног Пераста у град свога рођења, војвођански град Врбас. Али и претходни догађај, долазак у Пераст, био је изнуђен вишом силом: опасном болешћу на плућима. На сличан начин, по диктату више силе која му одређује живот, Маројевићев јунак се раније суочио и са одласком оца из породице због развода, а потом и са смрћу оца, кога није баш волео зато што га је тукао. А и сада су околности јаче од њега; мати га одводи из порушеног приморског градића и оставља код своје сестре у Врбасу, да буде код ње, и да се тамо упише у гимназију и настави школовање. Мати се враћа у Пераст и редовно шаље новац за његово издржавање, тако да ће се он наћи у ситуацији да у свом непосредном окружењу више нема ни другог родитеља, и да своје битке

у одрастању води скоро сам, што Маројевићев јунак спремно прихвата, а што му на изванредан начин и одговара јер је већ почео да уочава прве знаке неслагања с мајком због њеног наметања својих, а занемаривања његових потреба и идеја.

Но, то одсуство мајчине руке, ионако не одвећ нежно, не погађа главног јунака, то јест, не осећа се у његовом приповедању, јер га он своди углавном на дескрипцију, на пуко описивање онога што се догађа и што се види, без имало уживљавања. Иако говори о себи и у своје име, наратор ипак не прича нимало субјективно, ни за тренутак не показујући што осећа, ни какво је његово мишљење о ономе што се догађа. Због такве наратије, у *Мајчиној руци* нема емоција, већ је све што се каже, превасходно, дескрипција. Наратор не приповеда тако ради објективности, јер он и не тежи свеобухватном и објективном виђењу; но све описује само из свога угла, али без емоције, не само своје, већ без било чије емоције. И то је, та хладна, стерилизована наратија, главна иновација коју Маројевић овим романом уноси у нашу савремену прозу. То је приповедање кроз заштитне наочаре, реч наратора који као да је навукао на себе заштитно одело и који таква одела навлачи преко других људи и предмета око себе, довољно провидна а поуздана заштита од артикулације емотивности.

Када Маројевићев наратор описује земљотрес, наравно, како се догодио њему, у његовој соби, ту се види „како многе ситне напуклине ничу уз дугу и дебелу криву линију која се отворила на зиду”. Нема никаквог страха, никакве панике. „Врата терасе су се отворила сама од себе, ничијом руком.” Околност да у земљотресу није повређен, не буди у наратору никакву емоцију, мада ће објашњавајући како се то десило, употребити прилог „срећом”, а и то сасвим дескриптивно, умивено, као да и није реч о животу, но о пуком регистровању догађања.

Своју дескриптивну наратију Маројевићев јунак не мења ни касније, кад описује своја прва заљубљивања и љубавна искуства, не идући даље од перцепције и запажања извесних појединости.

Тако ова не толико фрагментарна колико селективна дескрипција, са шареним и пикантним појединостима, али без боја емотивности, која обележава наратију Маројевићевог јунака, обележава и његово одрастање, то јест, његово суочавање са стварношћу и овладавање властитим животом. Описани су поступци, фазе и исходи, али не и емоције и доживљај, који ако се и виде, више се наслућују и подразумевају, но што се исказују; више се потискују, но што се артикулишу.

Тако се у овом роману обрађује и главна тема, запоседање фолксдојчерских кућа, која ће највише заокупити пажњу главног јунака овог романа, тако да ће овај млади гимназијалац повести личну истрагу о ранијим власницима куће у којој живи, и у тој истрази открити све замршене појединости, наравно, без трунке уживљавања, као и без трунке уважавања

туђих емоција, то јест, конкретних историјских околности, и доћи до своје истине. У својој истини он не пристаје на прикривање и заташкавања, али не открива све, то јест, емоције и сву психологију тог феномена: поводе, разлоге, околности, намере, компромисе итд. И не само то, и он ће се укључити у ту немогућу оставинску деобу, када ваљда знајући зашто и с којим правом крене и сам у враћање своје породичне оставине у виду једног пиштоља који је пре тога био туђа породична оставина, као и кућа, а сад после неочекиване крађе првих власника, постаје предмет нагодбе међу онима, дакле, који су, и једни и други, бивши власници тог предмета, којем судбина постаје да прелази из једних у друге руке.

Онако како Маројевићев јунак улази у живот, тако и прича; обрнуто: како прича тако и улази у живот: отворених очију, али не и отворена срца. И то је за Маројевићев роман о одрастању – довољно. Ако ништа друго, а оно да буде савремен. Маројевићев наратор неће рећи ни реч о својим емоцијама и мотивима за враћање пиштоља, али ће, кад га врати, запазити како се спрема да у собу за дневни боравак уђе „веома усправан”.

То јесте први знак да је главни јунак Маројевићевог романа о одрастању одрастао, али само онај видљиви знак, док се онај невидљиви, пошто није забележен у нарави, може само наслутити, што је управо случај и у овој прози без откривене емотивности, али и без њеног елиминисања.

Стејан ЂОРЂИЋ

ОТПОР НАСИЛНОМ ПРЕУМЉАВАЊУ

Адам Пуслојић, *Ваздушна линија смрти*, „Просвета”, Београд 2011

Захваљујући смрти, нац живој служи да се изразимо.

Пазолини

Најновију књигу стихова *Ваздушну линију смрти*, иначе, необично плодног књижевника Адама Пуслојића (р. 1943), чији је могући мото управо његов стих – „гледам да ме буде много”, чини укупно сто седамдесет и пет песама издeљених у шест циклуса: *Први део: Зовем се вода; Други део: Зовем се њево; Додајни део: Леонардова сен; Трећи део: Враћам се земљи; Четврти део: Јабука долази с неба; Пети део: Ништанска уста*. Из сагледавања њене архитектуре уочава се спрега вечних елемената и исконских симбола као што су вода, пепео, земља, небо и ништанска уста који и непосредно одражавају живот, смрт, вазнесење,

бескрај, што на извeстан начин чини складан склоп између сводног наслова књиге (*Ваздушна линија смрти*) и наслова појединачних циклуса, мада наслов књиге може поседовати и скривену алузију на недавна искушења народа којем песник припада. Стога, већ наглашен, импозантан број песама унутар само једне песничке књиге посебно намеће питање, односно бојазан да ли је и значењски однос садржаја песама унутар циклуса аналоган са насловима циклуса и посредно са насловом књиге.

На први поглед, односно након првог ишчитавања Пуслојићеве књиге, уочавају се песме и њени наслови за које не можемо закључити да су у узајамном контакту са Пуслојићевим симболима из назначених (подимена циклуса. Неке од њих су чак и од непесничке грађе. У прилог томе може се навести и чињеница да Пуслојићеве песме нису превише наметљиве и насртљиве, нити су значењским стожерима имена циклуса на присилу одржаване у њиховој близини. Штавише, Пуслојићеве песме-сlike, песме-разгледнице, песме-погледи, песме-реченице, песме-појединачне мисли, песме-тренуци, песме-кључни догађаји, песме-детаљи из сећања, песме-реакције на одређена стања или осећања, које очито баштине важност тренутка односно приоритет дају појединачном и спорадичном (али не занемарујући, притом, заједничко које је, генерално, иако у позадини песме, полазни мотиватор свих песникових накана и порука), могу завести читаоце и тумаче и довести их у дилему да ли је песниково ословљавање књиге и циклуса обавезујуће и за садржај овако бројних песама ширег дијапазона њених узрока. Међутим, треба узети у обзир да је Пуслојићева обимна књига пред нама, заправо збир медитативних песама, условљених догодовштинама око нас, данас и овде, чија је узрочност и позадина у дубини сећања, што сведоче и завршни стихови његове песме *Чим узгледам*, које можемо прихватити као и песников својврстан манифест за ову песничку пригоду:

*али се свеједно ошварам
и не скривам уздисаје
и дајем импресије своје
о људима и њиховим
чим их узгледам, одмах*

као и почетни стихови песме *Светла суза* из предокончателног петог циклуса (под)наслова *Јабuka долази с неба*:

*Ову свеску морам враћити
кући, испуњену мојим
последњим дахом или
зеленилом њега.*

Дакле, овакав песнички поступак, упркос томе што су песме брзо али неисхитрен одраз на реалност, стварност, прошлост и „наследну

будућност”, упркос томе што се песме привидно преудаљавају од заједничког садржајног именитеља, али не лишавајући се кључних и тежишних речи и идеја, као и упркос томе што сам песник никада није придавао значај строгим и обавезујућим принципима и увек дајући предност сликовитом језику домишљавања, ипак се књига *Ваздушна линија смрти* чита као складна заједница горких и опомињућих строфа, посвећена статусу појединца, нација и свемира, што је и захтевало овакву дисперзију садржаја и времена. Накнадно читаоци могу закључити и да је име читаве књиге (*Ваздушна линија смрти*) заправо сублимација и судбина и веровање и појединца и колектива кроз време, па и бескрај као битне ознаке свемира. Пример је у песми опомињућег наслова *Лик који је био ти*, али у смеру вечитог кружног тока: „Вода коју пијемо сви ми / у себи има свемира / и земаљских суза”.

Песник Адам Пуслојић и започиње своју најновију књигу са убедљивом и недвосмисленом сликом свог и нашег заједничког незавидног статуса у времену када су вредносни облици одавно већ гундулићевски заменили своја места и замутили поглед у сутра, уносећи очај, безнаде, егзистенцијалну и духовну угроженост, општу изгубљеност, као и осећање сопствене безначајности („Бавим се својим очајем”, „Воде ме у рубрикама / ишчезлих и несталих”). Песник то чини и са болдирано одштампаним стиховима-питањима: „јеси ли и ти жив?”, „ако је живот ту”, као и последичном сетом и компромисом: „хитам у тами”. Песник нас опомиње изменама и у свом дому, свестан нестанка исконског уточишта и прибежишта: „Укућани које затичем... / ни изблиза нису исти / које сам оставио / да ми чувају празнину / и виши смисао за паучину”.

Црно-бели свет око себе (и нас) песник је илустровао кроз контраст речи и сенки као симбола живота и нестајања, вечног и пролазног, младости и старости, мудрости и залудности, вредног и безвредног, стварног и нестварног, битног и небитног, изворног идентитета и меркантилног сурогата, као што је то пример у једно Пуслојићевој безименој песми:

*И сам сам постојао
неко једва
видљив*

*у овим
крајевима
у којим
на сенкама
лежи свети*

*а на речима је
небо*

са песниковим антиципирајућем акцентовањем преваге и надмоћи света мрака, лицемерја и удвајања („свет се претворио / у своју мудру сенку”).

Дакле, у дилеми између „пепела” и „ништавних уста”, односно између могућег уздицања и васкрсавања насупрот смрти, заправо и нажалост, данас дилеме и нема. У раскораку између научног и виђеног, песник напомиње да „зна да постоји време” и „кад све речи занеме”, што потврђује и у песми *Живої* (реч је иначе синоним за живот): „И најмања одсутност / из света / сваког од нас / недопустива је / имајући у виду речи / оног који је одсутан / одувек и сасвим”. У песми *Све је сїремно* сликовитија је и реторичка представа смрти: „Време ради. / Куца, закуцава. / Откуцава, радник. / Повратник”, док у песми *Излаз је негде* то су „ништавна уста” „која нису улаз” већ „су излаз”. У песми *Угнезди се и уклеци* у циклусу (под)наслови *Враћам се земљи* препознајемо песников вапај због надмоћи „ништавних уста” против речи које су одвајкада представа живота и света:

*Одмори своја уста,
сїоља и изнуїра.
Да избију на видело
косе и криве речи,
речи од костїију.
Збијај своје редове,
згусни їразнију.
Ако си се уморио
од уїоїребе и злоуїоїребе
себе и друїих, можеш
їосеїнуїи за мровањем*

У тумачењу даљег могућег и/или замишљаног тока човековог живота кроз доживљај самог умор-часа песник Пуслојић, на тренутак, двоуми се, да ли се „враћа земљи” као што се види или ће пак негде „узети кости” и његов „траг” би требало да буде „дугоузлазан”. Такав је пример и у песми симболичног наслова *Сїасење* („док силазим у неповрат или се / уздижу на потоп-висине, / са којих маше биље и звериње”). Иначе, кретање „увис” није само учестала, него истовремено и кључна реч и својеврсна Пуслојићева психодоминанта и фасцинација, кроз коју се преламају наши животи, вековима већ, и за коју је писац поговорног текста Душан Стојковић поетски и живописно закључио „да Земља нас не држи, јер нисмо земљаници. Корен лети са нама као на Магритовим сликама. Васионци смо, по жељи која нас витла. Суштински, ни тамо ни овамо, међунесници. Ваздушни кореници. Јакшићевски орлови који не желе ни на небо, охоли, ни на земљу, једнако охоли.” На тај начин, песник Пуслојић, настоји „избрисати границе не само између земља и неба, већ и између живота и смрти” о чему сведочи и песников

сложеница – „смртножив”, чиме указује и на свој удес и усуд, и на коб национа.

Песник Пуслојић упозорава на претеће и оправдано застрашујуће нестајање које се неумитно наставља тачније које се све чешће понавља и понављаће се у недоглед, нажалост. На пример, у песми *Аутибиографија* („Моју изгледа биографију / живели су / други”), као и у песмама *Уз Боџа* („Видим како нестаје / читав један / свет овдашњи // није Атлантида / једини залагај”) и *Плодови искона* („Добро је када се зна / ма и за целу трагедију / ове земље, на заласку, / и на силаску у земљу”).

Дакле, песник је уплашен за своје и наше сутра и стога нас учестало и упорно опомиње. Песник прецизно детектује његову и нашу стварност и кроз статус национа. У песми *Камени ореол* песник меланхолично констатује:

*моје је прасџаро њлеме
ојлемењено данас
црним ласџарима
и косовском њразнином,*

док се у песми *Бој* иронично пита: „Где је сада тај Неко / из наше славне прошлости / да нашу благост сведе / на разумну меру”, најављујући апокалипсу („наша тврђава сва / под опсадом мрава и црва”; „под прозорима нам гракћу / све црњи гаврани”).

Овом ламентацијом над „војводом” неодређеног имена (*Неко*), песник нас опомиње како су наши репрезенти у ближој и даљој прошлости увек били недостојни своје улоге, немоћни, удворице према силницама, а бахати и свирепи на унутрашњем плану. У таквим неповољним историјским околностима, чији смо сведоци многи од нас, када се све вредно разапињало на стуб срама и када се гласно радило против сопственог народа, када су се вртоглаво урушавале бројне институције, није се ни могла створити аутентична елита, која би нам понудила одржив и стабилан вредносни систем, који би народ прихватио као своје узоре и прихватљиве и пожељне конвенције, са којима би усагласио и саобразио своје живљење.

Зато се може закључити да ова књига не пристаје на наметнути пораз, већ је привржена доследности, независно што је у мањини. Песников напор се опире омаловажавању наше прошлости, као и учењима да смо све до сада грешили вођени сопственим заблудама, да нема ничег вредног и позитивног у нашој историји. Из тога следи препорука да се морамо стидети самога себе и својих предака, као и да смо принуђени на одрицање свог идентитета и да се суптилним понављаним методама настоји уградити осећај кривице у нашу свест и у нашу подсвест (В. Крестић). Далеко од тога да песник идеализује нашу прошлост, често користи и иронију и демистификацију (С. Игњатовић) у саопштавању наше

данашње слике и слике наше прошлости, али се залаже за повратак достојанства и самопоштовања, искључиво у мери коју смо завредили. Ни више, али ни мање. Зато и песникову синтагму „дисајна поезија”, и поезију уопште, морамо доживетити управо као меру опстанка.

Када је реч о песничком поступку нужно је навести песникову сликовитост, која се уочава и из цитираних стихова, као и она надреална игривост сликама и речима, уз очигледну лакоћу низања речи, слика и мисли. Затим, учестале су песникове игре речима, најчешће алитерација и асонанција, али и таутолошке стилске фигуре. Ипак, оно што је неизоставно, јесте и факат који је сам песник навео кроз дискретну и необичну уводну забелешку, у којој је признање да је „књига *Ваздушна линија смрти*” рукописно исписана на белинама романа *Вода која ђамџи* Властимира Станисављевића Шаркаменца, то јест на макети туђе књиге, па је унеколико и својеврсни палимпсест”, због чега су често актери песама Властимир и Леонардо. Чак и један циклус носи (под)име – *Леонардова сен*. Међутим, и присуство других значајних личности, чешће песника, ређе историјских ликова, придодало је Пуслојићевој *Ваздушној линији смрти* и обележје интертекстуалног и метатекстуалног, што и завређује судбина појединца и колектива који још увек памти („а нама остаје знамен / да памтимо памћење њено / низводно и узводно, узлазно / увис или у страну, излазно”), нарочито оног колектива којем прети насилни процес преумљавања, као што је то случај са нама. Зато песник Адам Пуслојић потпуно оправдано „трага за могућностима / да се излечи само / помоћу светлости, / водом погледа, / отвореним очима” у свом најновијем песничком дневнику.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

КРУГ, МРАК

Саша Хаци Танчић, *Лейи гробови*, „Танеси”, Београд 2010

Много је црног у причама Саше Хаци Танчића: од црног трага на челу, преко црнила испод очију, до црних уста; простором исприповеданог лутају црне прилике и намрачене душе, под сенком црног крста. Чак и места својим именима упозоравају на то црnilо: један део прича догађа се у Чемернику, други у Црној трави – отуда утисак да се ни продор тога црnilа у имена места није могао зауставити, премда места заиста постоје, и пре догађаја у њима.

Црно свакако јесте одсуство светлости, која – тамо где је има – у овој збирци уме каткад да буде и тамна. Одсуство светлости је,

символично, и одсуство знања, а то одсуство знања даље оставља простор за неминовност сусрета с непознатим и тако губитак ма какве сигурности, уз сигуран наговештај страха и потом његово јако òсећање. У мраку све задобија вид привиђења, а само постојање бива трауматично и стрепња јача, толико да се чини како непомичне ствари тајанствено чарају над животима мештана или макар чувају знање о негде записаном току њихових живота. У њима се да читати судбина и узрок сопственог немира, али у њима обитава и неспознатљива или тешко спознатљива воља, њихова или туђа, јача од људи, опасна и често кобна. Тако, мало округло дугме има власт да узнемири и лиши сна, округли прстен моћ да венча, али и да задави. Хаџи Танчићевим причама живи атмосфера узнемирености у којој владају магија и сујеверје, а где вера у моћ ствари доводи до жеље да се оне некако приволе на своју страну и тежње да се записано стави под контролу, можда преусмери, те да се тако саме ствари од ђудљивих непријатеља прометну у заштитнике. Како њихова заштита никад није и не може да буде сигурна, и како увек остаје страха, из уста се отима молитва, која је више вапај да се изађе из вртлога тешко разлучивих сила.

Хаџи Танчићева црнина такође упућује и на близину смрти, а њених предзнака, као и назнака чудног и чудовишног које је уз њих везано, има посвуда. У времену слутње и ишчекивања њеног доласка, и наде да неће доћи на брзину, чак су и алатке на нарочит начин црне, воденички камен подсећа на одсечену главу, а сама воденица је проклета и све унутра личи на разјапљене чељусти. Све као да собом упућује на гробље, које ни само није предео мира, већ управо својим неспокојством узрок свих страхова. Страх од умирања је интензивно присутан, и то је лако разумљиво, али не мање ту је и страх од живота у коме је тако могућан и вероватан сусрет с умрлима. Сваке ноћи, кад падне мрак, деда једног јунака устаје из гроба и тражи да му се врати његов прстен, а то враћање тражи још једну жртву, која ће на крају и бити принесена. Мртви нису мртви – у последњој причи проговарају из гробова; у неким другим делују на трајање живих одређујући његов ток, а почесто и завршетак, својим нестанком. Мртви овде образују читав један паралелни, али активни и ту присутни свет. Запитали бисмо зашто уопште постоји страх од смрти ако се зна да и после ње има живота, ако је разлика између постојања живих и мртвих само у начину на који се постоји и ако ту нема преласка из бића у небиће, али, јасно нам је, довољна за страх је већ слутња да не могу постојати *истио*, да мора да се деси искуству непозната промена, прелазак који готово никад није прелазак васкрсења, већ прелазак у бесциљно аветињско лутање до наде у коначно смирење.

Заједно са, у смрти изгубљеним и пронађеним преминулим прецима, присутно је у Танчићевој прози попут лајтмотива трагање за изгубљеним давним предметима. Његови ликови се често баве археологијом, у

неколико прича ископавају се или проналазе необичне прастаре ствари, а у позадини готово свих одјекује ехо „истражуј, спознај“; чак је и уметност у две приче о сликарима налик каквој мистичној археолошкој дисциплини. Занимљиво је ту како прастаро и заборављено оживљавају – зачудност долази отуда што прошло остаје исто као што је у прошлости било, иако је сада бачено у сасвим други контекст. Предмет је ту цео, иако би део његове целине требало да чини окружење у коме постоји и којим је одређено, а које је нестало, и управо та противречност – да је цело, а није цело – у основи је језивог осећања, које изазива њихово постојање. Зачудно, понегде затрепери и Хаџи Танчићев језик – архаичан и тако у складу с „археолошком“ тематиком; опет, с атмосфером коју доноси кореспондира његова мелодичност која евоцира језик бајалица, а подразумева и изостављање сувишних речи и ванредну сажетост. С тих карактеристика оне умеју да заличе, како је већ примећено, на приче Момчила Настасијевића, а да је тога свестан аутор можда показује и пишући о дугмету с пет концентричних кругова, који призивају у свест песникових пет лирских кругова.

После реченог, ваљало би напоменути како ипак има и нечег светлог у овим причама. То је присуство животиња, чије достојанство није доведено у питање – говече спасава од самоубиства, док јагњенце делује још питомије када један лик готово демонски зажели његову крв и његово млеко. Животиње су остале чисте колико су то поред људи могле остати. Па ипак, не могу бити сасвим непогођене људским грехом, а када то буду, када се разболе, човек слуги да је животињу, а потом и њега самог, разболела људска охолост. Та слугиња је и знак буђења врлине у њему, коме она долази управо од беспоговорне послушности и марљивости, као и племените безазлености бесловесних бића. Занимљиво је у Хаџи Танчићевим причама управо то да су човек и предмети у немој међусобној страху и немој борби, док једино животиње остају вани, посматрајући и искајући врлину, указујући на њу. Понекад се чини да су жртвоване човековом буђењу и да је њихова рана ту да пробуди свест, као што је смрт једне кобиле при рађању телета путоказ за реченицу да је најлепше време – време рађања. Међутим, толико је мало рађања у овим причама, а тако много умирања и обележености црним знацима већ при самом постанку, и толико често тај постанак – постанак копи-лета, што је већ пре рођења прекршени табу. У простору мрака, табуи и упозорења су једина ствар која се лако разазнаје. Но они не светле собом – они су ту тек да се успостави граница, која тобож од мрака чува, а која ће поводљивој и устрашеној људској природи бити само гласнији позив да се, њеним преласком, у мраку – нестане.

Владимир ВУКОМАНОВИЋ

ВЛАДАН РАДОМАН И ИСКУСТВО САМОЋЕ

Владан Радоман, *Предвечерје*, „Гутенбергова галаксија”, Београд 2011

Збирка кратких прича *Предвечерје*, која се појавила у издању „Гутенбергове галаксије” (десет година после романа *Ледени свиџац* који је ова издавачка кућа објавила 2001), прва је књига коју је Владан Радоман објавио на српском језику. Све досадашње књиге, настале током дугогодишњег боравка у Француској, написане су на француском језику. Но, и овде се, кроз различиту тематику, оцртава оно што представља средишњу тему његовог дела, а што је уједно и пројекција његовог личног искуства: самоћа и странствовање које упућује, експлицитно, али и са хуморним одстојањем, на *Сеобе* Милоша Црњанског.

Фиктивне приче прожете су аутобиографским елементима, које писац и не покушава да маскира. У ранијим делима, као што је поменути *Ледени свиџац*, самоћа је била везана за искуство досељеника који у новој домовини води двоструки живот, онај што га намећу нове околности у новој средини и онај што се појављује у облику сећања на бившу домовину и носталгије за прошлошћу. Досељеник је самим тим другачији, обележен, дакле Други у односу на своје ново окружење, а та „другост” добија екстремни вид у „ожиљку” главног јунака, вијетнамског избеглице, кога тај ружни белег још више удаљава од људи у новој средини. Али такво искуство и обогаћује човека јер му пружа могућност да изађе из своје затворености кроз упознавање онога што је другачије. Прилику за сусрете са другим и другачијим самом Владану Радоману пружале су хуманитарне мисије у Африци и Вијетнаму које су уједно биле и искуство мултикултуралности.

У овој књизи, међутим, самоћа се више не везује за искуство досељеника, него за искуство повратника, кога повратак у родну земљу, после вишедеценијског странствовања, не ослобађа осећања усамљености. Тако је за Владана Радомана, као и за Малроа, самоћа основна егзистенцијална чињеница, нека врста унутрашњег изгнанства из кога се указују различити излази, као што је алкохол или чак смрт, али и стваралачка активност. Ова трагична тема приказана је, међутим, са одстојањем које се успоставља посредством лаког хумора и ироније који ту трагику чине подношљивом, а који су исто тако један вид њеног превазлажења.

То се види већ у првој причи, *Сасиџанак с липом*. Ту је приказан пијанац који се тетуром и „покушава да крене у неки људи валцер са том витком, челичном невестом”, то јест липом за коју се ухватио. У том алкохолисаном стању, када слаби контрола свести, у њему навиру успомене из детињства када је посматрао „колону сељачких кола са лименим ковчезима” у којој су људи ишли да траже тела синова погинулих на српском фронту, сећања на првомајске и разне друге параде

у комунистичкој Југославији, на њену пропаст и његово емигрантско искуство и прихватање француског језика као језика свога писма, затим успомене на пријатеље од којих многи више нису међу живима. А све то да би се на крају суочио са сопственом изгубљеношћу у њему увек туђем свету у коме не налази прибежишта, израженом у његовом опсесивном сну: „Увек исти приказ: сам, изгубљен, тражи излаз у лавиринту неког непознатог града, лута улицама поплочаним белим, беспрекорно чистим мермером”. Лавиринт, који у својим дубинама крије митско чудовиште, а који је честа тема у делима писаца XX века (Бретонова *Нађа*, Арагонов *Сељак из Париза*, Биторов *Распоред времена*, Роб-Гријеов *У лавиринту*, Симонов *Вейар*, Маргерите Јурсенар *Лавиринт светиа* и други), појављује се као слика положаја човека у модерном свету, пуном неизвесности, често недоступном његовом сазнању, у коме он попут новог Тезеја лута да би на крају стигао на праг смрти.

Та неизвесност изражена је и самом техником писања, коју Владан Радоман примењује и у другим делима, одбацујући свезнајућег приповедача и искључујући уплитање писца у причу. Реч је о некој врсти субјективног реализма, о ономе што Жерар Женет назива „унутрашњом” и „непроменљивом” фокализацијом, односно приказивањем реалности из перспективе јунака, у овом случају пијанца за кога није сасвим извесно у којој је мери његов доживљај стваран а у којој је производ његовог бунила.

Поред прича у којима говори, у трећем лицу, анонимни приповедач који усваја перспективу главног јунака, има и оних у којима је приповедач уједно и главни јунак који своје доживљаје саопштава у првом лицу. Таква је прича *Пресито*, која приказује последњу ноћ осуђеника на смрт, која је „у знаку смртоносних боја и смрада измета”. Његово искуство подсећа на искуство Мерсоа, јунака романа *Странац* Албера Камија, великог борца против смртне казне: сусрети са адвокатом који га не разуме, ишчекивање доласка стражара који треба да га одведу, суочење са самим собом и својим чином, убиством проститутке, које поприма апсурдно обележје, сећања на прошлост, евокација мајке коју и он, као и Мерсо, зове „Мама”, дуго чекање и затворско малтретирање, само суђење, одбијање молбе за помиловање, прво лице кроз које се оцртава његова „другост” странца у овом животу и одстојање које успоставља према ономе што му се догађа: „После је требало истрпети дуго чекање, затворско малтретирање, само суђење, слушати глупости тужиоца и мог адвоката, гледати херметично затворена лица чланова жирија, чекати са нестрпљењем свој последњи љубавни састанак.”

Али то одстојање у односу на сурову реалност, које је код Мерсоа последица сужене свести и потискивања афективности, успоставља се и посредством финог хумора због кога се ова прича може схватити и као пародија Камијевог романа: апсурдни чин поприма облик „екстремне

љубави”, чији је корен у фантазму из детињства, када је посматрао крушкасте облине своје тетке које су се стапале са столицом на којој је седела док је свирала клавир, претварајући се у неку врсту фетиша. Тај апсурдни чин који је он настојао да изведе тако да буде брзо ухваћен, може се упоредити и са оним што је Сартр приказао у неким својим приповеткама, као што је *Херосипраи* чији јунак своје постојање потврђује у очима другог кроз убиство које сам обзнањује. Али тему странца Владан Радоман актуализује у новом, савременом контексту у коме се положај човека у свету и његова судбина оцртавају у односима са другим и другачијим.

Тему повратка изричито уводи већ прва реченица приче *Ойчињење*, која сажима целокупно искуство усамљености, странствовања и повратка: „Труба се вратио!” Труба је надимак главног јунака ове приче, наднут од стране школских другова због његове неспретности у баратању лоптом, игре која је међу њима било на великој цени. Тај надимак подвлачи његов усамљенички положај који је и пројекција положаја самога писца чије се искуство у неку руку може упоредити са његовом. Да би компензовао свој недостатак, Труба је правио најбоље, најтврђе и најеластичније крпењаче. Надимак и прављење крпењача постају пројекције самог његовог удеса који га прати и у другој домовини и по повратку у домовину, јер другари не разумеју што је напустио Ницу, Азурну обалу и луксузан живот и „вратио се да сконча у београдском сивилу”, а нарочито не разумеју његову жељу за писањем. Успомене које и овде долазе у први план исто тако упућују на места из којих је отишао, али сада то више нису места у родној земљи, него у Француској. Он нарочито подсећа на своје списатељско искуство које, као и Трубино прављење крпењача, представља покушај превазилажења сопствене несавршености кроз брижљиво, готово флоберовско дотеривање текста: „То је радио стрпљиво, са љубављу за добро завршен посао. Тако је касније и писао. Са бригом да реченица буде савршено округла, тврда и гипка као та кугла створена од старе чарапе.”

Својом списатељском активношћу, усамљено биће се бори против своје егзистенцијалне несавршености и против разорног времена које брише успомене, настојећи да, како каже Иво Андрић у своме говору у Стокхолму, попут Шехерезаде „завара крвника”, „одложи неминовност трагичног удеса” и „продужи илузију живота и трајања”: „Тврдоглав, не знајући да ради ишта друго осим да посматра и слуша друге, затим да претаче, као ракију из бурета у буре, мисли и речи других, додавајући сопствене ароме и опаске, оставши поново усамљен, зажелио је да поново пише. Овај пут, најзад, и поново, на српском језику.” Тако се оцртава кружна линија једног искуства чије су полазиште и исход у истој тачки, завичају као месту из кога се одлази, а које остаје у мислима, и месту у које се враћа, као што се Одисеј враћа на своју Итаку после деценијског

лутања морима. А „море је усуд самоће”, на њему не постоји ништа друго „осим његове дебеле слане равнодушне масе”. Али Радоманов јунак је, како читамо у причи *Ийџака*, „лажни” Одисеј јер га, уместо Пенелопе, чека „нека жентурина, масне коже и косе, чупава, длакава, сисата”, а повратак у родни крај после дугог тумарања по свету, који му доноси само осећање празнине, претвара се у пародију Одисејеве пустоловине.

Писана јасним стилем, са дискретним хуморним одстојањем, ова књига се лако чита. Сасвим обичне, често баналне радње, као што је одлазак у кафану, клање кокошке, представљено као „Пилећи плес”, или печење мяса које у приповеци *Прасећи џајак* наговештава злочин, постају нека врста „екстремних” догађаја који су носиоци озбиљних егзистенцијалних порука.

Јелена НОВАКОВИЋ

НАРАТОР ОПОРОГ СТИЛА

Срба Игњатовић, *Пролазна кућа*, „Беоштампа”, Београд 2011

Уметност свог пера Срба Игњатовић је показао и колажном књигом *Пролазна кућа*. Писана гипким и савитљивим стилем и у обиљу разноврсних интонација, ова збирка кратких прича носи драж животне непосредности и аутентичности (118 причаца убокорено је у 7 циклуса под називима *Судбине*, *Историје* и *ајокрифи*, *Случајеви*, *Сличце*, *Елементи*, *Нејовраћи* и *Пролазна кућа*). *Пролазна кућа* је емпиријски мотивисана, што значи да најчешће одражава ауторова запажања из, тако бучног и хучног, шареног света пуног непознаница. Као неспокојан испитивач, као писац врло живе опсервације, Игњатовић је изузетно осетљив за призоре и теме свакодневног, опажајног живота (али и оног који нуди *magistra vitae*). Он животну сцену ставља под јаку расвету (а доиста има „крилате очи” о којима је писао Дучић) и, вазда аналитички расположен, уз смену углава, спроводи непрекидан мониторинг текућих (и историјских) ситуација. Полази претежно од прототипског вида доживљаја, од фактографске, чињеничне датости, од наших прилика и неприлика, дакле, што и легитимише оригиналност и истинску дубину његовог приповедања. Као истраживач истине, даровит да танано уочи занимљив одломак свакидашњице (често и сасвим бизаран исечак из живота), он га неуморно, брзо и непосредно, као кроки бележи (показујући да је кратка прича потомак исповести, да се свакако развила из лозе писама, мемоара, дневника). Одајући своју контемплативну природу (а све је подесно за контемплацију и стваралачко писање), Игњатовић

аналитичким скалпелом скида велове са, често тајанствених и непробојних, доброуочених кадрираних и у лапидарном облику записаних одломака. Превазилазећи анегдотски оквир, подвргава их потом цензури разборитости и вишеперспективном продубљивању, цизелирању. Бавећи се односом видљиво–невидљиво, спољашње–унутрашње, плетеницом асоцијација искуства сплиће у уметнички убедљиву, интелектуално ефектну поенту (што обавезно завибрира на више равни), којом заобли причу и трпком иронијом ожигоше феномене. Своја, до валера богато изнијансирана промишљања о човеку, његовој судбини и месту у свету, о смислу људског живота уопште, психолошки уверљиво конституише у нову егзистенцију – у експресивни вид short story („краткоћа је сестра талента” записао је Чехов), у којој има и документарног и имагинарног са сугестивном прецизношћу „монтирана” од низа одломака (свакодневних и оних историјски драпираних), *Пролазна кућа* јарко осветљава хабитус друштвеног живота. У садржајно, мисаоно и смисаоно свежем орнату, она носи, истина одломично, јасан отисак људи и доба, третираних једром и сочном палетом.

Срба Игњатовић је наратор опорог стила: његово приповедање је најчешће иронично оријентисано. У приповедачком захвату изврсно економише речима. Стремећи климаксу нарације, пише животну сликовито, крајње прочишћено и течно, тако да је речима доиста тесно а мислима пространо (кроз фину мрежу конкретних детаља назире се и ауторова сликарска природа – он често реагује и *ликовно*). Шкрте целине Игњатовићевих вишестепених и вишеугаоних микро-прича су компактног штимунга, прошаране дијалозима, причање често смени сценско представљање (а призор често садржи и смисао драме, ефекте тамно-светлог). Аутор некад само „фотографски” региструје животне детаље, градећи „момент-слику”, при чему концизном сликом заустави један тренутак у времену, саопшти утисак у кратком филмском реченичном ритму готово „филмизира”, „телевизира”, филмским језиком речено). Понекад је фабула процеђена кроз сећање или је у кроки-цртежу забележен рефлекс далеког времена (да се из историје извуку актуелне по(р)уке), артистички зналачки маркиран портрет увек је максимално психолошки прочишћен, а све заједно бризга животношћу, у којој су одражена суштинска својства стварности.

Ваља додати и да је *Пролазна кућа* брижљиво неговане фактуре. Све што, као дискретан сведок, уочи, Игњатовић довитљиво казује *in medias res*. Има стални надзор над причом. Иако елиптичан, ток приповедања има и експозицију и заплет и расплет: писац је врло умешан да, софистицираном финоћом, усразмери све његове саставнице.

Као полифон приповедач рафинираног сензибилитета, Игњатовић има полета, има маште, има дубоко људског схватања живота: због својих високохуманистичких значења *Пролазна кућа* је и услојена у

врхове српске уметничке прозе. Доиста се чита са уживањем, надушак, било да је приповедна фабула у вишезначно шаливом, хумористичком, парадоксалном, бурлескованом или гротескном облику.

Ксенија КАТАНИЋ

СВЕ ШТО ЈЕ ДЕМОНСКО, НИЈЕ МИ СТРАНО!

Емсуре Хамзић, *Смарагдни град*, „Дневник”, Нови Сад 2011

У једној од својих најбољих приповедака, *Кисмет* из збирке *Вечери на Нилу*, Емсуре Хамзић је демонстрирала све оно што ће, заправо, постати заједнички именитељ 18 прича из најновије збирке *Смарагдни град*: дуализам и амбиваленцију људске свести и подсвести, њихову пренапрегнуту и неизвесну борбу из које често произилази, или пак коју често узрокује емоционална нестабилност; затим, онострано и окултно, ту фамозну „другу страну огледала”, у којој се сенке ствари указују јасније него саме ствари; то је затим тежња ка вишим степенима отварања ка оностраном, парапсихолошке моћи, хистерија. Тематски дијапазон проживљеног, доживљеног, одсањаног и недосањаног, посттрауматског, женског али и мушког искуства чини збирку *Смарагдни град* упечатљивим и несвакидашњим штивом, које се отвара путнику кроз меандре и странпутице људског ума, дозирано, перманентно, чак ритмично. Неке од побројаних особина приближиће ову прозу једном виду код нас у последње време (Мирјана Новаковић, Д. Стојиљковић, Ђ. Милосављевић и др.) прилично коришћене фантастике – окултизма и демонологије који, опет, није грађу црпео само из српског фолклора, већ и хорор класика светске литературе. С друге стране, ова проза фаворизује убеђење да мрачна страна људског ума, она затамњена и необјашњива подсвест, бива компатибилна с разним силама, да на изванредан начин, рецепторима који се кад-тад у животу детектују, ступа с њима у контакт, прескачући временско-просторна ограничења, што је опет приближава играма неких савремених српских писаца (Веселин Марковић, Горан Скробоња и др.).

Мистика која обавија многе од приповедака потцртана је чињеницом да је сваки од три циклуса књиге подељен на по шест прича, чиме се добија три пута по шест текстова (6 + 6 + 6). „Чекање сабаха са шејтаном” или игра демонским знамењима открива се тако и на композиционом плану, као стратешка, планирана, осмишљена, као достојан репрезентант оних истина које се имају саопштити, на уво, тихо, оних прича које се причају ноћу, а долазе из тамног вилајета. Можда баш у сеоско

недељно поподне, на клупи, у доколици, као у чувеним недељним поподневима у роману *Пој Тира и ѿој Сѿира*. Тај потенцијал заумног, тај усуд који се ни по коју цену не да избећи, који вреба човека и у једном једином тренутку мења или обележава његов живот, то је чворишна тачка прозе Емсура Хамзић. Да ли се ради о идентификацији јунака/јунакиње с одређеном историјском или неисторијском личношћу, те, у том смислу, и о судару времена, закорачењу из једне димензије у другу, или пак о извесним антиутопијским елементима приче (*Ревииа*), тек наративне стратегије Емсура Хамзић своде се на фокусирање на појединца који је сâм/сâма врло често попрште сукоба, полигон борбе добрих и лоших демона, но како га често одликује изванредан степен незнања, неупућености у збивања у која је игром судбине укључен, он/а не може таквим силама немерљивим бити достојан противник. У причи *Невјерна* недостатак информација о самој себи нагнаће јунакињу да се упусти у љубавну везу с особом за коју мисли да јој је муж; машивши се за минђуше у облику скарабеја од жада, јунакиња истоимене приче пројектоваће се у свест египатске царице Нефертити, праве поседнице овог накита. Недостатак информација ће проузроковати катастрофичне последице у причи *Ревииа*, а главну јунакињу шокираће изненадно сазнање да су и деца подвргнута суровим експериментима за рачун лажне вечне младости.

Каткад, међутим, управо податак више може проузроковати неспоразуме, који доводе до трагичних последица. То што јунак зна или осећа, предсказује, може бити његово проклетство (прича *Видилац*), али и велики друштвени проблем (видовита особа није способна да своју визију предочи колективу и тако спасе невину жртву од напасника). Међутим, ретко када се позиција јунака приповедача или приповедача персоналне приповедачке ситуације проблематизује. Информације које јунак поседује доступне су и читаоцу, те је свака игра, какву би конвенције фантастичког жанра могле укључити у приче Емсура Хамзић, на тај начин осујећена. Готово да нема изузетака – уколико се фокусира на једног јунака, приповедач ће се са њега тешко пребацити на неко друго лице. Но, управо таква усредсређеност може бити једна од јачих страна ове прозе: као фина, суптилна, готово филигранска психологизација јунака, која се понајвише постиже у причи *Исмаил*, где се јунак у неколико вештих потеза, а пре свега кроз разговор са потчињенима, показује као инфериоран, искомплисиран, па чак и несвакидашње нежан, што вешто прикрива бахатошћу, строгошћу и грубошћу према потчињенима. Већ на самом почетку наратор наговештава његов необични карактер: „Чудна бјеше његова жеља која се по некад косила са свим стварним потребама и његовим и оних око њега...” Или: „Осјећао се увијек као дијете којем су рекли да у другој соби има мноштво поклона за њега, а оно би онда, срећно, одлагало да их види, желећи да што дуже машта пред вратима.”

Међутим, нагомилавање увреда и прекора којима обасипа слуге, индиковале његову слабост пред искуством фаталног сусрета после којег више никако не може бити исти: „Гријала га је и блистала кроз све дане будуће, слика, случајно, у магновењу ухваћена и понесена, слика жене које се осјетио недостојан.” А одлучност девојке која је спремна и на животну жртву како би остала одана својој љубави у причи *Смарагдни град* уоквирују почетна и завршна сцена смрти. У овој причи се техником ретардације описују догађаји пошто се претходно саопшти вест о погибији јунакиње.

Други, средишњи циклус збирке под називом *И иако до смрти* нарочито је индикативан у погледу језовитости и ишчашене фантастике, која предочава сцене најгрубље људске патње (*Соба А, У хелији, И иако до смрти, Ревииа, Саблазан у долини*). Приповетка *У хелији* доноси трауматично *доријангрејовско* искуство сусрета с неименованим демоном који живи у свету уметности. У личности главног јунака сабрани су отац, али и сликар. Он налази начина да се демону одупре, да га победи. Сличан исход даје и прича *Саблазан у долини*, где се уметничко дело на волшебан, застрашујући начин, трансформише у виновника зла, као и злослутни папир у причи *Боја стјраха*, где се страх на вешт начин градира од почетне стрпење и немира до панике и опседнутости. Елементе колективне катаклизме и антиутопијске фантастике илуструје, поред *Ревиие*, и прича *И иако до смрти*. С друге пак стране, лични егзодус демонстрирају приче *Скок, Меандар и Невјерна*.

Ритмом којим се смењују прво и треће лице приповедања, смењују се и женски и мушки глас. Није правило, али ће се жена огласити чешће када се ради о интимним, личним збивањима. У причама *Смарагдни град* и *Скок* техником доживљеног говора приказаће се дубина патње и свесни улазак у жртву зарад љубави: једини исход ненадане (што симболизује и име протагонисте, Ненада) и забрањене љубави, за жену, која на својим плећима, носи бреме традиције, обичаја, евентуалне колективне осуде и казне, те породичних обавеза, може бити смрт, тј. самоубиство. Међутим, док у причи *Смарагдни град*, чија је радња смештена у давно време и патријархалне обичаје, смрт трансформише јунакињу у готово трагичну хероину, у *Скоку* тај ефекат изостаје, јер су временско-просторне реалије померене унапред, па крајња сцена пре афирмише тезу о неодрживости савремених брачних заједница или слика помрачени ум једне боваризоване госпође, него што нас, уколико нисмо једноставно речено, *стиаромодни*, убеђује у смисленост жртве.

Уверљив у фарбању у мрачне тонове, у низању разноврсног драгог камења које симболизује дубину, лепоту, мистику, узвишеност, али и патетику у исти мах, приповедачки рукопис Емсуре Хамзић, готово једнако као биљно-басмични бревијар њеног поетског писма, препознатљив и несвакидашњи и по дивергентним хронолошким, географским,

етнолошким, историјским, религијским и другим одређењима, но и по универзалној људској потрази за правдом и љубављу, незаобилазан је и као жанровски вишеструк допринос нашем женском писму, коме полиграфске протагонисткиње попут Емуре Хамзић и те како недостају.

Драгана БЕЛЕСЛИЈИН

ЕСЕНЦИЈА КОСОВСКИХ КОДОВА

Милан Михајловић, *Саће свих мајица*, Дом културе „Свети Сава”, Хвосно 2008

Збирка песама *Саће свих мајица* Милана Михајловића показује даљи квалитативни развој овог песника који иде доследним трагом косовског хода по мукама и суочењем са потпуном дехуманизацијом овог питања у 21. веку. То више није ни питање, ни проблем, то је дословна, актуелна трагика која се живи као што су је живели антички јунаци. У том све дубљем и тежем паду на литици суноврата цивилизацијске линије коме као да нема краја, песник обнавља своје лирске моћи и креативно фениксира у реч и језик песме. Ако нема Бога, остаје нам само језик. При томе, целу аутопоетичку ауру ове збирке Милана Михајловића држи једна духовна енергија – поетска илуминација црнила, поетизација факта и естетизација историјских сила и турбуленција.

Песме Милана Михајловића су изворно родољубиве, боље рећи неородољубиве, будући да поседују иронијско-критичку ноту. То су песме какве би писао Милан Ракић сто година после. То су песме морања, песме нужности и песме егзистенцијалног и есенцијалног крика. Потпуно је природно да се у том стваралачком процесу песник држи традиције и сталне дијакроничне линије с народном јуначком поезијом, њеним духом и њеном формом. Цела збирка песама Милана Михајловића *Саће свих мајица* јесте лирски требник, реплика и отпевање на народну песму, гласна структура као дијалог с примарним текстом националног бића. Активирајући саборно умље, базичну меморију и генску истину Косова у новом времену, аутор том колективном архетипу и митској структури даје индивидуални карактер и модерну лирску упитаност.

Лирски дискурс Милана Михајловића кореспондира и са српском романтичарском традицијом песништва које такође чува патриотски дух и костихевски респект националних тековина. Песма *Прашћџај, мајко* лирски се дописује с песмом Лазе Костића *Santa Maria della Salute* и стихом „Опрости, мајко света, опрости”.

Основни симбол ове збирке је пчела, а основна боја – црна. Црна боја која доминира збирком представља праисконску таму, интензивирани и понављани новомитском трагиком и апокалипсом, мрачни вид смрти, страдања и мучеништва. Из црне боје као да израња кнез таме који коси иначе проређени народ и условљава његов физички и метафизички апсурд. То црnilо иде од очног живца песника до формирања слике света вучјег времена сред хаотичних силница зла. Црни су оловка, звуци, овце, колевка, класје. У тој симболици мрака основни животни и лирски принцип наде је пчела, матица. Она улеће у песму светла, топла, будућа. У српској митолошкој традицији пчела је крилати гласник духовности и животни дах потомства. У хришћанској симболици мед отеловљује Христа, пчела верника, а кошница цркву. Саће свих кошница је песничка фузија примордијалних вредности вере и национа. При томе национална етика и књижевна естетика у овој збирци не сметају једна другој. Косово је лирско стање и песничка свест Милана Михајловића.

Пратећи своје литерарне и националне корене, Милан Михајловић иде од народних песама које су преко читанки у детињству формирале његов поглед на свет. Такво „матерње” памћење лирски се формулише у збирци као „трагање за дедом” у оквирима личне, породичне и националне сфере, одакле шантићевски „заискри видом кандило”, како каже аутор. То враћање у прошлост настало је под ударом садашњости и питањем неизвесне будућности. Немање садашњице и оскудност сутрашњице условљавају наклон ка прошлости који треба да надокнади и садашњост и будућност. Живећи време новог надреализма, Милан Михајловић пева у вакууму историјског времена, планетарне неправде и повести бешчашћа. Слика јучерашњице постаје слика илузије детињства, надница за страх садашњице. Из подрума сећања израњају слике које су, мада прошле, једино постојано власништво живота. У тој појачаној животној и лирској енергији прошлости, песник на тавану открива своје запретане светиње. Евокација детињства почиње с мирисом дуња, који као Прустова Мадлена, враћа песника у склониште примордијалне топлине. Овамо, у животу, у савремености, само је погром и апсурд, чудовиште екрана и косовски црни кодови. Мрак усред дана и страх од сутра сред раскопаног темеља национа потресају лирски свет Милана Михајловића. Иницијација у косовску матицу и матрицу основ је ове лирике.

Прошлост коју, тако разгнуну, поетски представља наш аутор, лирски није, међутим, прошла. Она тече осадашњена, жива, значајна и зрачна. Она је многобремна, како каже песник. Ламент над том прошлосту језички је узорно устројен и лексички сјајно организован. Чак и фонетски звук ове поезије – судар сугласника и самогласника – даје аудитивни ефект реског, кратког нарицања над злим искуством и црним

фатумом. Тако спознајемо „вредност ствари спасених из бродолома” (И. Андрић). Те вредности могу бити једино духовне.

У општем пламену нестајања материјалног света и духовних знамења, апокалиптични цем и апокалиптична историја горе на поетском шпорету ове поезије. Некоме треба нова историја, нова кухиња и нови поредак. Наша стара и нова историја може се одбранити још једино пес-мом. Такву песму једино још може да пева јужни тужни Србин који живи у тамним одајама и који хода тамом, а не да га тама обузима. Тај Србин тегли своје наслеђе не одричући га се баш зато што је тешко, претешко. Носи га пред тамничарском ирационалном светском поротом. Колико је трагичних лица нашло писца? Колико њих са читуља осматрају свет? Они што су ушли у ову поезију део су маркантних трагичних косовских кодова, његова лирска есенција. Баш је овај завичај, баш овај црни хронотоп Косова, нашао баш овог песника. Косово је у поезији заробило Милана Михајловића. Он нуди, с неколико других косовских песника, лирске кључеве за тамне путеве текућег црног вилајета чију несрећу многи прећуткују. Са те српске границе, са рубне тачке наше егзистенције, песник пева на ивици свега. На ивици бола, живота, смисла. Али на стајној тачки Косова, јер завичај је увек на свом месту. Историја га је само расула и угрозила.

Бинарни симбол мотиву отаџбине, Србије, у овој збирци стоји Кост као незаторљиви принцип, али и знак смртности, која у косовском фатуму често значи изгубљену суштину и урушену будућност. Остатку народа указује се деструкција вере – „без крста уснуће кости”, вели песник. Осипање породичне и националне историје и симулакрум новог поретка који доноси само зло, равни су нестанку идентитета и традиције – „пушка више не придржава ћошак”. Символи овце као соларне верничке снаге, пчеле као религијске доследности и белутка као очуване суштине основне су лирске константе ове поезије.

Михајловић креира сатиричну појаву домановићевског предводника из песме *Пасиширов сан*, следе и пуне сузе Проклетија и пражњење косовског народа. „Било их је више него на тајној вечери”, каже песник у *Крвавим ојкосима* за косовске апостоле из Грацког. То показује ауторско трагање за изгубљеним људима и упропашћеним животом. Лирско питање Милана Михајловића може се сажети у основни крик: Где је истина? Да ли је могуће да је глуво и слепо доба егзорцирало и Бога и хуманост? Као Боготражитељ и сведок бола, аутор поетизује материјалне кодове своје патње који се, као његов ратлук и печурке, једино у поезији могу сачувати и симболизовати. Лирска реплика на актуелне догађаје је и песма поводом одузимања позоришних реквизита на граничном прелазу Косова. Нечијом режијом, ми смо лишени и права на театарску уметност и постављени иза кинеског зида Европе. Зато оно што не можемо разумети преко ума, разумевамо преко срца, како каже Б. Успенски. Разумевамо поезијом.

Косовски апсурд осећа се и у песми *Тамна стирана огледала*. У њој песник вели „Када бих кренуо нигде не бих стигао”. Зато остаје на страшном месту да буде маркер који чува саће матице, да буде фењер у магли, ближе прагу косовских цркава. Лирска скрама између песника и света која је поетски постављена у овој збирци показује замраченост нашег пута и затајност стварности. На Косову ништа ново, живи се брзо, а све у месту стоји, само се шире гробља и умрлице, поручује Милан Михајловић у песми *Писмо с Ибра*. Један изгубљени свет и један испражњени простор сада су настањени само лирском семантиком, химеричним животом и самотном идејом. Песма, која је стварни, главни лирски јунак ове збирке је и језик и мач, гола и боса пред ђаволом, против урока и сила немерљивих.

Аутор започиње круг аутопоетичких песама стихом „Песма мој је живот” доказујући да је поезија његова сушта спаситељка и хранитељка. Једини благослов у косовском догађању је необично догађање песме, њена дубока магма и нежни земљотрес, гејзири духа кроз лавине бића, дубока усебност лирике. Химнички однос према песми присутан је и у сјајним песмама *Очи ђесме*, *Рајн(лук)* и *ђесма*, *Пчела ѓлач*, *Џем и историја*, *Црква на мосту*. То су песме о песми и национу, духовни брак између песника и песме, као бело и црно венчање. Поезија је онтолошка комета која активира лирску снагу Милана Михајловића, покреће дух и води мисао и оловку као у лирској целини *Пејѓак ѓринаесѓи*. Ова песма носи поруку измирења у хуманизму и кориговања историје и религије – „Исус, Буда и Мухамед под амебом”.

Песник иначе по природи ствари гледа планету другачије, луцидније, дубље него други људи. Михајловићев лирски поглед је фокусиран на косовске кодове, на почасној стражи одлазећим знацима живота, које на млазу своје снаге васкрсава из мрака, разлистава слике „од срца до желуца” и спаја рат и лук поратне стварности. Песма, покренута Христом, показује своје знаке духовности, своје игле спиритуалне бусоле, и светли пред храмовима и гетима. Песник је чесма кроз коју се одвртне мисли песме ослобађају у есенцијалним кодовима. Док „Илијаду сричу гусле устрељене”, аутор повезује Одисејеве и хочанске винограде. „Док мржњом сита стада фарисеји воде” аутор завршава ову збирку *Глосиним венцем* сувереном лирском формом коју осавременује актуелним значењима. Обременен искуством, овај циклус је поетски савладао тешку стварност и лирски формулисао апсурд. Непатетично је проговорио о патетичним темама и осетљивој, врућој стварности Косова. Својим доследним епско-лирским дискурсом, у најуспелијим песмама, Милан Михајловић је језички профилисао, лирски стилизовао и мисаоно кондензовао своју велику, једину тему Косова. Надисторијска пројекција овог хронотопа и одуховљена емоција су гарант ауторовог естетичког залага.

Милан Михајловић је већ постао један од најаутентичнијих лирских гласова Косова и Метохије. Питање је само да ли слушамо и чујемо глас поезије Милана Михајловића? Овај лирски записничар бола на косовском острву патње, у кући на граници, у кући страве, у животу на ивици, у режији скројеној животима, Милан Михајловић се боји да једино он пева, да у глувом добу неко други свира плеј бек и да се не чује глас вапијућег у пустињи. Ни кос не пева. Гусле ћуте. Прохујали смо са вихором. Да ли Милан Михајловић пева у празно? Има ли у свима нама још суштине која прима песму с једнаким страсним болом с каквим је пева Милан Михајловић? Неки су одавно заћутали, неки престали да слушају. Јесмо ли и ми? Имамо ли још части и страсти да волимо Косово онако као што су га волели Григорије Божовић, Милан Ракић, Бранислав Нушић, Јанићије Поповић, Манојло Ђорђевић и остали наши претчасници? То питање, тај крик који поетски реинканира сва друга питања, то питање свих питања у овој збирци, али и у нашим животима, силином којом је постављено, захтева одговор. Људска црква на Ибарском мосту у Косовској Митровици, као обоговљени храм нашег постојања на овом међашу има своју круну, крст и кров. Видимо ли то ми? Чујемо ли ми Милана Михајловића, бар преко неколико љубавних песама, како усамљено, светло, изнутра илуминира ову заједничку таму? Видимо ли тај ласер љубавни и људски Милана Михајловића? Осећамо ли љубавно Косово и косовску љубав овог песника? У змијовном и опаком времену, песник пева после не знам ког рата. Погледај дом свој, анђеле, вулфовски нам каже песник. Гледамо ли? Видимо ли? Јесмо ли?

Даница АНДРЕЈЕВИЋ

САТИРА ПО МЕРИ И ЗА СВЕ

Недељко Радловић, *Власник празног кавеза*, Orpheus, Нови Сад 2010

Књига изабраних и нових сатира Недељка Радловића *Власник празног кавеза* почиње афоризмом „Ко сатиру сеје, њему доушник ниче”. Ова кратка реченица довољно говори о судбини сатиричара у свим временима. Захваљујући својим најприлежнијим слушаоцима и читаоцима – доушницима и удворицама, сатиричари су имали част да их властодршци у различитим епохама дарују прогонствима, тамницама, немилостију и бедом. Задовољство да буде приведен на дуже размишљање о трошку државе, а под строгом паском, имао је и сам аутор посредно плаћајући рачуне једном осветољубивом судији.

Но то није уразумило нашег аутора, афористичара и песника, и он је наставио да се бави шакљивим питањем власти у разним примереним и непримереним околностима. Тако је остао доследан својим претходницима од Овидија на овамо. Јер основна тема сваке сатире су власт и друштвена стварност. Сатира и власт никако не могу заједно, али, исто тако, не могу ни једно без другог. Стара је истина да нема те власти која нема своје птице ругалице, ма како то изругивање било опасно, али је такође ноторна чињеница да нема птица ругалица без одговарајуће власти. Што је власт ауторитарнија, то је птица лепша и гласнија.

Наведени афоризам „Ко сатиру сеје, њему доушник ниче” такође отвара и први циклус Радловићевих бритких мисли које се баве смислом сатире и поетиком афоризма. То је, у исто време, и нека врста дијалога са сабраћом, афористичарима и сатиричарима уопште. Радловић не би био такав писац какав јесте кад и овај дијалог не би био оштар као што је бритка његова сатира друштвене и политичке стварности. То у његовом случају није ништа ново. Радловић је објавио читаву једну књигу са овом тематиком. Њен наслов је један врло упутан афоризам: „Афористичар више користи мозак него речи.”

Друштвено-политичка стварност јесте Радловићева тема, у истом оном смислу у којем је то и осталим сатиричарима, али он ту себи поставља извесна ограничења. Дневни догађаји у друштвеној и политичкој сфери нису у његовом најужем видокругу, иако се ту људски карактери најбоље исказују. Недељко Радловић има отпор према употреби афоризма, најпопуларнијег сатиричног жанра, у дневно политичке сврхе. Он зазире од онога што је тренутно актуелно јер познаје корозивност пролазности. Дневни догађаји великом брзином потискују једни друге тако да употребљивост текстова који за тему имају тренутне актуелности такође може имати дневни карактер. Зато Радловић избегава могућност да се његов афоризам претвори у дневно-политички виц, што је иначе највећа опасност која вреба сатиру иза сваког угла свакодневице. Далеко од тога да се Радловић свакодневицом не бави, или да у његовим афоризмима нема досетке. У свакодневици Радловић тражи и налази универзалне теме, а досетка му је функционална. Радловићева досетка је сва у служби мисли коју исказује, која је трајна и важи у овом времену као што би могла важити за прошлост или за сва будућа времена. Један од таквих бисера над бисерима је афоризам: „У друштвеном муљу, хуља чува хуљу.” Ова бурлеска важи за сва времена, у свим режимима и у свим државама.

Радловићу није на срцу ни сатира која је чиста досетка и која нема друштвену тежину. Зато у поменутом првом циклусу, где се иначе бави питањем заната, његове моралности, али и могућим разлозима за критику, он има следећи афоризам: „Његова сатира статира / и парадира”.

Празан говор лако одлепрша у неповрат не оставивши трага. То и није сатира. То је пре хумористичка играрија која се памти колико и добар виц. Оно што је Радловићу, међутим, апсолутно незамисливо то је сатиричар на власти: „Говори се да је / Испод сваке критике и части / БИТИ САТИРИЧАР / А истовремено и члан / ПАРТИЈЕ НА ВЛАСТИ.” То је, по Радловићу, исто толико бесмислено колико и цар Хаиле Селасије на демонстрацијама против сопствене државе и полиције.

Основне Радловићеве теме су, као што рекосмо, сатиричари и власт у свим облицима и на свим нивоима, однос између власти и поданика, однос између мудрости и присиле, властољубље, среброрубље, корупција, полтронство... Све што се у једном друштву као његова патологија може појавити. Као посебна тема у овој књизи изабраних сатира јавља се и жена и све што уз мушко-женске односе иде: слепа љубав, опчињеност, брак, љубомора, лукавост, превара... Дакле, поред власти и политичких тема Недељко Радловић тражи мотиве за своје сатиричне текстове и у другим друштвеним сферама, у ономе што је ближе личном, интимном и што је обичним људима блискије. Али и ту он настоји да пронађе дуговечнију меру за своје „књижевство”.

Сву ову проблематику Недељко Радловић темељно промишља и његови текстови имају, у извесном смислу, „изворни филозофски глас”, како у предговору за српско издање ове књиге пише Саша Радојчић.

Недељко Радловић спада у оне сатиричаре који се, поред афоризма, огледају и у другим формама. Тако ова књига садржи и четири сатиричне песме и двадесет један епиграм. Иначе Радловићеве афоризми немају уобичајену форму: написани су у стиховима, баш као да је реч о песмама или епиграмима.

Песме објављене у овом избору имају за тему догађаје из реалног, конкретног живота и карактеристичне су за песнички поступак Недељка Радловића. На опису сасвим конкретног догађаја из живота, различитим средствима се изграђује универзална порука.

У првој песми *Данас би Мерилин Монро имала 66 година* он то чини сасвим неочекиваним реторским питањем: шта би то и њој, којој није било до славе већ до љубави, и онима који су обожавали њену лепоту, значило? Једна банална новинска вест добија димензије песме у којој се размишља о смислу живота и лепоти.

У другој песми *Сред њишомине и њодесне климе* опет је реч о опису стварног догађаја који је Недељко Радловић увео у сферу уметничког поступком онеобичавања. Он је стварна имена људи, институција и топоса изокренуо по принципима каламбура, што је песми дало хуморну димензију и меру универзалности.

У трећој песми *Наш човек & сајам књиџа* Радловић ће употребом синегдохе („Само су се мала стопала / змијоликог уредника / померала”) један такорећи извештај претворити у песму.

У четвртој песми *Власник ѓразног кавеза* Радловић у једном паралелизму доводи у готово драмски сукобљену ситуацију два пријатеља, песника: један брине о својим кућним љубимцима који нестају из кавеза, а други о људима из Хрватске, Босне и Херцеговине и са Косова и Метохије који у ратним временима нестају из живота. „Како утешити песника / из чијег КАВЕЗА нестају / ситне ЖИВОТИЊЕ / а крупне му се / ни преко ИНТЕРНЕТА не јављају”, пита се иронично Радловић.

Судећи по овим поступцима, простори стварности и фикције су веома блиски, готово да се додирују, и оба изгледају стварно. Само, у сатиричним текстовима Недељка Радловића једно је живот, а друго литература.

И у епиграмима којима се завршава ова књига, Недељко Радловић испољава свој и хумористичан и филозофичан дух. Иако су текстови у њима упућени различитим личностима, и савременицима и онима који припадају историји – од Владимира Војновича, Беле Ахмадуљине, Роналда Харвуда, Матије Бећковића, Јована Зивлака и других, до владике Велимировића и Стефана Немање – у њима се може пронаћи увек нешто што се тиче човека данашњице и на другим просторима, не само српским, нешто што има општије значење.

Брајислав Р. МИЛАНОВИЋ

СВЕДОЧАНСТВО О СЛЕПИМ ВРЕМЕНИМА

Љубомир Левчев, *Ја, који нисам побеглао из Помјеје*, превео Бранко С. Ристић, „Адреса”, Нови Сад 2010

Поезија Љубомира Левчева у контексту савремених бугарских, али и европских песничких стремљења најбоље би могла да се опише завршним стиховима његове песме *Бели белеџ*: „На вас личим. / И убитачно сам различит.” Она је истовремено актуелни и ванвременски, локални и космополитски судар стварног и надстварног који никада не напушта конкретну људску проблематику у времену које ограничава критичком свешћу о његовим тековинама. Међутим, за разлику од других сличних песничких подухвата у савременој поезији, Левчевљева критика разних идеологија модерног времена не завршава се у стварању нове идеологије карактеристичне за самога песника. Слично је и са песничким односом према прошлости која јесте проблематизована, али из које се не рађа свест о ослобођењу песничке речи из стега владајућих поезика и политика књижевности, бар не у оној мери у којој се она јављала на почецима модерне пољске и румунске поезије. То је пре једна тиха

замерка усамљеног „трагача смисла” (*Љубавник самоће*), становника света, коме је дато да живи у добу коме не осећа да припада и између супротности које не може да премости, или бар још у томе није успео.

Међу законитостима модерног света који нам песник приказује писана реч и даље има статус свемогуће речи, независна од своје судбине коју јој кроји „изморено човечанство”, она „остаје да лебди отворена / као космонаут у бестежинском простору... она – чује и зна” (*Књиџа*). Зато Левчевљева поезија не поставља себи задатак да оживљава и исправља некакву давно изгубљену и измештену реч, већ да, а ригорично јој признајући неуздрано достојанство, искористи све њене потенцијале како би прочитала и протумачила једначине времена у коме је заробљена, те да их на неки начин превазиђе. Реч је за песника повод, средство и циљ, а на самоме крају свога подухвата једино што он прижељкује јесте да постане читалац књиге љубави из које је све почело и у којој ће се све завршити.

Левчевљев однос према свакодневици у коју је урођен не заснива се толико на иронији, као својеврсном критичком надилажењу и узмицању пред светом модерних песника, колико на једном истовремено саживљујућем и најављујућем, готово пророчком, маниру тумачења феномена оптерећеном стално присутном свешћу о постојању вишег, космолошког поретка. Песниково интересовање побуђују управо она најрепрезентативнија одступања у томе поретку под чијим се дејством овај свет постепено враћа у стање првобитног хаоса. Он та одступања препознаје као саставни део широко распрострањених кодова модерне цивилизације која не може да се ослободи поражавајуће чињенице да упркос несамерљивим могућностима за учење и развијање човек као јединка ипак назадује зато што, између осталог, више није господар сопственог времена. Једна од бескрајних могућности такве (д)еволуције јесте постојање фантастичног бића названог хронофаг и описаног у истоименој песми: „Време: / То интересује / хронофаге... Они једу само душу времена. / Само дух. / ... једу наше душе / и постају / невидљиви као време.” Овај узнемирујући знак питања над судбином времена у нашем добу само је један од покушаја да се представе застрашујући резултати сусрета појединца са захтевима сопствене егзистенције које песник препознаје суочавајући се са светом у коме „људи журе. / И човечанство је без вере.” (*Расо*), и у коме је „машта почела да ослепљује” (*Љубавник самоће*). Зар то није савршено тле за рађање хронофага као доказа да „у свету наступа промена”? (*Љубавник самоће*).

Песник ово доба назива слепим временима управо због неумитне чињенице да оно јесте слепо за време, да незауостављиво срља у сопствену пропаст не видећи ништа око себе нити у себи. Инсистирајући на тој невидљивости виших димензија космоса за ниже, Левчев развија метафору рама у који је смештен живот: „Свет је постао тешко место

за живот... Епохе привидно одлазе, / али њихова неподношљивост остаје... Бар једна од њих да је имала излаз" (*Рам*). Историја бележи смену ових великих владара на трону времена једном оспокојавајућом формулом: истрошеност, незадовољство или пренапрегнутост рађају кризу међу законима епохе у којој се појављују, постепено их разграђују и прилагођавају новим потребама. Међутим, песник овим стиховима не упућује на стару проблематику ограничавања и диференцирања временског тока, већ на проблематику човековог положаја унутар више или мање јасно диференцираног фрагмента у оквиру кога му се додељује својеврсни темпорални означитељ. Штавише, Левчев јасно показује да је променљива природа тих означитеља управо оно што изазива „неподношљивост епохе” са аспекта појединца. Означитељи као што су антички, средњовековни или ренесансни човек дошли су накнадно. Њих њихови носиоци нису били свесни. Човек данашњице суочен је са светом на другачији начин и тај сусрет рађа кризу другачије природе. Она више не произилази из постојања јасне свести о „другом” које је у одређеној мери спутано и које треба да се пробије доносећи промену, већ управо из њеног одсуства. Нема јасне контролне инстанце, револуционарне струје ни поезике, нема јасног закона акције и реакције у свеобухватној аморфности која се тежећи некаквој привидној прецизности у одређењу свог имена назива постмодерним добом. Поврх свега, неподношљивост времена у коме се налазимо највећа је и захваљујући чињеници да појединац живи упоредо са постојањем свог темпоралног означитеља, какво год да му је данас име, и да носи терет његових нејасно дефинисаних законитости у којима се не сналази и кроз које не може да види прави пут до аутентичног постојања. Песник се не схватајући природу времена пита шта се догодило, како је свет себи дозволио да западне у ово стање: „Можда је / знање победило мудрост. / Бројност победила лепоту. / Задовољство победило срећу. / Бестидност победила свест. / Све је дозвољено – / тај кошмар Достојевског / победи слободу” (*Смешне носталгије*).

У таквој аморфности почиње да се губи и свест о положају појединца док атрибути којима се он описује прерастају у заједничку својину средине. Међутим, није појединац оно што се уистину променило, већ представа о њему: „Промењен беше извор света. / Промењен беше ток времена.” – наглашава песник у песми *Сенка* – „И све теже ће се разликовати људи / од својих сенки, / док све стане / лично и умножено, / глобално и усамљено.”

Какво је онда, на крају, место песника данас када су „сви идеали иконе / са избоденим очима”? (*Амнезија*). Одсуство контролне инстанце феномен је који све више прираста за песника, а он и даље бира да буде „вођа слепих времена” (*Амнезија*): „Више ти не оспоравају стихове, / и ако ти нису мало спорни. // Не одричу ти право на страдање. / Слажу се чак да будеш нов...” (*Кажу, где је радоси, ѿесника?*). Ако се песницима

између свих улога које су им додељиване и које су сами себи доделили може приписати и улога сведока времена, њихов најтежи задатак биће да пронађу врата која воде ка свету изван рама, у димензије у којима влада смирујући поредак „звездане голоотиње” (*Appassionton*) којој стреме. Тек тада ће се суочити са оном највишом одговорношћу за судбину света која се најављује у њиховој посвећености да сачувају прошло време како би човечанству открили тајну „сутрашњег хлеба” (*Суџрашњи хлеб*).

На том месту себе види песник Љубомир Левчев чија поезија не оставља свет немилосрдним хронофазима које нема ко да осуди: „Сменише Бога. / Проучише Вулкан. / Развратни град постаде музеј. / И само ја при себи остах – / ја, који нисам побегао из Помпеје” (*Ја, који нисам побегао из Помпеје*). Зато Левчевљева поезија упркос свему остаје наоружана оптимизмом и са покличем да „крадљивци ватре нису нестали!” (*Епџџаф*) креће у борбу против застрашујућих неизвесности времена.

Игор ЈАВОР

КЊИЖЕВНОСТ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ ИЛИ МАРГИНАЛИЗАЦИЈА КЊИЖЕВНОСТИ?

Крисџин, која је махала из воза (савремена бугарска прича), приредио Михајло Панџић, Културни центар Новог Сада, Нови Сад 2011

Није нам страна да све што потиче из Бугарске маргинализујемо или називамо депласираним, па је тако и литература као њен продукт неретко узимана с резервом. Међутим, антологија савремене бугарске приче у издању Културног центра Новог Сада, а под приређивачким пером Михајла Панџића, показује како таквим спекулацијама нема места. Многобројност аутора и разноврсност њихових приповедних текстова оставља простора за различите читалачке укусе, а уједно нуди кратак преглед те књижевне сцене.

Савремена бугарска књижевност, по речима једног од њених истакнутијих представника, Алека Попова, историјски се не може тачно омеђити, односно нема прецизног термина, али с обзиром на велику концентрацију промена у периоду транзиције, а које свој рефлекс имају у свим сферама па и културној, може се сматрати да назначени период обухвата време од деведесетих наовамо. Међутим, критеријум модерности односно савремености прозе није период у коме је дело настало, па чак ни савремена тематика. Најупечатљивија ознака савремености у бугарској прози је оно што је, уствари, доживело најупечатљивију

реформу, а то је позиција писца у односу на институцију књижевности, односно на сопствену улогу у стваралачком процесу. Писање и читање у име народа сада замењује индивидуална концепција једног и другог. Ограничења затвореног система давала су извесну сигурност, а сада се по речима Попова, писац налази у мраку у коме напишава потенцијални и нејасни пут „приватног мишљења”. Таква списалачка авантура „по рубу провалије”, нова за бугарског аутора, налази се пред нама у виду ове антологије која поред тематског нуди и плуралитет списалачких проседа.

Антологију отварају две приче Виктора Паскова од којих је *Биџ бизнис* посебно репрезентативна због свог аутоироничног призвука. Убоги писац емигрант, у циљу преживљавања, уговара „биг бизнис” са тајкуном, писање његове аутобиографије, а своју снажну поенту прича добија на крају где се сиротани источних земаља (читај Румуни и Бугари) отимају о диктатора, тј. Чаушескуа у париској подземној железници, јер коме ће се свет више смилостивити него жртвама диктатора, а Румуни су, пак, имали више среће, јер њихов је медијски популаризован, а ко је на Западу чуо за Тодора Живкова? Несрећна позиција интелектуалца варира се и у причи *Прокурајџор Јудеје*, где колега с Института долази да моли бившу колегиницу с три факултета, сада проститутку за новац којим би могао да одведе породицу на море. Иронијски отклон запажа се и у причи *Вирџиније Захаријеве*, где укрштај балканских мотива свадбе са „западним младожењом” и свитом уметника и интелектуалца даје комично-декадентни исход. Мајстор оваквих приповедних ситуација, Алек Попов заступљен је причама *Ковачи* и *Small woman*, у којима се могу препознати његове најупадљивије поетичке одлике. Његов хумор огољава циљеве и тежње посткомунистичке транзиције, дајући саркастичним тоном обојену слику јадног источног човека који срља да се уклопи у модел „обећане земље”, у Поповљевој визији, уствари, једног изопаченог и наказног света. Тако се у *Ковачима* срећемо са наизглед савршеном, мирном заједницом једног немачког градића, где госпође, поред импотентних и сексуално незаинтересованих мужева, морају да прибегну услугама сасвим легалног програма организованог од стране локалних власти, а под називом *Ковачи*. Сексуални опслужитељи овог програма су балкански мушкарци, који часно обављају свој посао, а новац шаљу породицама које су оставили тамо далеко.

Из круга прича са мистичним и надреалним темама треба издвојити оне које потписују Дејан Енев и Емил Андреев. Еневљеве приче *Пробуди ме кад авџусџи њрође* и *Ники – Никола* представљају неку врсту поетичне запитаности над природом успомена и смислом живота. У сличном тону испричане су и приповести *Благи Божидар* и *Њеџов син* *Ибзен* и *Последња слика фоџоџрафа* *Ивајла* Емила Андреева обogaћене још понеким фолклорним мотивом (претварање жене у змију и сл.).

Проблематизовање библијског дискурса резервисано је за причу Златомира Златанова, *Ноје*, у којој игра речима, односно варијација једног слова (Ноје-Јона-метаноја) постаје повод за испитивање уверљивости и смисла Светог писма. Колаж еротских сцена у миљеу комунизма доноси Ивајло Дичев у тексту *Еројшка комунизма*, док приче Георгија Господинова (који је познат нашој читалачкој публици издањем Геопоетике *И друже приче*) *О, Хенри* и насловна *Кристијин, која је махала из воза*, поред Поповљевих, по квалитету, могу да се сврстају у сам врх ове приповедне панораме.

Ова антологија, поред врло важног отварања могућности упознавања са савременом бугарском причом и њеним ауторима, својим обимом и варијететом представља праву драгоценост и тешко да и најнедобронамернији читалац неће наћи штиво од свог интересовања. У сваком случају препорука не може да изостане.

Бранислава ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ

ДАНИЦА АНДРЕЈЕВИЋ, рођена 1948. у Трстенику. Пише студије, научне радове и критику из области српске књижевности XX века. Објављене књиге: *Поезија Десанке Максимовић*, 1983; *Поретности косовских писаца*, 1988; *Поетика Мече Селимовића*, 1996; *Српски роман XX века*, 1998; *Српска поезија XX века*, 2005; *Видови српског модернизма – есеји о српској књижевности XX века*, 2011. Приредила: *Антологија косовско-мејохијске поезије (1950–1995)*, 1997; *Кулдон на Косову – антологија косовско-мејохијске љубавне поезије*, 2006.

САВА БАБИЋ, рођен 1934. у Палићу код Суботице. Критичар, преводилац и теоретичар превода. Објавио је стотинак књига превода с мађарског језика, добитник више значајних награда. Објављене књиге: *На длану*, 1971; *Неусио покушај да се шарабе оборе*, 1979; *У сенци књиже*, 1981; *Како смо преводили Петефија – историја и поезика превода*, 1985; *Разбрајти у плећиву – есеји о преводилачком чину*, 1986; *Превесеји*, 1989; *Љубавни јади младог филозофа Ђерђа Лукача*, 1990; *Пет више пет – поретности пет српских и пет мађарских писаца*, 1990; *Мађарска цивилизација*, 1996; *Милорад Павић мора причати иначе*, 2000; *Библиографија Саве Бабића*, 2003; *Поводзиви – дружи о Сави Бабићу*, 2004; *Хармонија и дисхармонија Петера Естерхазија*, 2007; *Радионица и аргуменитум – између оригинала и превода*, 2007; *Мађарска цивилизација – увод у хунгарологију*, 2009.

ДРАГАНА БЕЛЕСЛИЈИН, рођена 1975. у Новом Саду. Пише критичке и књижевноисторијске текстове. Бави се истраживањем српске књижевности XIX и XX века. Објављене књиге: *Стеријине пародије – искушења (посл)модерног читања*, 2009; *Дан, конфекси, брзина ветра*, 2010. Приредила је књигу изабраних песама Тање Крагујевић, *Ружа, одиста*, 2010.

БРАНИСЛАВА ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Пише студије, есеје и критике. Објављена књига: *Сторија о лудилу у доба авангарде – психолошке структуре у приповеци српског модернизма и авангарде (1913–1932)*, 2011.

ЖЕЉКО ВУКОБРАТОВИЋ, рођен 1961. у Новим Козарцима код Кикинде. Запослен је у Министарству иностраних послова Босне и Херцеговине у дипломатском рангу саветника. Тренутно обавља послове саветника Сталне мисије БиХ при Уједињеним нацијама у Њујорку и члан је тима БиХ у Савету безбједности Уједињених нација.

ВЛАДИМИР ВУКОМАНОВИЋ, рођен 1986. у Краљеву. Пише поезију и књижевну критику. Књига песама: *Ујорносї сећања*, 2005.

МИРО ВУКСАНОВИЋ, рођен 1944. у Крњој Јели (Горња Морача), Црна Гора. Пише прозу, поезију и есеје. Управник је (од 1988) Библиотеке Матице српске, главни уредник (од 2008) Издавачког центра Матице српске и дописни члан САНУ, а био је (2004–2008) потпредседник Матице српске. Објављене књиге: *Клеїва Пека Перкова*, роман, 1977; *Горске очи*, приповетке, 1982; *Немушїи језик*, записи о змијама, 1984; *Вучји тїрагови*, записи о вуковима, 1987; *Градишїа*, роман, 1989; *Тамоони*, поеме и коментари, 1992; *Морачник*, поеме, 1994; *Далеко било*, мозаички роман у 446 урокљивих слика, 1995; *Семољ гора*, азбучни роман у 878 прича о ријечима, 2000; *Точило*, каме(р)ни роман у 33 реченице, 2001; *Кућни круг*, роман у концентричном сну, 2003; *Семољ земља*, азбучни роман о 909 планинских назива, 2005; *Повраїтак у Равангїрад*, биографске приповести с прологом и писмом својих ликова, 2007; *Оївсјуду*, четири различите приповетке с истим намерама, 2008; *Семољ људи*, азбучни роман у 919 прича о надимцима, 2008; *Чиїтање таванице*, приповедака 20, 2010; *Клесан камен*, огледи и записи, 2011. Књиге разговора и прича: *Ликови Милана Коњовића*, 1991; *Каже Миро Вуксановић* (приредио М. Јевтић), 2000; *Семољ Мира Вуксановића* (приредио М. Јевтић), 2011. Приређене књиге: *Лаза Косїић у Сомбору*, 1980; *Равангїрад / Вељко Пеїровић*, 1984; *Сїеван Раичковић: Леїїоїис*, 2007; *Пеїар II Пеїровић Његоц*, 2010.

СЛАВОМИР ГВОЗДЕНОВИЋ, рођен 1953. у Белобрешки, Румунија. Пише поезију, прозу и књижевну критику, преводи с румунског. Књиге песама: *Крила и йомало ваїре*, 1975; *Песме йред зору*, 1977; *Одбрана крила*, 1978; *Лирика*, 1981; *Ведро оїварање камена*, 1983; *Јуначење речима*, 1986; *Уїбеник о видаревој кући*, 1988; *Повлачење цїїе* (избор), 1988; *Бели сунчани круг*, 1989; *Камен за йлакање*, 1990; *Срїска молишва у Темишвару*, 1991; *Реч и свейлосї*, 1994; *У кући са огњем и ледом*, 1995; *Раћање йрейка*, 1997; *И.*, 1999; *Црњански у Темишвару*, 2002; *Сїрах у клоїци*, 2003; *Крсї и крик 1–2*, 2003; *Вечерња цїкола* (избор), 2003; *Америка, Чикаго и Видовдан* (путописна проза и поезија), 2003; *Сїрашна йрича из Клисуре* (избор), 2005; *Александријске цїколе* (избор), 2005; *Одломак о оїисним йридевима*, 2007; *Колико*

Косова у мени, 2007; *Јављање на Нери*, 2010. Приредио више антологија и зборника.

СЛАВКО ГОРДИЋ, рођен 1941. у Дабрици код Стоца, БиХ. Пише прозу, књижевну критику и есејистику. Од 2008. је потпредседник Матице српске, а био је главни и одговорни уредник *Лейтојиса* од 1992. до 2004. године. Књиге прозе: *Врховни силник*, 1975; *Друго лице*, 1998; *Ойшї*, 2004; *Руб*, 2010. Књиге есеја, критика и огледа: *У видуку сїи-ха*, 1978; *Слађање времена*, 1983; *Примарно и нијанса*, 1985; *Поезија и окружје*, 1988; *Образац и чин – оґледи о роману*, 1995; „*Певач*” *Боцка Пејровића*, 1998; *Оґледи о Вељку Пејровићу*, 2000; *Главни посао*, 2002; *Профили и ситуације*, 2004; *Размена дарова – оґледи и записи о савременом српском јеснишћиву*, 2006; *Савременост и наслеђе*, 2006; *Критичке разґледнице*, 2008; *Трагања и сведочења*, 2011. Приредио више књига српских писаца.

ДРАГОМИР М. ДАВИДОВИЋ, рођен 1944. у селу Врби код Гацка, БиХ. Дипломирао на Електротехничком факултету, а докторирао на Природно-математичком факултету у Београду дисертацијом „Енергија интеракције измене у атомским системима са слабо везаним електроном”. Пише научне радове из теоријске и примењене физике и преводи чланке филозофско-политичког садржаја. У коауторству је објавио две књиге: *Есеји из физике*, 1991; *Обновимо физику*, 1997.

МИЛЕНА Д. ДАВИДОВИЋ, рођена 1975. у Београду. На Електротехничком факултету је дипломирала, магистрирала и докторирала (са тезом „Моделовање ласерског зрачења у теоријским истраживањима и применама”, 2007. године). Пише научне радове из области теорије електричних кола, теоријске квантне механике, теорије електромагнетних таласа и интеракције ласерског зрачења са материјалима, које објављује у домаћим и страним часописима и преводи с енглеског и руског. Коаутор је уџбеника *Практикум вежби из основа електронике*, 2001; *Техничка физика – збирка решених задатака са испитних рокова*, 2004.

ЗОРАН ЂЕРИЋ, рођен 1960. у Бачком Добром Пољу. Пише поезију, књижевну критику и студије, преводи с пољског, руског и бугарског. Књиге песама: *Талоџ*, 1983; *Зглоб*, 1985; *Унушрашња обележја*, 1990; *Под сїаром лијом*, 1993; *Одушак*, 1994; *Voglio dimenticare tutto* (на италијанском), 2001; *Аз бо виде – азбучне молишве*, 2002; *Нашаложено* (изабране и нове песме), 2007; *Блајо*, 2011. Студије, огледи и критике: *Сесїра – књиџа о инцесїу*, 1992; *Ваїрено кршїење*, 1995; *Море и мраморје – дневник љушовања по Аїулији*, 2000; *Анђели носїалґије – поезија Данила Кица и Владимира Набокова*, 2000; *Данило Киц: ружа–јесник–ї/оґлед*,

2002; *Песник и његова сенка. Есеји о српском песничком веку XX века*, 2005; *Стиварање модерног свијета (1450–1878)* (коаутори Д. Гавриловић, З. Јосифић), 2005; *Незасићење – пољска драматургија XX века*, 2006; *Са истока на запад – словенска књижевна емиграција у XX веку*, 2007; *Дом и бездомност у поезији XX века*, 2007; *Историја Вишолда Гомбровича*, 2008; *Тесносћерон. Нова пољска драматургија*, 2008; *Поетика српског филма – српски писци о филму 1908–2008*, 2009; *Позориште и филм*, 2010; *Вишковићева Луда локомотива – између позоришта и филма*, 2010; *3 – у возовима европске класе, у дугим завореним композицијама, у диму и пепелу*, 2011. Приредио више књига и антологија

ГОРДАНА ЂИЛАС, рођена 1958. у Накову код Кикинде. Библиотекар, библиограф, пише поезију. Књиге песама: *Пред огледалом*, 1985; *Господине, господине*, 1989; *Царски врт*, 1996; *Звезда југа*, 2002; *Успушна сјаница*, 2005; *Учиољ сећања*, 2009; *Сећање које се није догодило*, 2011. Монографије: *Шест посленика Библиотеке Машице српске*, 1998; *Маја свети Пејтроварадинске пврђаве* (коаутори Б. Попржан, Н. Мамула, Ђ. Писарев), 2005; *Библиографија ИНДИС 1976–2009* (коауторка С. Вуковић), 2010. Приредила: *Милан Пражић, „Речи и време“*, 2002; *Душко Врђунски, „Оворени свети“*, 2003; *Трибина младих: 1954–1977* (коаутор Н. Мамула), 2004. Приредила је и објавила преко педесет селективних библиографија савремених српских писаца.

СТОЈАН ЂОРЂИЋ, рођен 1950. у Модричи, БиХ. Пише књижевну критику, есеје, студије и уџбенике. Објављене књиге: *Надахнућа и значења*, 1978; *О песничким књигама*, 2001; *Превођење и читање Андрића*, 2003; *Три критике*, 2004; *Песничко приоводање – књижевнокритички приређивања Радована Белољ Марковића*, 2006; *Креативно писање, читање и интерпретација – ошћа теорија креативног писања са примерима*, 2009; *Сличности и разлике – огледи из уворне критике*, 2011.

ДУШАН ИВАНИЋ, рођен 1946. у Грубачевом Пољу код Грачаца, Хрватска. Књижевни историчар, есејист, бави се епохом српског реализма и романтизма. Објављене књиге: *Српска приовјетика између романтике и реализма*, 1976; *Забавно-поучна периодика „Јавор“ и „Сипражилово“*, 1987; *Модели књижевног говора*, 1990; *Српски реализам*, 1996; *Књижевности Српске Крајине*, 1998; *Основи шексполозије*, 2001; *Свијет и прича*, 2002; *„Сипармали“ Јована Јовановића Змаја* (студија и избор текстова), 2005; *Ка поетици српског реализма*, 2007; *Огледи о Сиперији*, 2007; *Књижевна периодика српског реализма*, 2008; *Врела у врети – о књижевној базицини Срба у Хрватској*, 2009; *Ка генези српске поезије – пригледи и сипудије*, 2011. Приредио *Србианку С. Милутиновића Сарајлије, Сабрана дела Ђ. Јакшића, Сипеве Ђ. Марковића*

Кодера, Сеобе М. Црњанског, *Сабране ђесме* Б. Радичевића, *Прејиску* Л. Костића, антологију *Пријовијејџика срјских џисаца из Хрвајске*, *Књижу о Мајтавуљу*, *Писмо Хараламију* Д. Обрадовића и др.

ИГОР ЈАВОР, рођен 1988. у Осијеку, Хрватска. Пише поезију, кратку прозу и књижевну критику и преводи с енглеског, објављује у периодици.

МИЛИЦА ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ, рођена 1953. у Ловцу код Косовске Митровице. Пише поезију, прозу, приче за децу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Мрак, избављење*, 1995; *Хибернација*, 1998; *Пућојис коже*, 2003; *Чарање*, 2007; *Одвијање свијка – саброне и нове ђесме*, 2009; *Мисћерија љубави*, 2011. Књига приповедака: *Сиже случаја*, 2002. Књиге критика, есеја и приказа: *Поејџика слујње*, 2004; *Ејисћемолоцка освейљавања*, 2007.

ЗЛАТАН ЈУРИЋ АТАН, рођен 1972. у Котор Вароши код Бањалуке, БиХ. Пише поезију, прозу и књижевну критику. Књиге песама: *Тамјануца и дјевичњак*, 1997; *Божја несвесћ*, 2003; *Врајџа врјова*, 2008.

КСЕНИЈА КАТАНИЋ, рођена 1946. у Београду. Бави се књижевношћу и новинарством, пише огледе, есеје и критику. Објављене књиге: *Раскоцц неизвесноћ – ољед о џоезији Ђоке Сћојичића*, 1997; *Пољеди из дуце – имћресије о сликарима, вајарима, ѓрафичарима и керамичарима; књиге о умејносћи*, 2004; *Над књижом завичајном – књижевне крићџке*, 2004.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију, есеје, студије и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Поврајџак у Хиландар*, 1996; *Дрво слејоћ ѓаврана*, 1997; *Док нам кров џрокицњава*, 1999; *Ко да нам врајџи лица усћуи изљубљена* (избор), 2004; *Нећещ у ђесму*, 2011. Студије: *Од џојџема до сродника: мџолоцки свей Словена у срјској књижевности*, 2000; *Хиландарски џућојисци*, 2002; *Токови ван џокова – аућенћични џеснички џосћуици у савременој срјској џоезији*, 2004; *Језикојворци – ѓонѓоризам у срјској џоезији*, 2006; *Дневник речи – есеји и џрикази срјске џесничке џродуцкије 2006–2007*, 2008.

АЛПАР ЛОШОНЦ (LOSONCZ ALPÁR), рођен 1958. у Темерину код Новог Сада. Пише теоријске чланке, филозофску критику, есеје о књижевности и уцбенике, предаје на Катедри за друштвене науке Факултета техничких наука, као и на Филозофском факултету у Сегедину

у Мађарској. Објављене књиге: *Облици недосћаиња*, 1988; *Херменеутика сећања*, 1998; *Модерна на Колону*, 1998; *Евројске димензије*, 2002; *Suffientia ecologica*, 2005; *Суверенитет, моћ и криза*, 2006; *Неолиберализам – судбина или избор* (коаутор), 2007; *Принципи економије* (коаутор), 2007; *Практикум из принципа економије* (група аутора), 2008; *Есеји о држави благодосћања* (група аутора), 2009; *Глобализација – рещења и дилеме* (група аутора), 2009; *Моћ као друштвени догађај – о интенивиранима и слабљењу моћи*, 2009.

РАЈКО ЛУКАЧ, рођен 1952. у Међеђи код Босанске Дубице, БиХ. Пише поезију и прозу. Књиге песама: *Плавуца и јућиник*, 1977; *Стирално степенације*, 1982; *Књига паљеница*, 1986; *Одливци и силуете*, 1987; *Који куну дане и ноћи*, 1990; *Ухолаже*, 1994; *Јајца за ћивој*, 1994; *Реликвијар*, 1994; *Бишћанање пред лайој*, 1995; *Јона из фиоке*, 1997; *Плес двојника – стваре и нове пјесме*, 2004; *Мачја пређа*, 2008; *Тријеза или Стио изабраних пјесама*, 2008; *Хвалисавко у којачкама од седам миља*, 2009; *Зайиси из подземног пролаза*, 2010. Романи: *Чийкарска цикола*, 1988; *Љејине санје*, 1995; *Божији угодници*, 1–2, 1998; *Архивске гробнице*, 2002; *Хроничар*, 2005. Књиге приповедака: *Мојин краљ*, 1996; *Шејалишће хромих*, 2001; *Самрјини загрљај*, 2006; *Најгори надимак на свијету – приче за роман*, 2011. Приредио *Анџиологију приповедака српских књижевница*, 2002.

ЕНДРЕ МИКЛОШИ (MIKLÓSSY ENDRE), рођен 1942, архитекта, филозоф, аутор студија и есеја. Пише од 1970. године (и објављивао је када је могао), бави се филозофијом, књижевношћу и уметношћу у најширем смислу. Прву књигу (*Прагови*) објавио је тек 1995. године. Најзначајније његово дело је обимна књига *С оне стране куле што је вејар прахом сазда*, 2001. Колико је то значајна књига, необична и прекретничка сведочи онајбоље што је она потпуно прећутана, ни један једини приказ о њој није објављен, а да о некој подробној студији и не говоримо. Књига обухвата портрете шест најзначајнијих мислилаца 20. века који су остали поприлично занемарени и прећутани у мађарској култури (Б. Хамваш, Л. Сабо, Ш. Карачоњ, Н. Варкоњи, К. Керењи, Л. Филеп), а Миклоши их је органски сместио у лук мађарске културе, мисли и књижевности, и на тај начин их вратио култури и обезбедио им високо место које им и припада. (С. Б.)

БРАТИСЛАВ Р. МИЛАНОВИЋ, рођен 1950. у Алексинцу. Пише прозу, поезију и књижевну критику. Роман: *Пошок*, 2001. Књиге песама: *Јелен у прозору*, 1975; *Клајно*, 1980; *Неман*, 1987; *Балкански њевач*, 1995; *Врајта у јољу*, 1999; *Cintăretul balcanic / Балкански њевач* (двојезично), 2001; *Силазак*, 2004; *Мале ламје у шамници*, 2006; *Нејојребан*

лeтoпoиc / *The Unnecessary Chronicle* (двојезично), 2007; *Писма из пpастape бyдyћнoстe*, 2009.

МИЛА МИЛОСАВЉЕВИЋ, рођена у Крушевцу. Новинарка, бави се културом, првенствено књижевношћу и уметношћу. Објављене књиге: *Златовез дyшe*, песме, 2001; *Српски великани*, 2006; *Глас народа – глас Бoгa. Љвљана Хабјановић Ђуровић – двадесет година са чииаоцима*, 2008; *Споменар – истине из животице школе успешних*, интервјуи, 2010.

МИЛАН МИХАЈЛОВИЋ, рођен 1966. у Косовској Митровици. Геолог, новинар, пише поезију. Књиге песама: *Колацински расковник*, 1994; *Цениом*, 1998; *Раскојани пемељ*, 2002; *У колевици твога срца*, 2002; *Саће свих маица*, 2008.

ЈЕЛЕНА НОВАКОВИЋ, рођена 1945. у Београду. Бави се проучавањем француске књижевности и њеним везама са српском књижевношћу, преводи са француског (Жорж Пуле, Франсоа Фире, Жилијен Грак, Жан Русе, Жорж Димезил, Андре Бретон, Жерар де Нервал и др.). Објављене књиге: *Природа у делу Жилијена Грака*, 1988; *Брејтонов надстварни свети*, 1991; *У ирагању за јединством*, 1995; *На рубу халуцинација – поетика српског и француског надреализма*, 1996; *Иво Андрић и француска књижевност*, 2001; *Типологија надреализма – париска и београдска група*, 2002; *Интертекстуалност у новијој српској поезији – француски круж*, 2004; *Recherches sur le surréalisme*, 2009; *Интертекстуалност Андрићевих записа*, 2010.

НЕНАД ОСТОЈИЋ, рођен 1943. у Дервенти, БиХ. Музиколог, бави се истраживањима оперског стваралаштва српских композитора прве половине XX века. Био је професор на Академији уметности у Новом Саду, а од 1986. до пензионисања (више од двадесет година) њен декан. Стручне радове објављује у периодици.

РАНКО ПАВЛОВИЋ, рођен 1943. у Шњеготини Горњој код Теслића, БиХ. Пише поезију, прозу, песме и приче за децу и драмске текстове, бави књижевном критиком и есејстиком. Књиге песама: *Немир сна*, 1963; *Снови Јосипа Броза*, 1983; *Дамари јасеновачки*, 1987; *Гроздови сребра* (хаику), 1991; *Кости и сјене*, 1994; *Небески лан* (хаику), 2001; *Срж*, 2005; *Дама из Господске*, 2006; *Лов*, 2007; *Шта јујиро доручкује* (за децу), 2007; *Пјесников прах*, 2008; *Распи брже, то је лако* (за децу), 2009; *Простори ире* (за децу, коаутори П. Ђаковић, П. Стевић), 2010; *Басновице џесме*, 2010. Књиге приповедака: *Приче из Вакуфа*, 1978; *Бљесак у кошмару*, 1985; *Чистиач обуће и друже приче*, 1985;

Бајке за лијево ухо, 1985; *Јарац у позоришћу*, 1985; *Човјек у љушци*, 1986; *Кућа на излећу*, 1988; *Кула Кулина бана*, 1988; *Стефан на млијечном путу*, 1994; *Воз, штапа и новине*, 1994; *Преображаја*, 1997; *Додир*, 1998; *Жуја бјелина*, 1998; *У кући духова*, 2000; *Субоје без Илзе* (избор), 2000; *Злајнодолске бајке*, 2001; *Пријатељи*, 2001; *Био једном један*, 2003; *Трагач из кридне режимије*, 2003; *Моћ дивље оскоруше и друге бајке*, 2005; *Библиошекар и Књига*, 2006; *Тринаесет несирљивих прича*, 2007; *Стиже сликар*, 2011. Романи: *Школа јахања*, 1990; *Јахачи и остали*, 2001; *Како ухватиши лејира*, 2002; *Тајне крајевог града – детективски роман за децу*, 2004; *Свирала од ружиног дрвета и друге бајке*, 2009. Књига есеја: *Журка код Екermana*, 2009; *Небеске косиурнице*, 2011. Објављена су му и *Изабрана дјела*, 2004.

АЛЕКСАНДАР СЕРГЕЈЕВИЧ ПАНАРИН (1940–2003), један је од најистакнутијих руских филозофа и политиколога савремености. Дуго времена, услед тада владајуће политичке атмосфере, био је лишен могућности да се бави науком у мери својих потенцијалних интелектуалних могућности. Под крај живота био је шеф катедре за политикологију Московског универзитета. Његов таленат научника и писца дошао је до пуног изражаја деведесетих година, када је објавио низ монографија, посвећених како глобалним цивилизацијским процесима, тако и проблемима идејног идентитета Руса. Ево наслова неких од њих: *Филозофија историје*, 1996; *Реванш историје, руска стрављива иницијатива у XXI веку*, 1998; *Руска интелегенција у светским рајонима и револуцијама XX века*, 1998; *Искушења глобализма*, 2002; *Православна цивилизација у глобалном свету*, 2002; *Стрављива несигурност XXI века*, 2003.

Имајући истински нерв за пулс историје, у својим смелим историзофским анализама и прогнозама, Панарин је био истински наследник и настављач традиција руске филозофије краја XIX и прве половине XX века, наследивши дух њеног односа према историји, који је тражио праве покретаче историјских збивања у духовно-религиозној сфери. Његово окретање основама православне цивилизације, у његовим последњим радовима, није била романтичарска реакција неофита. Он је поимао православље као религију стваралаштва, видео његово планетарно назначење у поновном откривању јединства човечанства, које је први пут исказано заједно са првобитним хришћанством, а било је изгубљено у току секуларизације. У време тоталитарног режима у СССР, у одређеним моментима био му је угрожен и сам живот. Упркос томе, он је извршио дубоку и објективну анализу тога периода историје руског народа, уочио и прецизно описао и изанализирао разлике Лењинове и Стаљинове власти. За разлику од уобичајеног стереотипа западноевропске провенијенције, у коме се Лењин велича а Стаљин само етикетира

као чудовиште, дошао је до друкчијих, скоро супротних закључака и чињенично и филозофски их засновао. То није било нимало лако, понављало се зато што модерни либерални естаблишмент било какав покушај те врсте и његове протагонисте одмах сврстава у „остатке мрачне прошлости” са свим последицама које из тога проистичу, а које су и у нових и у старих комесара исте. (Д. Д.)

ПРЕДРАГ РАДОЊИЋ, рођен 1970. у Ужицу. Пише прозу и књижевну критику. Књиге приповедака: *Побачаји*, 1995; *Династија одсечених носева*, 2000.

СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ, рођен 1953. у Цетињу, Црна Гора. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Последњи, Дани*, 1986; *Сан о празнини*, 1993; *У сјенку улазим, оче*, 1995; *По лицу ноћи*, 1996; *Са виса сунчаноћ, сирашноћ*, 1999; *Књижа очева* (избор), 2004; *О шајни ризничара свих суза*, 2005; *Где Богу се надах* (избор), 2006; *Као мирни и светили весник*, 2008; *Извештај из земље живих*, 2009; *Снови светиоћ пушника – песме за душе оних који ништа немају, а све поседују*, 2009; *Песма с острва сирочади*, 2010; *Светило из очеве колибе*, 2011. Књига критика: *Повој и чланци*, 1987. Приредио више књига и антологија.

ЖИВОЈИН РАКОЧЕВИЋ, рођен 1973. у Селима у Морачи, Црна Гора. Пише поезију, студије и књижевну критику, бави се новинарством. Књиге песама: *Богу душу*, 1993; *Житије камена*, 1995; *Чекајући мейаспазу*, 1996; *Повраћак у капакомбе*, 1998; *Глад*, 2010. Монографија: *Пронађено позориште*, 2010.

МИТРА РЕЉИЋ, рођена 1952. у Врапчу код Тутина. Слависта, пише научне радове, огледе и књижевну критику, а последњих година је новински хроничар погрома српског народа на Косову и Метохији. Објављена књига: *С душом на гојовс – Сведочења: Косово и Метохија 1999–2004*, 2005.

ДРАГО ТЕШЕВИЋ, рођен 1938. у Сјетлини код Сарајева, БиХ. Преводи с немачког (Хајнрих Бел, Гингер Грас, Криста Волф, Ханс Магнус Енценсбергер Петер Римкорф, Геролд Шпет, Ерих Кест и др.), преводе објављује у периодици.

ДРАГАН ХАМОВИЋ, рођен 1970. у Краљеву. Пише поезију, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Мракови, руге*, 1992; *Намешћеник*, 1994; *Машична књижа*, 2007; *Албум раних сивихова*, 2007. Књиге есеја и критика: *Сан Дражана Илића*, 1990; *Сивари овдашње*, 1998; *Песничке сивари*, 1999; *Последње и прво*, 2003; *С обе сиране*, 2006; *Лейо и*

цијатаи – поезија и поезика Јована Христића, 2008; *Песма од почетка*, 2009; *Раичковић – песнички развој и поезичко окружење*, 2011.

ФРИДРИХ ШИЛЕР (FRIEDRICH SCHILLER, 1759–1805). Немачки драмски писац, песник, теоретичар и историчар књижевности. Својим значајем у књижевности класицизма и романтизма заузима централно место у немачкој и европској књижевности. Последње године живота провео је у Вајмару уз свог пријатеља Гетеа. Гл. дела: поезија – *Вече*, 1776; *Елегија о смрти младића*, 1780; *Ода радости*, 1786; *Грчки богови*, 1789; *Речи шлузије*, 1799; *Касандра*, 1802; драме – *Разбојници*, 1781; *Силејка и љубав*, 1783; *Дон Карлос*, 1787; *Валентијан*, 1799; *Девица Орлеанска*, 1801; *Марија Стилјурт*, 1800; *Вереници из Месине*, 1803; *Вилхелм Тел*, 1804; есеји – *О љубави и досвојанству*, 1793; *О естетичком васпитању човека*, 1795; *О наивном и сенцименталном песничству*, 1796; историјска дела – *Историја опшадничтва уједињене Низоземске*, 1788; *Историја Тридесетогодишњег рата*, 1790.

МИЛОСЛАВ ШУТИЋ, рођен 1938. у Мечи код Стоца, БиХ. Пише књижевнотеоријске студије, филозофско-естетичке расправе, есеје и критичке текстове. Објављене књиге: *Мисао која не одустаје*, 1971; *Песничка слика* (хрестоматија), 1978; *Слика света у поезији Момчила Насиасијевића*, 1979; *О дирљивом*, 1983; *Поезија сликовног исказа*, 1984; *Поезија и онтологија*, 1985; *Лирско и лирика*, 1987; *Одбрана леје душе*, 1990; *Визија, двоструко укорењена*, 1990; *Вештар и меланхолија*, 1998; *Књижевна археологија*, 2000; *Одзиви – избор критичких текстова*, 2002; *Лед и пламен – теоријско-естетички есеји и студије*, 2002; *Златно јагње – у видокружју Андрићеве естетике*, 2007; *Подрхтавање смисла*, 2009; *Трагање за методом*, 2010. Поред научнокњижевног рада пише поезију и бави се ликовним стварањем. Објавио је три књиге песама са цртежима: *Вишлејемска звезда*, 1992; *Лађица снова – Анђели*, 1993; *Сунчани часовник*, 2003. и монографију *Црпчежи руке која пише*, 1997. Приредио више књига, зборника и антологија.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82(05)

ЛЕТОПИС Матице српске / главни и одговорни уредник Иван Негришорац (Драган Станић). – Год. 48, књ. 115, св. 1 (1873)– . – Нови Сад : Матица српска, 1873–. – 24 cm

Годишње излазе две књиге са по шест свезака. – Покренут 1824. год. као Сърбске Летописи. – Наставак публикације: Српски летопис

ISSN 0025-5939

COBISS.SR-ID 7053570

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

најстарији наш књижевни часопис

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама – шест свезака чини једну књигу.

Годишња претплата износи 2.000 динара, за чланове Матице српске 1.000 динара, а за иностранство 100 €.

Наручујем _____ примерака *Летописа Матице српске*.

Име и презиме, назив установе или предузећа

_____

_____

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може уплатити у свакој пошти на рачун Матице српске број 355-1056656-23 (Војвођанска банка), са знаком „за Летопис”. Оваквом уплатом обезбедићете да, чим нам доставите ову наруџбеницу и потврду о уплати, читаве године добијате Летопис на адресу коју нам пошаљете.

Информације на телефоне: (021) 6613-864; 420-199/лок. 112, или на адресу: **Летопис Матице српске**, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске 1, e-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

